

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2025-17

Legal Bulletin

«KROK» UNIVERSITY

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Issue 3 (17)

Випуск 3 (17)

Kyiv/Kiїв 2025

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №185 від 20 лютого 2023 року збірник наукових праць «Legal Bulletin» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» з права (спеціальність 081)

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Київ: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», 2025. Вип. 3 (17). 164 с.

Сімнадцятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №1 від 28.08.2025 року)*

*Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПП від 26.03.2020*

*ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих медіа
(ідентифікатор - R30-02916)*

According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 185 dated February 20, 2023, the scientific journal Legal Bulletin has been included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine, Category «B» in Law (specialty 081).

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi;
- Institutional repository of «KROK» University rights.

Legal Bulletin: Collection of Scientific Papers. Kyiv: Higher Educational Institution of «KROK» University, 2025. Issue 3 (17). 164 pages.

The seventeenth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions and research institutions of Poland and Ukraine. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of «KROK» University
(protocol №1 28 August 2025)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

*The Higher Educational Institution of «KROK» University has been registered as an entity in the field of print media
(identifier - R30-02916).*

Головний редактор:

Скоморовський В.Б., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В., доктор філософії в галузі права, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»

Члени редколегії:

Міхневич Людмила Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри конституційного та кримінального
права КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових
дисциплін Київський інститут
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія», Україна

Дідич Тарас Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з
науково-педагогічної роботи (навчальна
робота) навчально-наукового інституту
права Київського Національного
університету імені Тараса Шевченка,
Україна

Губська Олена Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор, Україна

Кучук Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С. Макаренка, Україна

Корольова Вікторія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Доляновська Інна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Палащакова Даніела,
доктор хабілітат, професор, професор
технічного університету у Кошиці,
Словацька Республіка

Stanislaw Leszek Stadniczenko,
доктор хабілітат, професор керівник
кафедри державного права і прав людини
Опольського Університету, м. Ополь,
Республіка Польща

Editors-in-Chief:

Skomorovskyi V. B., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Executive Editor:

Stepanenko N.V., Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Members of Editorial Board:

Lyudmila Mikhnevich,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Constitutional
and Criminal Law of KNEU Vadym Hetman,
Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets,

Doctor of legal sciences, Professor, Head of the
department of Constitutional, International Law
and Public Law disciplines, Kyiv Institute of
Intellectual Property and Law of the National
University «Odesa Law Academy», Ukraine

Taras Didych,

Doctor of Law, Professor, Deputy Director of
Scientific and Pedagogical Work (Study Work)
of the Educational and Scientific Institute
of Law of Taras Shevchenko Kyiv National
University, Ukraine

Olena Gubska,

Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Kuchuk Andriy Mykolayovych,

Doctor of Law, Professor of the Department
of Law and Public Administration, Sumy State
Pedagogical University. A.S. Makarenko,
Ukraine

Viktoriya Koroleva,

Candidate of Legal Science, associate Professor,
Professor of the Department of State and Legal
Disciplines, Higher Educational Institution
«KROK University», Ukraine

Daniela Palaščakova,

Doctor of Habilitation, Professor, Technical
University in Košice, Slovak Republic

Stanislaw Leszek

Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor,
Head of the Department of State Law and
Human Rights, Opole University, Opole,
Republic of Poland

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Кельбя С.Г.</i> Відображення основ правовладдя в політико-правовій доктрині Томаса Гоббса	10
<i>Корнієнко О.О.</i> Вплив права Європейського Союзу на конституційну систему України: антикорупційний аспект	16
<i>Прилуцький С.В.</i> «Руські гірські стрільці» в українському державотворенні середини ХІХ століття	23
<i>Белявська С.Ю., Богуславська Н.В.</i> Межі допустимого обмеження прав людини заради реалізації прав народу у воєнний період	29
<i>Поліщук О.С.</i> Генеза поглядів на державу і право у творчій спадщині та діяльності Андрія Чайковського	36

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Корольова В.В.</i> Поняття та сутність звичаю як джерела сімейного права	41
<i>Доляновська І.М., Карасьов В.І.</i> Нормативно-правове забезпечення реституції в Україні: сучасний стан та перспективи	49
<i>Носік Ю.В., Караниш Б.В.</i> Окремі питання цивільної правосуб'єктності учасників земельно-майнових правовідносин у сфері використання сільськогосподарських земель в Україні	59
<i>Герасименко О.О., Скоряк В.В.</i> Правовий статус свідка у господарському процесі: теоретико-правовий аналіз	64

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Скоморовський В.Б.</i> Специфіка реалізації дозвільних процедур у сфері містобудування в Україні	70
<i>Онисковець М.Ю.</i> Правовідносини щодо адміністративно-правового регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування в Україні	76
<i>Сидор В.Д., Перепадін К.В.</i> Теоретико-правові основи протидії інформаційному тероризму в умовах збройної агресії Росії проти України	83
<i>Степаненко Н.В., Лебедь М.О.</i> Цифровізація юридичного діловодства: виклики електронного документообігу та захисту даних	89
<i>Дзісяк О.П., Цвик О.В.</i> Проблеми правового регулювання платежів у сфері електронної комерції	97
<i>Гуриненко О.М.</i> Еволюція формування індексних кадастрових карт та їх	104

роль у визначенні меж населених пунктів в Україні	
<i>Ткаченко О.М.</i> Проблеми реалізації права на інформацію у сфері управління відходами сільського господарства в Україні	125
<i>Горелова В.Ю.</i> Етичні виклики цифрової трансформації правосуддя	129

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Мунька О.М.</i> Поняття та ознаки реабілітації у правовій доктрині	141
<i>Іщенко Ю.І.</i> Екологічний тероризм у контексті збройної агресії росії проти України: правові та безпекові виміри	147
<i>Ізотенко К.Т.</i> Застосування відновного правосуддя як спосіб захисту прав і свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні та їх трансформація в умовах воєнного стану	155

CONTENT

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL LAW. PHILOSOPHY OF LAW

<i>Kelbia S.G.</i> Reflection of the Rule of Law in the Political and Legal Doctrine of Thomas Hobbes	10
<i>Korniyenko O.O.</i> The influence of European Union law on the constitutional law of Ukraine: the anti-corruption aspect	16
<i>Prylutskyi S.V.</i> «Ruthenian Mountain Riflemen» in the Ukrainian state-building of the mid-nineteenth century	23
<i>Bieliavska S.Y., Boguslavska N.V.</i> Limits of permissible restrictions on human rights for the sake of realizing the rights of the people during wartime	29
<i>Polishchuk O.</i> The genesis of views on the state and law in the creative heritage and activities of Andriy Tchaikovsky	36

SECTION 2. CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL LAW; COMMERCIAL AND COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

<i>Koroleva V.V.</i> The concept and essence of custom as a source of family law	41
<i>Dolianovska I.M., Karasiov V.I.</i> Legal and regulatory framework for restitution in Ukraine: current state and prospects	49
<i>Nosik Y.V., Karapysh B.V.</i> Selected issues of civil legal capacity of parties to land and property relationships in the field of agricultural land use in Ukraine	59
<i>Gerasimenko O.O., Skoryak V.V.</i> Legal status of a witness in economic proceedings: theoretical and legal analysis	64

SECTION 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE; FINANCIAL, INFORMATIONAL, LAND LAW

<i>Skomorovsky V.B.</i> Specificities of the implementation of permitting procedures in the sphere of urban planning in Ukraine	70
<i>Onyskovets M.Y.</i> Legal relations in the field of administrative and legal regulation of permitting activities in the field of urban planning in Ukraine	76
<i>Sydor V.D., Perepadin K.V.</i> Theoretical and legal foundations of countering information terrorism in the context of military aggression by Russia against Ukraine	83
<i>Stepanenko N.V., Lebed M.O.</i> Digitization of legal document management: challenges of electronic document management and data protection	89
<i>Dzisiak O.P., Tsyvyk O.V.</i> Problems of legal regulation of payments in the field of electronic commerce	97

<i>Gurynenko O.M.</i> Evolution of the formation of index cadastre maps and their role in determining the boundaries of settlement points in Ukraine	104
<i>Tkachenko O.M.</i> Problems of Exercising the Right to Information in the Field of Agricultural Waste Management in Ukraine	125
<i>Horielova V.Y.</i> Ethical challenges of digital transformation in justice	129

HAPTER 4. CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE; CRIMINAL EXECUTIVE LAW AND CRIMINOLOGY; FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

<i>Munka O.M.</i> Concepts and characteristics of rehabilitation in legal doctrine	141
<i>Ishchenko Y.I.</i> Ecological terrorism in the context of Russia's armed aggression against Ukraine: legal and security dimensions	147
<i>Izotenko K.T.</i> The application of restorative justice as a means of protecting human rights and freedoms and their transformation in the context of military action	155

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.131

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C1

ВІДОБРАЖЕННЯ ОСНОВ ПРАВОВЛАДДЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТОМАСА ГОББСА

Кельба С.Г.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
деканеса юридичного факультету Буковинського університету
Чернівці, вул. Дарвіна, 2А, Україна, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

REFLECTION OF THE RULE OF LAW IN THE POLITICAL AND LEGAL DOCTRINE OF THOMAS HOBBS

Kelbia S.G.,

PhD in Law, Associate Professor,
Dean of the Law Faculty of Bukovinian University
Chernivtsi, 2A Darwin St., Ukraine, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

Анотація. Зазначається, що Томас Гоббс у своєму політико-правовому вченні розглядає право як свободу особи, можливість діяти за власною волею, тобто відсутність зовнішніх обмежень. Подається усвідомлення мислителем природного права, що розумілося ним як загальне правило заборони на такі дії, що можуть зашкодити особі чи позбавити її засобів для збереження життя. Характеризується специфіка розмежування ним права і закону, де право полягає у свободі вчинків, а закон встановлює їх обмеження. Відображається позиція філософа щодо поділу законів на «природні» та «позитивні». «Природні» закони він вважав такими, що є вічними і складені з моральних чеснот, у той час як «позитивні» закони створюються на базі волі вищої влади та передаються людям як вияв волі законодавця. Аналізуються природні закони Т. Гоббса, зокрема обов'язок людини шукати мир і дотримуватися його, зберігаючи право захищати себе, схилитися до компромісу з іншими для забезпечення миру, підтримки гармонії та захисту. Подається усвідомлення філософом принципу відмови від права, що може виявлятися у формі простої відмови чи передачі прав іншій особі. Взаємну передачу прав він вважав контрактом, де можливі різні варіанти передачі права на річ або саму річ. При цьому зазначається позиція мислителя щодо існування недоторканих прав, які не можуть бути передані чи відмовлено від них. Відзначається, що мислитель виділяв три системи управління: монархічну, демократичну та аристократичну, акцентуючи, що для забезпечення стабільності і миру у суспільстві оптимальною формою державної влади є монархія. Наголошується, що чільне місце в свідомості Т. Гоббса займало питання свободи, котру мислитель розумів як можливість вільного вчинення дій згідно власних здібностей. При цьому зазначається його позиція про те, що справжня свобода полягає у відсутності обмежень для людини в її діяльності. Водночас він стверджував, що свобода підданих полягає лише в тому, що суверен дозволяє їм і регламентує їх дії, не обмежуючи свою владу. При цьому він наголошував на можливості відмови від підпорядкування наказам суверена у випадках, коли вони порушують основні права людини.

Ключові слова: держава, людина, право, правовладдя, Т. Гоббс.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. This article examines Thomas Hobbes's political and legal philosophy, particularly his conception of law and freedom. Hobbes defines law as the freedom of an individual to act according to their own will – essentially, the absence of external constraints. The paper explores Hobbes's understanding of natural law, which he sees as a general rule prohibiting actions that could harm others or deprive them of the means to preserve life. A key focus is Hobbes's distinction between liberty and law, where liberty denotes the freedom to act, while law imposes necessary limitations on

that freedom.

The article highlights Hobbes's categorization of laws into natural and positive. Natural laws, in his view, are eternal principles rooted in moral virtues, whereas positive laws are enacted by a sovereign authority and represent the will of the legislator. The analysis includes Hobbes's core natural laws—such as the duty to seek peace and uphold it, the right to self-defense, and the necessity of compromise to ensure social harmony and protection.

The study also discusses Hobbes's notion of the renunciation of rights, which may occur either through simple refusal or by transferring rights to another. Mutual transfers of rights constitute a contract, which can involve either the right to an object or the object itself. Despite this, Hobbes maintains that certain inalienable rights exist—rights that cannot be transferred or surrendered under any condition.

Additionally, the article outlines Hobbes's classification of political systems into monarchy, democracy, and aristocracy, asserting that monarchy is the most effective form of government for ensuring social peace and stability. The concept of freedom is central to Hobbes's thought, which he interprets as the capacity for action according to one's abilities. Nonetheless, he emphasizes that the true freedom of subjects lies within the boundaries set by the sovereign, who alone holds absolute power. Importantly, Hobbes allows for disobedience in cases where sovereign commands violate fundamental human rights.

Keywords: state, human, law, rule of law, T. Hobbes.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Верховенство права є одним з найважливіших питань, яке потребує постійного глибокого всебічного вивчення. Зазначеній проблематиці присвячували свої праці багато видатних діячів минулого, зокрема відомий англійський філософ Томас Гоббс, політико-правова філософія якого залишила помітний слід в історії правової думки. Осмислюючи широке коло філософських, політичних і наукових питань, мислитель приділяв значну увагу важливим проблемам, пов'язаним з правом, людиною і державою. Чимало з них згодом сформували доктрину, відому сьогодні як правовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: С. Головатий, Н. Ковалко, І. Коваль, О. Колич, В. Ніколенко, В. Олійник, Т. Подковенко, О. Ратушна, Д. Усов та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Мета дослідження. Метою цієї статті є висвітлення основних засад правовладдя в політико-правовій доктрині Томаса Гоббса.

Результати дослідження. Світоглядні основи правовладдя досить чітко простежуються у політико-правовій доктрині визначного англійського філософа Томаса Гоббса (1588-1679). Особливої уваги заслуговує позиція мислителя щодо узагальнень таких категорій як «природне право» і «природні закони». Природне право, як говорив Т. Гоббс, це «свобода, яку кожна людина має, аби використовувати свою владу на власний

розсуд задля збереження власної природи, себто власного життя, і, отже, це свобода робити все, що згідно з власною думкою і розумом (reason) людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети» [2, с. 155]. Свобода в даному випадку розумілася як відсутність зовнішніх перешкод, що нерідко можуть забрати у людини частину її здатності для здійснення того, що вона хотіла б, але не можуть перешкодити їй використовувати решту влади так, як вона вважає за потрібне і як підказує їй розум [4, с. 18-19]. Сутність природного закону філософ розумів як настанову або «винайдене розумом загальне правило, яким людині забороняється робити те, що виступає руйнівним для її життя, або те, що відбирає в неї засоби для його збереження, і нехтувати тим, що, на її думку, найкраще гарантує її безпеку» [2, с. 155].

Водночас автор вважав за необхідне провести чітке розмежування між правом і законом. Ця відмінність, на його думку, проявляється в тому, що право полягає у свободі вчиняти дії або утримуватися від їх вчинення, у той час як закон визначає і зобов'язує до вчинення тих чи інших дій.

Т. Гоббс вивів перший природний закон, за яким кожна людина зобов'язана шукати мир і дотримуватися його [2, с. 156]. Переслідуючи це, людина має право захищати себе усіма доступними способами.

З цього основного природного закону випливає другий природний закон, який означає: «людина мусить погодитись, якщо на це згодні й інші, тією мірою, якою вона вважає це необхідним заради миру і захисту

себе, відмовитись від свого права на всі речі й і задовольнитися тією мірою свободи у ставленні до інших людей, яку б вона визнала за іншими людьми стосовно себе» [2, с. 156].

Відмова від права людини на будь-яку річ означає відмову від свободи перешкоджати іншій особі користуватися перевагами її права на ту саму річ. Як писав мислитель, «бо той, хто зрікається і відступається від свого права, не надає комусь іншому права, якого той не мав раніше, тому що немає нічого, на що кожен за природою не мав би права, – він лише сходить з його шляху, на якому той може використовувати своє природжене право, не чинить йому перешкод, але й не позбавляє його від перешкод, які чинять йому інші» [2, с. 157].

Таким чином, вигода, яку отримує одна особа від обмеження права іншої особи, полягає лише у зменшенні перешкод для використання її власного права. Відмова від права відбувається або шляхом простої відмови від нього, або шляхом передачі його іншій особі.

Водночас мислитель зауважував, що не всі права можуть бути відчужені. Незважаючи на обставини, за яких відбувається передача або відмова особи від свого права, вона робить це або з огляду на якесь конкретне право, яке передається їй натомість, або заради певної іншої вигоди, яку вона розраховує отримати в такий спосіб. Це зумовлено тим, що ця дія є свідомою, а метою добровільних дій кожної людини є отримання певної для себе вигоди. Тому й існують певні права, щодо яких жодні слова чи будь-які інші ознаки їхнього власника не можуть бути витлумачені так, ніби він відмовляється від цих прав чи передає їх комусь іншому. У цьому сенсі мислитель зазначав, що «людина не може відмовитися від права опору тим, хто атакує із застосуванням сили, аби відібрати в неї життя, бо неможливо уявити, аби людина в такий спосіб могла бажати для себе якогось блага. Те ж саме можна сказати і стосовно випадку, коли мета нападу поранити, закувати у кайдани або ув'язнити, – як з огляду на те, що терпляче перенесення цього насильства не принесе тієї вигоди, яку несе із собою терпляче ставлення до страждань когось іншого, хто зазнав поранень або перебуває в ув'язненні, так і тому, що ніхто не в змозі сказати, бачачи, як до нього застосовується

насильство, чи мають на меті його вбити, чи ні. Зрештою, мотив і мета, заради яких це зречення і перенесення права застосовуються, криються у гарантуванні безпеки людської особи, тобто у збереженні життя людини, і в таких засобах його збереження, за яких життя не було б важким» [2, с. 158].

Якщо укладається угода, умови якої не виконуються одразу жодною зі сторін, але при цьому вони довіряють одна одній, то в природному стані, якщо в однієї зі сторін виникає певна обґрунтована підозра, угода стає недійсною. Проте якщо над обома сторонами існує певна загальна влада, яка має право і силу примусити їх до її виконання, то угода не втрачає чинності [7, с. 31]. Той, хто першим виконає свою частину угоди, не має жодної гарантії, що інший виконає потім свою частину, оскільки словесні зобов'язання є надто нестабільними. З огляду на це, у громадянському становищі, де існує влада, створена для того, щоб стримувати тих, хто в іншому випадку порушив би своє слово, такий страх є безпідставним, і тому той, хто повинен першим виконати свою частину угоди, зобов'язаний це зробити [3, с. 180].

Таким чином, з того другого природного закону, згідно з яким люди зобов'язані передавати іншим власні права, впливає третій природний закон. Третім природним законом Т. Гоббс формулює справедливість. Адже саме справедливість він вважав основою людських стосунків [8, с. 196]. Мислитель наголошував, що «люди дотримуються укладених ними угод. Без цього угоди не дійсні і є лише порожніми словами, а позаяк залишається право всіх на все, то ми й залишаємось у стані війни» [2, с. 166].

Виконання договору, тобто дотримання довіри або дотримання обіцянки, є необхідною умовою для досягнення миру [9, с. 84]. Саме створення договорів мислитель вважав джерелом справедливості. Він відзначав, що «у даному випадку немає фактично ніякої несправедливості доти, доки причину такого побоювання не буде усунено, а це, доки люди перебувають у природному стані війни, не може здійснитись» [2, с. 166]. Таким чином, повинна бути певна примусова сила, яка змушує людей дотримуватися в рівній мірі своїх договорів під загрозою застосування певних покарань і яка є більш значною, ніж

вигоди, які вони сподіваються отримати через невиконання договору.

С. Головатий з цього приводу резюмував, що «усі ці «закони» Гобс розглядав як такі, що «зумовлюють мир», бо вони є «засобами збереження людей у множині», і такі, що «мають відношення лише до цивільного суспільства». Усі вони «в сумі» зводяться до одного правила: «роби стосовно інших те, чого ти волів би, щоб інші робили стосовно тебе» [3, с. 183]. Усі природні закони в усвідомлення Т. Гоббса, – це моральні закони, вони завжди і скрізь зобов'язують людей перед внутрішнім судом, або судом совісті [8, с. 196].

Розмірковуючи над питаннями походження держави, Т. Гоббс вбачав її основну мету у забезпеченні безпеки. Зокрема він відзначав: «кінцевою причиною, метою чи наміром людей (котрі за своєю природою люблять свободу і панування над іншими), при накладенні на себе пут, що зв'язують нас, коли ми живемо в державі, є турбота про самозбереження і водночас про життєвий добробут. Тобто, встановлюючи державу, люди керуються прагненням позбавитись од лиховщини війни, яка є непоборним наслідком природних пристрастей людей там, де немає видимої влади, яка острашує їх і загрожує покаранням та примушує виконувати домовленості й дотримуватись природних законів» [2, с. 184].

Автор бачив метод встановлення влади в укладенні угоди між особами у формі договору [6, с. 83]. А для того, щоб надати цій узгодженості стійкості й тривалості, потрібна наявність спільної влади, яка тримала б людей у страху і скеровувала всі їхні дії на досягнення спільного блага. Для того, щоб встановити загальну владу, необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які представлятимуть їх [7, с. 31].

З урахуванням зазначеного автором пропонується власне визначення сутності держави. Зокрема Т. Гоббс визначав, що «держава – це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту» [2, с. 188].

Того, хто уособлює загал, вважають

сувереном, і йому належить верховна влада, а всі інші є його підданими. При цьому мислитель виокремлював два шляхи здобуття верховної влади. Перший – за допомогою фізичної сили, коли хтось заставляє своїх дітей підкорятися його владі, обіцяючи покарати їх, якщо вони відмовляться, або ж починає війну і підкоряє своїй волі ворогів, даруючи їм життя [6, с. 83]. Другий шлях – це добровільна згода людей підкоритися одній особі або групі людей в очікуванні, що ця особа або група зможе захистити їх від усіх оточуючих [10, с. 17]. Таким чином, таку державу можна визначити як політичну державу або засновану державу, а державу, що виникла першим шляхом, філософ назвав набутою державою.

У процесі заснування держави сукупність людей погоджується і укладає між собою договір про те, що заради миру між ними та захисту від інших осіб кожен визнає своїми всі дії та міркування особи або зібрання людей, кого більшість наділяє правом представляти всіх (тобто бути їхнім представником), незважаючи на те, чи проголосував він за них, чи проти них. З цього інституту держави виходять всі права і повноваження того, кому верховна влада передається за згодою народу [10, с. 20].

У цьому контексті Т. Гоббс зробив кілька висновків, завдяки яким розкрив зміст верховної влади, отриманої від суверена на основі інституту держави [8, с. 197]. Ґрунтуючись на своєму постулаті про те, що суб'єкти добровільно відмовляються від своїх прав і таким чином беруть на себе зобов'язання визнавати всі дії і рішення суверена, мислитель стверджував, що «ті, хто вже заснував державу і за домовленістю зобов'язав себе визнавати своїми дії і судження одного, не можуть без його дозволу правомірно укладати між собою нову домовленість, згідно з якою вони зобов'язалися б у чомусь коритися іншому» [2, с. 189].

Невід'ємною частиною верховної влади мислитель вважав право юрисдикції, що полягає у прерогативі розглядати та вирішувати будь-які спори, які можуть виникнути з приводу права, як цивільного, так і природного, або ж з приводу конкретного факту. Без вирішення спорів не могло бути захисту суб'єкта від неправомірних дій з боку іншого суб'єкта [5, с. 21].

Слід відзначити, що Т. Гоббс виокремлював три системи правління: монархічну, демократичну та аристократичну [1, р. 38]. За словами Т. Гоббса, «відмінність між державами полягає у відмінності між суверенами або особами, які представляють усіх і кожного з маси людей. А оскільки верховна влада може належати або одній людині, або зібранню великого числа людей, а в цьому зібранні можуть брати участь або кожний, або лише вибрані, відмінні від інших люди, то звідси очевидно, що можуть існувати лише три види держав. Бо представником держави має бути або одна людина, або більше число людей, а це – збори або всіх, або тільки частини. Якщо представником є одна людина, тоді держава – монархія; якщо збори всіх, хто хоче брати участь, тоді це демократія, або народовладдя; а якщо верховна влада належить зібранню лише частини громадян, тоді це аристократія» [2, с. 197-198].

Оптимальною формою державної влади, яка дозволяє найбільш ефективно реалізовувати поставлені в умовах соціальної дійсності завдання, зокрема забезпечити стабільний мир та злагоду, Т. Гоббс вважав монархію [10, с. 19]. Одним із найбільш суттєвих недоліків демократії він вважав припущення, що обрані чиновники швидше піклуватимуться про власне благо, ніж про забезпечення добробуту всіх громадян. Монархія, на думку вченого, здатна нівелювати зазначені ризики [7, с. 34].

Окрему увагу мислитель приділив визначенню поняття свободи, яка являла собою відсутність перешкод для діяльності людини. У зв'язку з цим він подає власне усвідомлення того, що означає бути вільною людиною. За словами Т. Гоббса, «вільна людина – це та, котрій ніщо не перешкоджає робити бажане, бо за своїми фізичними і розумовими здібностями вона здатна це робити» [2, с. 216]. При цьому «Свобода» у такому розумінні означала можливість чинити все, що «закон не зобов'язував чинити інакше» [3, с. 198].

Філософ переконував, що свобода могла бути сумісною зі страхом і необхідністю [4, с. 16]. Зокрема сумісність свободи зі страхом він аргументував: «все, що чинять люди в державах зі страху перед законами, це дії, від яких вони з власної волі можуть утриматись»

[2, с. 216]. Водночас сумісність свободи і необхідності обґрунтовувались таким чином: «якщо добровільні дії впливають із волі людей, то вони впливають зі свободи, але оскільки кожен акт людської волі, всяке бажання і схильність впливають із якоїсь причини, а ця причина – з іншої в цілісному ланцюзі (перша ланка якого знаходиться в руках Бога – найпершої з усіх причин), то вони впливають з необхідності» [2, с. 216].

Мислитель також акцентував, що свобода підданих – це тільки ті речі, які, регулюючи їх дію, дозволив суверен. Проте ця свобода не означає, що верховна влада скасована або обмежена, тобто така свобода суб'єкта сумісна з необмеженою владою суверена [3, с. 199]. При цьому Т. Гоббс допускає можливість не коритися наказу суверена [10, с. 18]. Мислитель дотримувався думки, якщо «суверен наказує людині (хоча б і справедливо засудженій) вбити, поранити, або покалічити себе, або не опиратися замаху на неї, або утриматись від їжі, користування повітрям, вживання ліків або чогось такого, без чого вона не може жити, то така людина вільна не коритися» [2, с. 221].

Обґрунтовуючи законодавчі функції суверена філософ відзначав, що у всіх державах тільки суверен діє як законодавець, незалежно від того, чи це одна особа, як у монархії, чи народні збори, як у демократії чи аристократії. Тому що законодавець – лише той, хто видає закон. При цьому тільки держава гарантує дотримання правил, які називають законом. А отже, держава – це законодавець. Однак держава може діяти тільки через свого представника (тобто суверена), а відтак суверен і є єдиним законодавцем [5, с. 21-22]. З цієї ж причини ніхто не може скасувати створений закон, крім самого суверена [3, с. 201].

Поділяючи закони на окремі категорії Т. Гоббс виокремлював закони «природні» і закони «позитивні». «Природними» законами він називав ті закони, які походять із вічності. Філософ також називав їх моральними законами, оскільки був переконаний, що вони складаються з таких моральних чеснот, в основі яких лежать справедливість, неупередженість і всіскладові розуму, які схиляють до миру і милосердя. «Позитивними» ж законами він називав ті, які не прийшли з

вічності, а були створені на основі волі тих, хто володіє вищою владою над іншими, і які або письмово зафіксовані, або повідомлені людям якимось іншим способом, що виражає волю їх законодавця [3, с. 202].

Висновки. Політико-правова доктрина Томаса Гоббса відображає важливі питання прав і свобод людини. У своїй політичній філософії мислитель розвинув ідею про те, що держава повинна визнавати і спиратися

на закони, забезпечуючи право кожного на рівність перед законом. Водночас держава має визнавати особисту незалежність своїх громадян, їхнє право діяти на власний розсуд. Положення філософа щодо панування права мали неабияке значення для формування політико-правової думки в подальші роки. Вчення про природну рівність людей, запропоноване Т. Гоббсом, не втратило своєї актуальності й донині.

Література:

1. Hobbes T. De Cive. London: Printed by J.C. for R. Royston, at the Angel in Ivie-Lane. 1651. 111 p.
2. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.
3. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. К.: Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
4. Ковалко Н. М. Правові погляди Томаса Гоббса на природу держави та суспільства: критичний аналіз. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 15-21.
5. Коваль І. М., Ратушна О. М. Проблема держави і державного управління в «Левіафані» Томаса Гоббса (до 370-річчя від дня опублікування). *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 3. С. 19-23.
6. Колич О., Олійник В. Еволюція філософсько-правового розуміння держави. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: "Юридичні науки". 2022. № 3(35). С. 81-88.
7. Ніколенко В. «Левіафан», або нарис учення про державу Т. Гоббса. *Грані*. 2020. Т. 23. № 8. С. 26-36.
8. Подковенко Т. О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 194-198.
9. Усов Д. В. Філософія свободи Томаса Гоббса: засадничі складові та новітні контексти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Вип. 2(174). Том 1. С. 81-95.
10. Яцишин М. М. Політико-правові погляди Томаса Гоббса та Джона Локка на державну владу. *Історико-правовий часопис*. 2022. № 1(18). С. 14-22.

References:

1. Hobbes T. De Cive. London: Printed by J.C. for R. Royston, at the Angel in Ivie-Lane. 1651. P. 1-111.
2. Hobbes T. Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil / Translated from English. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. P. 1-606.
3. Holovaty S.P. Rule of Law: in 3 vols. Vol. 1: From Idea to Doctrine. Kyiv: Feniks, 2006. P. XXXII, 1-623.
4. Kovalko N.M. Legal Views of Thomas Hobbes on the Nature of the State and Society: Critical Analysis. *Law and Society*. 2017. No. 2. P. 15-21.
5. Koval I.M., Ratushna O.M. The Problem of State and Public Administration in Thomas Hobbes' Leviathan (On the 370th Anniversary of Publication). *State and Regions*. Series: Law. 2021. No. 3. P. 19-23.
6. Kolyich O., Oliinyk V. Evolution of the Philosophical and Legal Understanding of the State. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*. 2022. No. 3(35). P. 81-88.
7. Nikolenko V. "Leviathan" or Essay on Thomas Hobbes' Doctrine of the State. *Hrani*. 2020. Vol. 23. No. 8. P. 26-36.
8. Podkovenko T.O. Individual, Society and State: Facets of Interaction in Thomas Hobbes' Concept. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2014. Issue 24, Vol. 4. P. 194-198.
9. Usov D.V. Thomas Hobbes' Philosophy of Freedom: Fundamental Components and Modern Contexts. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2021. Issue 2(174), Vol. 1. P. 81-95.
10. Yatsyshyn M.M. Political and Legal Views of Thomas Hobbes and John Locke on State Power. *Historical-Legal Journal*. 2022. No. 1(18). P. 14-22.

Стаття надійшла до друку 16 липня 2025 року

ВПЛИВ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА КОНСТИТУЦІЙНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ: АНТИКОРУПЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Корнієнко О.О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

THE INFLUENCE OF EUROPEAN UNION LAW ON THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE: THE ANTI-CORRUPTION ASPECT

Korniyenko O.O.,

candidate of legal sciences,
associate professor of the Department of Theory and History
of the State and Law, KROK University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

Анотація. Стаття присвячена детальному аналізу впливу права Європейського Союзу на конституційну систему України, зокрема у сфері антикорупційної політики. Досліджено процес гармонізації українського законодавства з нормами ЄС, міжнародними конвенціями та рекомендаціями європейських інституцій, що передбачають дотримання принципів демократії, верховенства права, прозорості та підзвітності органів державної влади. Встановлено, що євроінтеграційний курс сприяв модернізації правової бази, створенню незалежних антикорупційних органів і формуванню комплексної системи запобігання корупційним проявам у різних сферах державного управління.

У роботі детально розглянуто ключові законодавчі акти та інституційні новації з досліджуваної теми. Зокрема були проаналізовані Закони України «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України», створення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури і Вищого антикорупційного суду. Підкреслено роль ЄС у наданні фінансової, технічної та експертної підтримки, що забезпечило незалежність антикорупційних органів, підвищило професійний рівень їх працівників та сприяло ефективному розслідуванню корупційних правопорушень. Окремо висвітлено конституційні зміни 2019 року, які закріпили стратегічний курс України на членство в ЄС і НАТО, надаючи євроінтеграційній політиці конституційний статус і визначаючи правові рамки для імплементації європейських норм у національне законодавство.

Також проаналізовано сучасні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, а також оцінки міжнародних організацій, зокрема GRECO та Європейської комісії, що оцінюють ефективність антикорупційних реформ. Розглянуто соціологічні дані, які свідчать про стале зростання підтримки євроінтеграції серед громадян України, підвищення довіри до державних інституцій та значущість результативних антикорупційних механізмів.

У статті було зроблено висновок, що право ЄС є визначальним чинником трансформації конституційної системи України, сприяє зміцненню демократичних принципів, підвищенню прозорості управління та формуванню незалежних інституцій. Подальший успіх інтеграції залежить від здатності держави забезпечити ефективну імплементацію норм ЄС і сталий розвиток антикорупційної політики.

Ключові слова: Конституційна система України, право Європейського Союзу, європейська інтеграція, антикорупційні механізми, НАБУ, НАЗК, ВАКС, верховенство права, міжнародне співробітництво, GRECO.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 21.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the influence of European Union law on the constitutional system of Ukraine, particularly in the field of anti-corruption policy. The harmonization process of Ukrainian legislation with EU norms, international conventions, and recommendations of European institutions—which requires compliance with the principles of democracy, the rule of law, transparency, and accountability of public authorities—is thoroughly examined. It has been established that the European integration process has contributed to the modernization of the legal framework, the establishment of independent anti-corruption institutions, and the formation of

a comprehensive system for preventing corruption in various spheres of public administration.

The study provides a detailed examination of key legal acts and institutional reforms in this area. In particular, the Laws of Ukraine "On Prevention of Corruption" and "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine," as well as the establishment of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the High Anti-Corruption Court, are analyzed in detail. The article emphasizes the role of the EU in providing financial, technical, and expert support, ensuring institutional independence, enhancing the professional capacity of personnel, and facilitating the effective investigation and prosecution of corruption-related offenses. Special attention is given to the 2019 constitutional amendments, which enshrined Ukraine's strategic course toward EU and NATO membership, thereby granting European integration a constitutional dimension and defining the legal basis for the incorporation of EU norms into domestic legislation.

The article also analyzes current scholarly research by both domestic and international authors, as well as assessments by international organizations, including GRECO and the European Commission, which evaluate the progress and effectiveness of anti-corruption reforms. Sociological data indicating a gradual increase in public support for European integration, rising trust in public institutions, and the importance of effective anti-corruption mechanisms are also considered.

The article concludes that EU law serves as a key driver in the transformation of Ukraine's constitutional system, contributing to the strengthening of democratic institutions, enhancing government transparency, and supporting the development of independent bodies. The further success of integration will depend on the state's capacity to ensure the effective implementation of EU standards and the sustainable development of anti-corruption policies.

Keywords: Ukraine's constitutional system, European Union law, European integration, anti-corruption mechanisms, NABU, NACP, HACC, rule of law, international cooperation, GRECO.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 21.

Постановка проблеми. З моменту здобуття незалежності в 1991 році, Україна ставила за мету інтеграцію до європейських політичних та економічних структур. Проте лише з 1994 року, після підписання Партнерства та співробітництва між Україною та Європейським Союзом (ЄС) цей процес набув більш чіткої правової основи. Ця угода передбачала налагодження економічного співробітництва, поступове наближення законодавства та розвиток політичних відносин між Україною та ЄС [1].

Значущим кроком у євроінтеграційному процесі стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році, що сприяло юридичному підґрунтя для поглибленої співпраці в політичній, економічній та правовій сферах. Угода визначала важливі принципи, які Україна повинна була імплементувати у своєму законодавстві, включаючи правові норми у сфері прав людини, демократії, верховенства права та боротьби з корупцією. Відтоді значна увага стала приділятися реформам, спрямованим на приведення українського законодавства у відповідність до стандартів ЄС [2].

Процес європейської інтеграції України передбачає не лише адаптацію національного законодавства до норм ЄС, але й суттєві зміни у функціонуванні конституційної системи держави. Одним із ключових аспектів цього процесу є впровадження ефективних механізмів запобігання та протидії корупції, що є необхідною умовою для виконання

міжнародних зобов'язань України перед ЄС. Вплив права ЄС на формування антикорупційної політики України проявляється через міжнародні угоди, рекомендації європейських інституцій та фінансову й експертну підтримку реформ.

Однак, попри суттєві досягнення, існує низка проблем, пов'язаних із імплементацією європейських норм у сфері конституційного права та боротьби з корупцією. Зокрема, залишається відкритим питання ефективності діяльності новостворених антикорупційних органів, їхньої незалежності та рівня суспільної довіри до них. Водночас, значну роль відіграє взаємодія між національними та міжнародними структурами, а також спроможність державних інституцій забезпечувати реалізацію європейських стандартів у правозастосовній практиці.

Таким чином, дослідження впливу європейського права на конституційну систему України, зокрема у сфері антикорупційної політики, є актуальним і потребує комплексного аналізу законодавчих, інституційних та соціальних аспектів цього процесу.

Аналіз останніх досліджень. Останніми роками спостерігається значне зростання наукового інтересу до вивчення впливу права ЄС на конституційну систему України, особливо в контексті антикорупційної політики.

Зокрема, у збірнику тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції

України» розглядаються питання адаптації конституційного права України до норм ЄС, включаючи аспекти антикорупційної політики. Дослідники аналізують процеси гармонізації законодавства та вплив європейських інституцій на реформування української правової системи [3].

С. Книш у своїй статті «Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи» дослідив досвід ЄС у боротьбі з корупцією та його значення для України. Автор аналізує еволюцію антикорупційної політики ЄС, нормативно-правову базу та механізми імплементації антикорупційних заходів, підкреслюючи важливість адаптації цього досвіду в українському контексті [4].

У посібнику «Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України» акцентується увага на ключових елементах антикорупційної політики ЄС та можливостях їх впровадження в Україні. Автори наголошують на необхідності підвищення обізнаності громадськості щодо європейських стандартів у сфері боротьби з корупцією та інтеграції цих підходів у національну політику [5].

Дослідження «Співробітництво України з ЄС у сфері запобігання й протидії корупції» систематизує програми та проєкти ЄС, спрямовані на антикорупційну діяльність в Україні, аналізуючи їхню результативність та стан імплементації. Автори підкреслюють важливість міжнародної підтримки у впровадженні антикорупційних реформ та необхідність подальшої адаптації українського законодавства до європейських стандартів [6].

Войтенко Ю. М. в своїй праці «Європейська практика боротьби з корупцією: досвід для України в рамках євроінтеграційних процесів» зробив порівняння антикорупційної практики різних країн ЄС, зокрема в аспекті їх застосування в Україні [7]. Мороз В.А. присвятив свою статтю подібній тематиці, де також дає аналіз національному та міжнародному антикорупційному законодавству та наголошує на важливості комплексних заходів і залучення суспільства, ЗМІ та органів влади [8].

Пархоменко О.Я. в статті «Механізми подолання корупції на шляху до євроінтеграції України», вивчає шляхи протидії корупції

в Україні та закордоном. Автором надано рекомендації щодо підвищення ефективності в цій боротьбі [9].

Політова А.С. розглянула боротьбу з корупцією в Україні як вимогу на шляху до європейської інтеграції. Адже корупція є однією з найбільших проблем, яка потребує постійної уваги, адже сприяє значним витратам з державного бюджету, перешкоджає внутрішнім та зовнішнім інвестиціям, а найголовніше підриває верховенство права [10].

Також, важливими джерелами для вивчення даної теми є звіти та дослідження міжнародних організацій, зокрема, GRECO (Група держав проти корупції Ради Європи), яка неодноразово оцінювала рівень впровадження антикорупційних реформ в Україні, а також звіти Європейської комісії щодо стану правової системи в Україні [11].

Ці дослідження становлять основу для розуміння того, як право ЄС впливає на зміни в конституційній системі України, зокрема у сфері боротьби з корупцією.

Таким чином, сучасні дослідження підкреслюють значний вплив права ЄС на конституційну систему України, особливо у сфері антикорупційної політики. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів та ефективна імплементація антикорупційних заходів є ключовими аспектами на шляху до євроінтеграції та підвищення довіри громадян до державних інституцій.

Не вирішена частина загальної проблеми. Незважаючи на значні досягнення України в процесі євроінтеграції, включаючи розробку та імплементацію антикорупційних реформ, існує низка проблем, які все ще не мають остаточного вирішення. Це стосується як правових, так і практичних аспектів взаємодії між національним законодавством та правовими стандартами ЄС, зокрема у сфері антикорупційної політики.

Метою статті є комплексний аналіз впливу права ЄС на конституційну систему України, зокрема у сфері антикорупційної політики. Дослідження спрямоване на виявлення ключових правових та інституційних механізмів, які імплементуються в українське законодавство відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження. Інтеграція України до ЄС та

адаптація національного законодавства до європейських стандартів є ключовим аспектом розвитку конституційної системи країни. З моменту підписання Угоди про асоціацію [2], значну увагу приділено гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Процес гармонізації передбачає впровадження європейських правових норм, які забезпечують високий рівень захисту прав людини, демократичних цінностей та верховенства права.

Важливим аспектом цього процесу є імплементація міжнародних конвенцій у сфері боротьби з корупцією, що є однією з головних вимог ЄС для країни-кандидата. Так, Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999) [12], що зобов'язує держави-учасниці вживати заходів щодо криміналізації корупційних правопорушень, забезпечення підзвітності публічних службовців та створення ефективних механізмів для розслідування та покарання корупційних злочинів. Ця Конвенція є частиною правової бази, яка дозволяє забезпечити прозорість і ефективність державних органів у боротьбі з корупцією. Крім того, Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції (2003) [13], яка визначає міжнародні стандарти в боротьбі з корупцією на рівні держав та міжнародних організацій. Вона охоплює різні аспекти, включаючи запобігання корупції в приватному секторі, забезпечення доступу до правосуддя та міжнародну співпрацю у розслідуванні корупційних злочинів.

Під впливом ЄС Україна здійснила низку законодавчих змін, спрямованих на посилення боротьби з корупцією. Серед них варто відзначити Закон України «Про запобігання корупції» 2014 року [14]. Він встановив правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні. Ним передбачено створення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру» (САП), що здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування НАБУ та підтримує державне обвинувачення у відповідних справах. ЄС надавав технічну допомогу для належного функціонування САП, включаючи навчання працівників і підтримку в розробці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність цього органу.

Крім того, цим законом передбачено запровадження обов'язкового електронного декларування доходів та майна посадовців, а також механізми врегулювання конфлікту інтересів. Зокрема, вже восени 2023 року під впливом запиту суспільства та завдяки позиції ЄС було відновлено е-декларування, тимчасово призупинене на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Це була однією з умовою для отримання фінансової допомоги від партнерів.

Наступним є Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» (НАБУ) [15], що передбачає створення незалежного органу, відповідального за розслідування корупційних злочинів серед високопосадовців.

ЄС також активно сприяв створенню НАБУ, надаючи технічну та фінансову допомогу для організації цього органу, а також для навчання його працівників. Однією з основних вимог ЄС було створення незалежного антикорупційного органу, здатного ефективно здійснювати розслідування корупційних справ, що не піддаються впливу з боку політичних чи бізнесових кіл. У межах співпраці з ЄС, зокрема через програму EU Anti-Corruption Initiative (EUACI), НАБУ отримало значну підтримку у вигляді тренінгів для своїх працівників та технічної підтримки в боротьбі з корупцією на вищому рівні.

У 2018 році Верховна Рада ухвалила закон «Про створення Вищого антикорупційного суду» (ВАКС) [16], метою роботи якого є забезпечення справедливості і незалежності у судовому розгляді справ про корупцію, скоєну високопосадовцями.

На підставі Звіту про результати аудиту відповідності на тему «Забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду» від 19 грудня 2024 року, ВАКС впродовж 2019-2023 років та в перші шість місяців 2024 року розглянуло 46 439 справ лише суддями першої інстанції.

ЄС, як і в попередніх випадках, надавав фінансування та технічну допомогу для формування цього органу, включаючи підтримку у вигляді навчання суддів, забезпечення ресурсами та створення прозорих процедур. Та заплановано на 2024-2027 роки, задля підвищення спроможності Суду, збільшити чисельність згадуваної інституції на 60% [17].

Під впливом євроінтеграційного курсу зазнала суттєвих змін і Конституція України. Так у 2019 році, на рівні Основного Закону було закріплено стратегічний курс держави на вступ до ЄС і НАТО [18]. До абзацу 5 преамбули Конституції було додано положення: «...підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». До відповідних статей, які встановлюють повноваження Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України додані відповідні норми, щодо фіксації «євроінтеграційних» та «натівських» повноважень в загальній рамці конституційного регулювання даних інституцій.

Конституційне закріплення стратегічного курсу підкреслює прагнення України до вступу в ЄС, що включає в себе не тільки економічну, але й правову та політичну гармонізацію з європейськими стандартами.

Ці кроки є частиною ширшої стратегії держави, що спрямована на забезпечення стабільного розвитку, верховенства права та боротьбу з корупцією, що є важливими вимогами на шляху до повноправного членства України в ЄС.

Важливим кроком на шляху європейської інтеграції було прийняття Державної антикорупційної програми 4 березня 2023 року, відповідно до вимог дорожньої карти отриманої Україною в червні 2022 року. Вона визначила конкретні заходи та індикатори для запобігання корупції в різних сферах державного управління. Програма була прийнята на виконання Антикорупційної стратегії, прийнятої Верховною радою влітку 2022 року.

Водночас держава регулярно проводить соціологічні опитування, щоб відстежувати суспільні настрої щодо євроінтеграційного курсу. Адже, дослідження громадської думки є важливим інструментом, який дозволяє владі оцінювати рівень підтримки євроінтеграції та реформ, зокрема в антикорупційній сфері.

Останні соціологічні дослідження свідчать про значну підтримку євроінтеграції серед громадян України. Згідно з опитуванням,

проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2024 року, 69% українців висловилися за вступ до Європейського Союзу. Це на 14 відсоткових пунктів більше порівняно з лютим 2022 року, що є найвищим показником за весь період моніторингу [19].

Підтримка євроінтеграції варіюється залежно від віку та регіону проживання респондентів. Зокрема, респонденти віком від 18 до 49 років на 11,5% частіше підтримують вступ до ЄС порівняно з опитаними старше 50 років. Крім того, мешканці центральних та західних областей на 16% частіше підтримують євроінтеграцію, ніж жителі південних та східних регіонів [20].

Серед молоді підтримка євроінтеграції є особливо високою. За даними опитування, 96,1% молодих українців вважають, що євроінтеграція значно або помітно розширить їхні можливості [21].

Збільшення підтримки євроінтеграційного курсу та реформ пояснюється кількома факторами. По-перше, громадяни очікують від ЄС гарантій безпеки, що є актуальним в умовах повномасштабної війни з російською федерацією, економічного зростання та верховенства права. По-друге, успішне впровадження антикорупційних змін демонструє реальні результати, що підвищує довіру до державних інституцій.

Висновки. Європейська інтеграція України зумовлює глибокі зміни у правовій та інституційній системі країни. Однією з ключових сфер впливу європейського права на конституційну систему України є боротьба з корупцією. Європейський Союз став важливим рушієм у формуванні антикорупційної інфраструктури України, що охоплює законодавчі реформи, створення спеціалізованих органів та запровадження механізмів контролю за їхньою діяльністю. ЄС відіграє ключову роль у формуванні антикорупційної системи України, впровадженні незалежних інституцій та забезпеченні прозорості державного управління. Вплив європейського права сприяє розвитку принципів верховенства права та демократії, а підтримка громадян свідчить про готовність України до європейської інтеграції.

Література:

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР від 10.11.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 15.07.2025)

2. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтова-

риством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.07.2025)

3. Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.). *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України*. Харків, 2023. 372 с.

4. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. 1(37). С. 67-77.

5. Гуляєва Л., Мельник Т., Олійник А., Омнльяненко В., Серова Л. Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України: навчальний посібник. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2023. 270 с.

6. Мазаракі А., Мельник Т. Співробітництво України з ЄС у сфері запобігання та протидії корупції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 2. С. 4-33.

7. Войтенка Ю. М. Європейська практика боротьби з корупцією: досвід для України в рамках євроінтеграційних процесів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. (2-4). С. 29-33.

8. Мороз В. А. Подолання корупції в Україні як одна з умов євроінтеграції URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11337/1/Moroz_432-437.pdf (дата звернення: 30.08.2025)

9. Пархоменко О.Я. Механізми подолання корупції на шляху до євроінтеграції України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. (24). С. 74-77.

10. Політова А.С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. *Нове українське право*. Спецвипуск. 2022. 6(2). С. 110-117.

11. GRECO. Четвертий раунд оцінювання України. Страсбург: GRECO, 2020.

12. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Конвенцію ратифіковано із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 15.07.2025)

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 49. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 15.07.2025)

14. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.07.2025)

15. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 15.03.2025)

16. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7.04.2018 № 2447-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025)

17. Звіт про результати аудиту відповідності на тему «Забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду» від 19 грудня 2024 року. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/58-2_2024/Zvit_58-2_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

18. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.03.2025)

19. В Україні зросла підтримка вступу до ЄС: опитування. UA.NEWS. URL: <https://ua.news.ua/ukraine/v-ukrayini-zroslo-pidtrimka-vstupu-do-yes-opituvannya>

20. Буняк В. 69% опитаних українців підтримують вступ до Європейського Союзу, - опитування. Детектор медіа. URL: <https://detector.media/infospace/article/236287/2024-12-23-69-opytanykh-ukraintsiv-pidtrymuyut-vstup-do-ievropeyskogo-soyuzu-opituvannya/>

21. Більшість молоді вважає, що євроінтеграція України розширить їхні можливості. Опитування. URL: https://tvoemisto.tv/news/bilshist_molodi_vvazhaie_shcho_ievrointegratsiya_ukrainy_rozshyryt_ihni_mozhlyvosti_opituvannya_170165.html

References:

1. Uhada pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy: Uhoda ratyfikovana Zakonom № 237/94-VR vid 10.11.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (accessed: 15.07.2025).

2. Uhada pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnoi storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom № 1678-VII vid 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (accessed: 15.07.2025).

3. Konstytutsiine pravo YES v aspekte yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 21 kvitnia 2023 r.). *Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina, NDI derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia NAPrN Ukrainy*. Kharkiv, 2023. 372 p.

4. Knysh S. Antykoriupsiina polityka Yevropeiskoho Soiuzu: etapy formuvannia, zdobutky i perspektyvy. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2024. 1(37). P. 67-77.

5. Huliaieva L., Melnyk T., Oliinyk A., Omnliianenko V., Serova L. Antykoriupsiina polityka YES: kluchovi elementy, oriientatsiia na stalyy rozvytok, uroky dlia Ukrainy: navchalnyi posibnyk. Sumy: Instytut stratehii innovatsiinoho rozvytku i transferu znan, 2023. 270 p.

6. Mazariki A., Melnyk T. Spivrobitnytstvo Ukraini z YES u sferi zapobihannia ta protydii koriuptsii. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2023. № 2. P. 4-33.

7. Voitenka Yu. M. Yevropeiska praktyka borotby z koriuptsieiu: dosvid dlia Ukrainy v ramkakh yevrointehratsiinykh

protsesiv. *Naukovyi zhurnal «Politikus»*. 2022. (2–4). P. 29–33.

8.Moroz V. A. Podolannia koruptsii v Ukraini yak odna z umov yevrointehratsii. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11337/1/Moroz__432-437.pdf (accessed: 30.08.2025).

9.Parkhomenko O. Ia. Mekhanizmy podolannia koruptsii na shliakhu do yevrointehratsii Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2011. (24). P. 74–77.

10.Politova A. S. Protydiia koruptsii v Ukraini yak vymoha yevropeiskoi intehratsii. *Nove ukrainske pravo. Spetsvypusk*. 2022. 6(2). P. 110–117.

11.GRECO. Chetvertyi rund otsiniuvannia Ukrainy. Strasbourg: GRECO, 2020.

12.Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsieiu: Konventsiiu ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom № 252-V (252-16) vid 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (accessed: 15.07.2025).

13.Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (accessed: 15.07.2025).

14.Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed: 15.07.2025).

15.Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (accessed: 15.03.2025).

16.Pro Vyschyi antykoruptsiinyi sud: Zakon Ukrainy vid 7.04.2018 № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (accessed: 15.06.2025).

17.Zvit pro rezultaty audytu vidpovidnosti na temu «Zabezpechennia diialnosti Vyschchoho antykoruptsiinoho sudu» vid 19 hrudnia 2024 roku. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/58-2_2024/Zvit_58-2_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com.

18.Konstitutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (accessed: 15.03.2025).

19.V Ukraini zrosla pidtrymka vstupu do YES: opytuvannia. UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/v-ukrayini-zroslo-pidtrimka-vstupu-do-yes-opytuvannya>.

20.Buniak V. 69% opytanykh ukraintsiv pidtrymuiut vstup do Yevropeiskoho Soiuzu, - opytuvannia. Detektor media. URL: <https://detector.media/infospace/article/236287/2024-12-23-69-opytanykh-ukraintsiv-pidtrymuyut-vstup-do-ievropeyskogo-soyuzu-opytuvannya/>.

21.Bilshist molodi vvazhaie, shcho yevrointehratsiia Ukrainy rozshyryt yikhni mozhlyvosti. Opytuvannia. URL: https://tvoemisto.tv/news/bilshist_molodi_vvazhaie_shcho_ievrointegratsiya_ukrainy_rozshyryt_ihni_mozhlyvosti_opytuvannya_170165.html.

Стаття надійшла до друку 12 серпня 2025 року

«РУСЬКІ ГІРСЬКІ СТІЛЬЦІ» В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ СЕРЕДИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Прилуцький С.В.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: PrylutskyiSV@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7646-7868>

“RUTHENIAN MOUNTAIN RIFLEMEN” IN THE UKRAINIAN STATE- BUILDING OF THE MID-NINETEENTH CENTURY

Prylutskyi S.V.,

Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: PrylutskyiSV@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7646-7868>

Анотація. У статті зазначається, що станом на другу половину XIX ст. українське населення чітко усвідомлювало необхідність створення окремої військової формації з метою підтримки своїх національних прагнень. При цьому збройні формування мали стати ключовими для захисту українських інтересів в умовах державно-політичних конфліктів між європейськими країнами на початку XX століття. Констатується, що ініціативу зі створення такого виду організацій взяла на себе Головна Руська Рада. Вона посприяла утворенню цілого ряду товариств у різних місцевостях краю. Відтак, було утворено окремий військовий підрозділ «Руські гірські стрільці», основною метою діяльності яких проголошувалось забезпечення охорони карпатських переправ від вторгнення польських добровольців для допомоги повсталим проти офіційної влади мадярам, а також захист територій від осіб, які повертались з Мадярищини до Галичини. Разом з тим вони мали забезпечувати конституційний порядок і дотримання правових норм у краї. Відзначається, що у березні 1849 року проект формування руських стрільців отримав найвище схвалення влади, після чого процес формування військової організації набув широких масштабів, а чисельність стрілецької організації досягла 1400 осіб. До складу стрілецької спільноти масово залучалися місцеві жителі. Зауважується, що набір рекрутів здійснювався у співпраці з місцевою владою. На спільних засіданнях Головної Руської Ради та керівництва гірських стрільців визначалися основні засади діяльності новоствореної організації, специфічні особливості тактичної підготовки. При цьому наголошується на ініціативі офіцерського складу щодо запровадження символіки стрілецької організації, включаючи прапор, одяг та відзнаки. Акцентується, що підготовка особового складу здійснювалась українською мовою, завдяки чому правила військового устрою значно ефективніше сприймалися місцевим населенням. Констатується, що після поразки мадярського революційного повстання у 1850 році гірські стрільці були розформовані, а їхня діяльність суттєво вплинула на становлення національної самосвідомості українців у наступні роки.

Ключові слова: західноукраїнські землі, «Руські гірські стрільці», національна самосвідомість, національно-визвольна ідея, українське державотворення.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Abstract. The article highlights that by the second half of the nineteenth century, the Ukrainian population had developed a clear understanding of the need to create an independent military formation to support its national aspirations. At the same time, such armed units were viewed as essential for defending Ukrainian interests amid the state and political conflicts unfolding among European powers in the early twentieth century. It is noted that the initiative to establish such an organization was undertaken by the Main Ruthenian Council, which facilitated the creation of various societies across the region.

As a result, a distinct military unit—the Ruthenian Mountain Riflemen—was formed. Its primary objective was to defend the Carpathian passes from incursions by Polish volunteers supporting the Magyars in their uprising against the official authorities, as well as to secure the territories from returnees traveling from Magyarshchyna back to Galicia. Simultaneously, the unit was tasked with maintaining constitutional order and ensuring adherence to legal norms within the region.

In March 1849, the project to establish the Ruthenian Riflemen received formal approval from the imperial authorities, after which the formation of the unit gained momentum, eventually numbering approximately 1,400 personnel.

Local populations were actively mobilized, with recruitment carried out in coordination with local authorities. At joint meetings between the Main Ruthenian Council and the leadership of the Mountain Riflemen, the core principles of the new organization and the specifics of its tactical training were outlined.

Particular attention is given to the officers' initiative to introduce organizational symbols, including the flag, uniforms, and insignia. Notably, all training was conducted in Ukrainian, which significantly enhanced comprehension of military procedures among the local recruits. Following the defeat of the Magyar revolutionary uprising in 1850, the Mountain Riflemen were disbanded. However, their activities had a lasting impact on the development of Ukrainian national identity in the subsequent years.

Keywords: western Ukrainian lands, "Ruthenian Mountain Riflemen", national identity, national liberation idea, Ukrainian state-building.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої збройної агресії та боротьби українського народу за державність, сьогодні особливо важливим є врахування подібного історичного досвіду, що вже мав місце в практиці українського державотворення в середині XIX століття. Вважаємо цінним досвід діяльності батальйону «Руські гірські стрільці» на території західноукраїнських земель, який заклав міцний фундамент для створення національно-патріотичних формувань, що відіграли важливу роль у боротьбі за українську державність. Використання позитивного досвіду їхньої діяльності у боротьбі за національну державність та розбудові збройних сил допоможе уникнути помилок і прорахунків минулого та активізувати національні прагнення українців на шляху розбудови незалежної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти функціонування батальйону «Руські гірські стрільці» на території західноукраїнських земель були предметом вивчення та дослідження таких науковців, як Д. Забзалюк, Я. Когут, І. Кревецький, М. Лазарович, С. Музичук, І. Новосядло, Є. Пінак, Б. Тищик, О. Турій, М. Чмир, А. Штефан та інші. Дослідники детально розглянули суспільний та політичний аспект даного питання. Проте в сучасних умовах науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати роль і значення батальйону «Руські гірські стрільці» в українському державотворенні середини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В умовах державно-політичних протиріч, що виникли на початку XX століття між європейськими країнами, насамперед між Росією

та Австро-Угорщиною, та їх можливих наслідків, патріотично налаштоване українське населення усвідомлювало, що для реальної підтримки своїх національних прагнень йому доведеться виступити в майбутньому конфлікті як окрема військова сила. В контексті потенційного суспільно-політичного потрясіння учасники революційних подій вже чітко розуміли необхідність створення організованої збройної сили, здатної відстоювати українські інтереси та підтримувати правопорядок. Саме такі збройні формування сприймалися як своєрідна перехідна ланка для створення у майбутньому національних збройних сил [1].

Незважаючи на те, що самодержавний режим скасував козацтво, пам'ять про Військо Запорозьке тривалий час зберігалася у свідомості українського населення і виступала як орієнтир на шляху до національного відродження. Саме такі традиції були покладені в основу функціонування перших парамілітарних та військових формувань, що виникли на території західноукраїнських земель внаслідок «Весни народів» 1848-1849 років. В цей період відбувається утворення національної гвардії під впливом загальних тенденцій революційних подій, а населення, яке відчувало себе громадянами держави, а не лише царськими підданими, вимагало не тільки свободи зібрань, преси та віросповідання, а й можливості вільного носіння зброї та права на самозахист [1].

Під прапором березневої революції 1848 року цісар дозволив сформувати на території Австрійської держави так звану національну гвардію [10, с. 3], метою якої був захист конституційного монарха, забезпечення суворого дотримання Конституції та законів, а також гарантування внутрішнього спокою і порядку на шляху до незалежності та цілісності держави, а в разі нападу – надання гідної

воєнної відсічі. Дослідник М. Лазарович встановив, що «під натиском революційних подій, цісар Фердинанд дав дозвіл творити на території імперії так звані національні гвардії, що за урядовим статутом мали бути «обороною конституційного монарха, запорукою конституції й законів...» [7, с. 51].

Такі гвардії здійснювали свою діяльність на підставі урядового статуту, в якому чітко визначалася їхня мета та функціональні обов'язки. Водночас потрібно зауважити, що ініціативу створення таких гвардій зразу ж перейняло польське населення, яке одразу ж почало створювати відповідні організації в усіх містах і містечках, а подекуди і в окремих селах. За незначний проміжок часу їх чисельність складала близько 20 тис. осіб. Для представників українського населення на той час більш пріоритетною була політична організація, а тому вони не одразу проявили ініціативу щодо створення таких гвардій.

Значну ініціативу щодо даного питання виявила Головна Руська Рада – перша українська політична організація в Галичині, заснована 2 травня 1848 р. у Львові з метою захисту прав українського населення [5]. Вона офіційно закликала населення до об'єднання в українській гвардії, однак це вдалося зробити тільки у декількох містах, де українське населення було переважаючим. Мова йде насамперед про такі міста як Стрий, Жовква, Бережани, Тернопіль і Яворів. У деяких населених пунктах заснування української гвардії не завжди відбувалося мирним шляхом, іноді даний процес зустрічав перепони з боку місцевої влади. Більше того місцева адміністрація не була зацікавлена у їх широкій діяльності.

Саме в таких умовах було сформовано окрему українську військову частину під назвою «Руські гірські стрільці». Їх основним завданням було охороняти карпатські переходи, щоб польські добровольці не переходили Карпати для допомоги повсталим проти офіційної влади мадярам [8, с. 54], а також для того, щоб тих осіб, які повертались з Мадярщини, не пропускати до Галичини. Велика роль при цьому відводилась забезпеченню конституційного порядку та дотримання правових норм на території краю.

З метою залучення спеціальних загонів селянської оборони Головна Руська Рада

звернулася із спеціальною відозвою до населення [11, с. 3]. Документ було написано двома мовами – українською і німецькою, відозва була надрукована на окремому аркуші паперу й розіслана до усіх філій Ради. У відозві зокрема йшлося про те, що «... добротливий Монарх постановив і сказав, щоби всі народи його держави користувалися однаковими правами і свободами, й один не підносився коштом другого. Всупереч сій справедливій постанові Мадяри в властиво собі заїлістю вавзяли свої самолюбні наміри дійняти хоч би й на руїнах австрійської монархії; підняли бунт проти свого Монарха, Царя нашого, й змусили його виступити збройною силою, щоби обороняти слабших, праву й своєму царському слову надати належну повагу й таким способом утримати й забезпечити цілість і славу Австрійської Держави. З такої то причини розгоріла ся за нашою стіною ся страшна війна... В такому переконанню звиваємо Вас! Виявіть конституційне жите, яке лежить у тім, що народ думав сам про себе, стереже і боронить своїх свобод» [6, с. 52-55].

Таким способом можемо констатувати масове залучення місцевих мешканців до новоствореної організації. Необхідно відмітити, що ця ініціатива була сприйнята населенням доволі позитивно і воно почало масово вступати до лав стрілецької спільноти. Разом з тим, це питання не завжди знаходило порозуміння серед усіх верств населення, а порядок набору до новоствореної організації в різних місцевостях сприймався по-різному. Представники місцевої влади часто не розуміли чіткої процедури дій щодо комплектування військової організації. В результаті було запропоновано вирішити це питання на найвищому рівні у Відні.

Проект набору новобранців було представлено центральному військовому відомству, яке, у свою чергу, передало його до цісарської канцелярії. 10 березня 1849 р. проект щодо утворення руських стрільців отримав найвище затвердження, про що 22 березня цього ж року офіційно повідомлено Головну Руську Раду. До повідомлення долучався офіційний текст цісарського акту за підписом Франца Йосифа такого змісту: «Даю дозвіл виставити батальйон руських стрільців, зовсім у такий самий спосіб, як

минулого року організувалися батальйони охотників у долишній Австрії й Сирії, – одначе з застереженням обов'язку військової служби. Даю дозвіл також, на предложений народний стрій» [6, с. 56].

Після цього процес формування військової організації відбувався значно масштабніше. Головна Руська Рада розраховувала перетворити згодом батальйон на суто національне українське збройне формування, покликане боронити інтереси українців Австрії. З цією метою створили спеціальну комісію, яка опікувалась потребами батальйону та планувала його подальший розвиток [1].

Безпосереднім формуванням батальйону зайнялась Генеральна команда, у Львові котра утворила в 12 округах Галичини спеціальні комісії для набору добровольців. Робота була здійснена доволі ефективно і чисельність формування регулярно зростала. Населення охоче вступало до стрілецької спільноти і на початковому етапі її створення охочих було близько 1400 осіб [8, с. 54]. Потрібно звернути увагу, що кількість бажаючих вступити до стрілецьких лав становила близько 3460 осіб [3, с. 86].

Від самого початку за новоствореною організацією закріпили чітко визначену кількість офіцерів, більшість з яких були представниками місцевого населення. Офіцерам було доручено сформувати шість кампаній набору добровольців на основі шести окружних міст: Бережани, Коломия, Станіславів, Стрий, Самбір та Львів. Бажаючі приєднатися до батальйону з Бережанського та Тернопільського округів мали прибути до Бережан, з Коломийського – до Коломиї, зі Станіславівського – до Станіслава, зі Стрийського – до Стрия, з Самбірського, Сяноцького, Перемишльського та Рясівського – до Самбора відповідно, а зі Львівського, Жовківського та Золочівського – до Львова. Після прибуття до цих округів новобранці потрапляли під командування своїх офіцерів. Кожному бажаючому поповнити лави гірських стрільців місцевий священик мав видати офіційний метрикальний запис із зазначенням ім'я, прізвища, віку, місця народження, округу і держави, стану, віри та професії [3, с. 86]. Ті особи, яких офіцери визнавали придатними до військової служби отримували фінансування, одяг та продукти.

Роботу з набору рекрутів офіцери мали проводити у співпраці з окружною владою, й намагалися впоратися з поставленим завданням у максимально короткий проміжок часу [11, с. 3]. Дане питання вимагало якнайскорішого вирішення оскільки було зафіксовано факти проникнення на українські землі угорських окремих формувань з метою захоплення місцевого населення у неволю. Очевидно, що ефективність його вирішення суттєво залежала від відповідної ініціативи на місцях.

У процесі комплектування особового складу батальйону гірських стрільців було сформовано його командування за територіальним принципом. Дослідник І. Кривецький встановив, що у процесі формування батальйону його склад був наступний:

«Командант майор Ватерфліт; ад'ютант підпоручник Лянгнер.

1. Компанія (львівська): капітан – поручник Бордольо; надпоручник Гнідий; 1. поручник – від полку стрільців; 2. поручник Штерер.

2. Компанія (бережанська): капітан – Барусевич; надпоручник – від полку стрільців; 1. поручник Матнікевич; 2. поручник Клестьіль.

3. Компанія (самбірська): капітан – Дормус; надпоручник Кривоносок;

1. поручник – від полку стрільців;
2. поручник Столярчук.

4. Компанія (коломийська): капітан – Бауер; надпоручник – від полку стрільців; 1. поручник Ярмулевич; 2. поручник Білинський.

5. Компанія (станіславівська): капітан – Крайтнер; надпоручник – від полку стрільців; 1. поручник Обергаузер; 2. поручник Родакевич.

6. Компанія (стрийська): капітан-поручник – Бондяк; надпоручник Фельзенберг; 1. поручник – від полку стрільців; 2. поручник Крон [6, с. 58-59].

Вже 8 червня 1849 року всі офіцери батальйону руських стрільців були присутні на засіданні Головної Руської Ради, де основним чином й визначалися принципи функціонування новоствореної організації [2, с. 127]. Керівництво ради наголошувало на тих негативних діях окремих збройних угорських формувань, які згубно позначились на населенні українських земель. Небезпека полягала в тому, що озброєні угорські формування стали погрожувати українцям за те, що

вони не приєдналися до них у процесі збройного повстання проти офіційної державної влади. Їх погрози зводились до того, що рано чи пізно вони повернуться до Галичини аби повернути своє панування в краї. У випадку відступу, погрожували військовою розправою українському населенню [6, с. 60- 61].

На цьому ж засіданні офіцери батальйону виступили з пропозицією, щоб рада внесла прохання до офіційного уряду стосовно розробки та запровадження спеціальної символіки руських стрільців. Мова зокрема йшла про хоругву, одяг та інші особливі відзнаки товариства. Таке прохання зустріло схвальні відгуки, і представники Ради запевнили офіцерів, що дане питання буде винесене на найвищий рівень і керівний склад ради візьме його під особистий контроль.

Потрібно зауважити що дане питання дійсно знайшло своє позитивне вирішення у колах імперського самодержавства і згодом батальйон руських стрільців отримав свою особливу атрибутику. Для січових формувань було спроектовано спеціальний одяг у синьо-жовтих тонах та спеціально створеною атрибутикою [4, с. 290]. Насамперед, це народний одяг із спеціальною відзнакою у виді лева, вони мали спеціальні корогви гвардії синього кольору із золотим левом з одного боку, а з іншого – різні картини, наприклад святого Володимира тощо. Вони мали власні однострої історичного, козацького військового зразка. Був також і власний прапор, виготовлений і подарований стрілецькій формації архикнягині Софією, матір'ю Франца Йосифа I [9, с. 22].

Особлива увага приділялася військовим вправам, які з особливим завзяттям відбувалися кожного дня. Не дивлячись на

те, що офіційною мовою була проголошена німецька, урядом було дозволено військове навчання здійснювати українською мовою [1]. Завдяки цьому правила військового устрою значно ефективніше сприймалися місцевим населенням. Діяльність стрільців мала базуватися на основі спеціально створеного Михайлом Коссаком своєрідного статуту – «Випис руководства до вправ для стражи народной» [4, с. 290].

Зазначимо, що після занепаду мадярського революційного зриву 3 січня 1850 р. гірські стрільці були розпущені. Проте їх діяльність дала можливість створити ґрунт, на якому тогочасне українське суспільство вже чітко почало усвідомлювати необхідність створення власної військової сили в боротьбі за українську державність [8, с. 54].

Висновки. Батальйон «Руські гірські стрільці» був заснований на території західноукраїнських земель в умовах загрози з боку окремих збройних угорських формувань у процесі збройного повстання проти офіційної державної влади. Окрім захисту територіальних меж, важливим його завданням визначалося забезпечення конституційного порядку та дотримання правових норм на території краю. Засновування стрілецької організації було позитивно зустрінуте місцевим населенням, свідченням чого вважаємо той факти, що за кілька місяців вона була укомплектована повною мірою, а число бажаючих які хотіли вступити до неї, суттєво перевищувало встановлену кількість. Функціонування гірських стрільців суттєво вплинуло на становлення національної самосвідомості в наступні роки і є певним підсумком національно-визвольних змагань українського народу у 1848-1849 роках.

Література:

1. Вперше офіційні військові команди українською зафіксували 175 років тому: що слід знати про Батальйон руських гірських стрільців. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/03/10/vpershe-oficijni-vijskovi-komandy-ukrayinskoyu-zafiksuvaly-175-rokiv-tomu-shho-slid-znaty-pro-bataljon-ruskyh-girskiyh-strilcziv/> (дата звернення: 08.07.2025).
2. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія, упорядн. У. Кристалович та І. Сварник. Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. XXXIV, 270 с.
3. Забзалюк Д., Когут Я. До питання формування українського військового духовенства. *Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період*: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 12 грудня 2024 року) / Упорядники: Д. Є. Забзалюк, Р. Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 84-87.
4. Історія українського війська. Вінніпег: вид. І. Тиктор, 1953. 838 с.
5. «Руський батальйон гірських стрільців»: перший військовий підрозділ під синьо-жовтим прапором. URL: <https://telegra.ph/Ruskij-bataljon-g%D1%96rskih-str%D1%96lc%D1%96v-pershij-v%D1%96jskovij>

p%D1%96drozd%D1%96l-p%D1%96d-sino-zhovtim-praporom-08-23 (дата звернення: 08.07.2025).

6.Кревецький І. Батальйон руських гірських стрільців, 1849-1850. *Записки НТШ*. Львів: Друк НТШ, 1912. Т. CVII. С. 52-73.

7.Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.

8.Тищик Б., Новосядло І. Українські січові стрільці – зародок національних збройних сил новітнього часу (до 105-річчя утворення легіону українських січових стрільців). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2019. Вип. 69. С. 51-66.

9.Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Вид. Хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег, 1958. 674 с.

10.Чмир М., Пінак Є., Муzychuk С. Галицька Армія, 1918-1920. Рівне. 2008. 80 с.

11.Штефан А. Українське військо в Закарпатті. Торонто-Нью-Йорк, 1969. 28 с.

References:

1.Vpershe ofitsiyni viyskovi komandy ukrayinskoyu zafiksuvaly 175 rokiv tomu: shcho slid znaty pro Batalion ruskykh hirs'kykh stril'tsiv. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/03/10/vpershe-oficzijni-vijskovi-komandy-ukrayinskoyu-zafiksuvaly-175-rokiv-tomu-shho-slid-znaty-pro-bataljon-ruskyh-girskyh-strilcziv/>(accessed: 08.07.2025).

2.Holovna Rus'ka Rada (1848-1851): protokoly zasidan' i knyha korespondentsiyi / Edited by O. Turiya, compilers U. Kryshalovych and I. Svarnyk. Lviv: Instytut Istoriyi Tserkvy Ukrayins'koho Katolyts'koho Universytetu, 2002. P. XXXIV, 1-270.

3.Zabzalyuk D., Kohut Ya. Dopytannya formuvannya ukrayins'koho viyskovoho dukhoventstva. *Derzhavotvorenniya ta pravotvorenniya v umovakh viyny ta pishlyavoyennyy period: zbirnyk tez dopovidey uchasnykiv Vseukrayins'koho krugloho stolu* (Lviv, 12 hrudnya 2024 roku) / Editors: D.Ye. Zabzalyuk, R.Ya. Demkiv. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2024. P. 84-87.

4.Istoriya ukrayins'koho viyska. Winnipeg: I. Tykor, 1953. P. 1-838.

5.“Rus'kyu batal'yon hirs'kykh stril'tsiv”: pershyy viys'kovyy pidrozdil pid syn'o-zhovtym praporom. URL:<https://telegra.ph/Ruskij-bataljon-g%D1%96rskih-str%D1%96lc%D1%96v-pershij-v%D1%96jskovij-p%D1%96drozd%D1%96l-p%D1%96d-sino-zhovtim-praporom-08-23> (accessed: 08.07.2025).

6.Krevets'kyi I. Batalion ruskykh hirs'kykh stril'tsiv, 1849-1850. *Zapysky NTSH*. Lviv: Druk NTSH, 1912. Vol. CVII. P. 52-73.

7.Lazarovych M.V. Lehion Ukrayins'kykh sichovykh stril'tsiv: formuvannya, ideya, borot'ba. Ternopil: Dzhura, 2005. P. 1-592.

8.Tyshchuk B., Novosyadlo I. Ukrayins'ki sichovi stril'tsi – zarodok natsional'nykh zbroynykh syl novit'koho chasu (do 105-richchya utvorenniya lehionu ukrayins'kykh sichovykh stril'tsiv). *Visnyk L'vivskoho universytetu*. Series: Law. 2019. Issue 69. P. 51-66.

9.Ukrayins'ka Halyts'ka Armiya. U 40-richchya yiyi uchasti u vyzvol'nykh zmahanniyakh (materialy do istoriyi). Winnipeg: Khoryunzhyy USS D. Mykytyuk, 1958. P. 1-674.

10.Chmyr M., Pinak Ye., Muzychuk S. Halyts'ka Armiya, 1918-1920. Rivne, 2008. P. 1-80.

11.Shtefan A. Ukrayins'ke viys'ko v Zakarpatti. Toronto-New York, 1969. P. 1-28.

Стаття надійшла до друку 19 липня 2025 року

МЕЖІ ДОПУСТИМОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗАРАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НАРОДУ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Белявська С.Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: belavskas@krok.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Богуславська Н.В.,

здобувачка ступеня вищої освіти «Магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: BohuslavskaN@krok.edu.ua

THE LIMITS OF PERMISSIBLE RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS FOR THE SAKE OF REALIZING THE RIGHTS OF THE PEOPLE IN TIMES OF WAR

Bieliavska S. Y.,

Candidate of Law
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna Street, 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: belavskas@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Boguslavskaya N. V.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: BohuslavskaN@krok.edu.ua

Анотація. У статті досліджується проблематика допустимих обмежень прав людини у воєнний період, яка є однією з найскладніших у сучасній правовій науці та включає як правові, так і філософсько-етичні аспекти функціонування держави. Основна увага приділяється визначенню меж державного втручання в індивідуальні права громадян під час воєнного стану, а також забезпеченню балансу між колективною безпекою та індивідуальною свободою. Особлива роль у цьому процесі належить принципам необхідності та пропорційності, які виступають універсальним фільтром для оцінки будь-яких обмежень прав і свобод. Принцип необхідності передбачає застосування обмежень лише за наявності реальної та невідкладної загрози, яку неможливо нейтралізувати менш обтяжливими засобами, а принцип пропорційності вимагає, щоб характер та масштаб обмеження відповідали цілям захисту державних інтересів.

Конституція України та спеціальні закони, зокрема Закон «Про правовий режим воєнного стану», визначають чіткі межі можливих обмежень, встановлюючи невідчужувані права, що залишаються непорушними навіть у кризових умовах. Аналіз українського законодавства та практики останніх років, зокрема після 24 лютого 2022 року, демонструє, що державні органи застосовують комплекс заходів, що істотно обмежують права громадян у сферах трудових відносин, мобілізації та свободи пересування. При цьому фактичне обмеження прав підкреслює необхідність ефективних механізмів контролю та прозорості дій держави, щоб запобігти зловживанням та тривалому звуженню прав після завершення воєнного стану.

Міжнародний досвід та практика Європейського суду з прав людини підтверджують, що тимчасові обмеження прав людини можливі за умов екстремальної загрози, проте не повинні позбавляти сенсу основні права. Україна, будучи учасницею міжнародних договорів, зобов'язана забезпечувати прозорість своїх дій та співпрацювати з міжнародними органами контролю. Історичний досвід демонструє, що обмеження,

запроваджені у воєнний час, нерідко зберігаються й після його завершення, що вимагає своєчасного відновлення повного обсягу прав та свобод.

Межі допустимого обмеження прав людини у воєнний період визначаються багаторівневою системою гарантій, а ефективне поєднання законодавчих, судових та міжнародних механізмів контролю є ключовим для забезпечення одночасної безпеки суспільства та захисту гідності кожного громадянина.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, обмеження прав, конституційні гарантії, принцип необхідності, принцип пропорційності.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. The article examines the issue of permissible limitations on human rights during armed conflict, which represents one of the most intricate challenges in contemporary legal scholarship, encompassing both legal and philosophical-ethical dimensions of state functioning. The central focus lies in defining the scope of state intervention in individual rights under martial law, while simultaneously ensuring a balance between collective security and personal liberty.

The principles of necessity and proportionality play a critical role in this context, serving as universal benchmarks for evaluating any restrictions on rights and freedoms. The principle of necessity stipulates that restrictions may only be imposed in the presence of a real and imminent threat that cannot be averted by less restrictive means. In turn, the principle of proportionality requires that the nature and extent of such restrictions be commensurate with the legitimate aim of protecting state interests.

The Constitution of Ukraine and specialized legal acts, particularly the Law “On the Legal Regime of Martial Law,” establish clear boundaries for potential restrictions, including a set of inalienable rights that must remain protected even under emergency conditions. An analysis of Ukrainian legal practice in recent years—especially following the full-scale Russian invasion on February 24, 2022—reveals that the government has implemented a broad spectrum of restrictive measures in areas such as labor relations, mobilization, and freedom of movement. These measures underscore the necessity for robust oversight mechanisms and institutional transparency to prevent abuses and the prolongation of restrictions beyond the legally justified timeframe.

Comparative international experience and the jurisprudence of the European Court of Human Rights confirm that temporary limitations on human rights are permissible in situations of extreme danger, but must not nullify the essence of fundamental freedoms. As a signatory to international treaties, Ukraine is obligated to maintain transparency and cooperate with international monitoring bodies. Historical precedent demonstrates that wartime restrictions often persist beyond the end of conflict, making the timely restoration of rights and freedoms a critical component of democratic governance.

The article concludes that the boundaries of permissible restrictions during wartime are determined by a multi-tiered system of safeguards, and that the effective coordination of legislative, judicial, and international oversight mechanisms is essential to simultaneously ensure national security and uphold the dignity and rights of every citizen.

Keywords: human rights, martial law, restrictions on rights, constitutional guarantees, principle of necessity, principle of proportionality.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 13.

Постановка проблеми. Проблема допустимих обмежень прав людини у воєнний період є однією з найактуальніших та найскладніших у сучасній правовій науці. Вона полягає у необхідності забезпечити баланс між колективною безпекою та захистом індивідуальних прав і свобод громадян. Воєнний стан передбачає концентрацію владних повноважень, розширення можливостей держави втручатися у приватну сферу, а також застосування спеціальних заходів, які тимчасово обмежують права людини.

Водночас ці обмеження не повинні порушувати фундаментальні, невідчужувані права, що гарантовані Конституцією та міжнародними договорами. Незважаючи на формальні законодавчі гарантії, практика застосування воєнного стану в Україні показує, що окремі обмеження можуть суттєво звужувати індивідуальні свободи, підвищувати

ризик зловживань і навіть після завершення воєнного стану створювати тривалі обмеження прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема допустимих обмежень прав людини у воєнний період досліджувалася у працях українських правознавців, зокрема Е. Р. Дорошенко, М. М. Карпіцького, П. Синицина, Р. Василюгла, О. Шершеля, Н. В. Степаненко, а також у численних публікаціях міжнародних експертів з прав людини і безпеки. Значну увагу приділяють аналізу принципів необхідності та пропорційності, меж конституційних гарантій та механізмів контролю державних повноважень у кризових умовах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявні дослідження щодо обмежень прав людини у воєнний період, залишаються ряд

невирішених аспектів. По-перше, відсутнє системне узагальнення українського досвіду застосування воєнного стану після 24 лютого 2022 року, зокрема щодо впливу на трудові права, мобілізаційні заходи та свободу пересування громадян. По-друге, недостатньо опрацьовані механізми контролю за дотриманням принципів необхідності та пропорційності під час фактичного розширення повноважень державних органів. По-третє, бракує комплексного аналізу взаємодії національного законодавства з міжнародними стандартами та практикою Європейського суду з прав людини, що забезпечує легітимність тимчасових обмежень.

Метою наукової роботи є комплексне дослідження допустимих обмежень прав людини у воєнний період в Україні, зокрема аналіз законодавчих, конституційних та міжнародно-правових механізмів, практики застосування воєнного стану після 24 лютого 2022 року, а також визначення меж, за яких такі обмеження залишаються легітимними, пропорційними та не порушують фундаментальні права громадян.

Виклад основного матеріалу. Проблематика допустимих обмежень прав людини у воєнний період є однією з найбільш складних і багатовимірних у сучасній правовій науці. Вона стосується не лише правозастосування, а й глибинних філософсько-правових засад функціонування держави, адже йдеться про баланс між індивідуальними правами та колективною безпекою, між цінністю людської свободи та виживанням нації як політичної спільноти. Як наголошує Е. Р. Дорошенко, воєнний стан завжди передбачає концентрацію владних повноважень і розширення можливостей держави втручатися в приватну сферу, але це втручання має бути суворо обмежене принципами необхідності та пропорційності [6, с. 98].

Принцип необхідності, на думку М. М. Карпіцького, означає, що будь-яке обмеження прав має застосовуватися лише у випадку реально існуючої, невідкладної і доведеної загрози, яку неможливо відвернути менш обтяжливими засобами [7, с. 140]. Принцип пропорційності вимагає, щоб масштаб і характер обмеження не перевищували того, що потрібно для досягнення легітимної мети [8, с. 138]. Вважаємо, що ці два принципи

взаємопов'язані і діють як універсальний правовий фільтр, через який мають проходити будь-які ініціативи держави в умовах воєнного стану.

Конституція України чітко визначає межі таких обмежень. Відповідно до статті 64, у період воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені обмеження прав і свобод, за винятком тих, що є невідчужуваними [1]. До останніх належать право на життя, заборона катувань, право на свободу думки, совісті та релігії, право на громадянство, рівність громадян перед законом тощо. Ці права становлять так зване «тверде ядро» правового статусу особи, і держава не має права відступати від їх забезпечення навіть у період найбільшої небезпеки.

Національне законодавство, зокрема Закон України «Про правовий режим воєнного стану», визначає інструменти, які можуть застосовуватися у цей період: запровадження комендантської години, особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування, контроль за діяльністю ЗМІ, примусове відчуження майна для потреб оборони, заборона проведення масових заходів, трудова мобілізація [2]. Ці заходи мають чітко визначений строк дії та не можуть перетворюватися на постійні елементи правопорядку після завершення воєнного стану.

Досвід України після 24 лютого 2022 року є показовим у цьому контексті. Прийняття Закону № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» змінило традиційні трудові гарантії: було збільшено тривалість робочого тижня, скорочено оплачувану відпустку, надано роботодавцям право переводити працівників без їхньої згоди, а також запроваджено заборону на страйки [3]. Ці заходи пояснювалися необхідністю швидкої адаптації економіки до умов війни та збереження ключових сфер функціонування держави. Водночас, правозахисники застерігали, що надмірна концентрація повноважень у роботодавців може створювати ризики зловживань і тривалого звуження соціальних прав навіть після завершення війни.

В умовах воєнного стану державні органи України застосовують комплекс заходів, що істотно обмежують права та свободи громадян, особливо у сфері

мобілізації та військового обліку. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. №1558 демонструє, як адміністративні зміни фактично концентрують владні повноваження в руках територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК), залишаючи громадян у значно залежному правовому становищі [4].

Зокрема, ТЦК отримали функції, які раніше виконували різні органи та комісії, зокрема контроль медогляду, професійно-психологічний відбір та направлення громадян на військову службу. Таке розширення повноважень означає суттєве посилення контролю держави над життям громадян та їхнім правом на вільний вибір, фактично перетворюючи ТЦК на інструмент прямого державного примусу.

Зміни до порядку ведення персонального військового обліку зобов'язують громадян повідомляти про будь-які зміни персональних даних через електронний кабінет або особисто, що створює додаткові бюрократичні бар'єри та підвищує ризики порушення права на конфіденційність. Встановлені строки виконання цих обов'язків жорстко регламентовані і не залишають можливості для гнучкого реагування громадян.

Особливо критичною є зміна правил мобілізації окремих категорій осіб, включно із засудженими та підозрюваними особами, які тепер можуть бути примусово залучені до військової служби навіть за складних обставин. Це рішення не лише підвищує ризики зловживань, а й суттєво звужує індивідуальні права, фактично підпорядковуючи особу державним потребам без достатньої правової гарантії захисту.

Додатково обмежено свободу пересування: чоловіки віком від 18 до 60 років перевіряються на державному кордоні, і у разі відсутності військово-облікового документа або виявлення відомостей про розшук їм відмовляють у виїзді з країни. Це становить пряме обмеження фундаментального права на свободу пересування, що поширюється на значну категорію громадян.

Практика застосування мобілізаційних заходів в Україні демонструє серйозне зниження рівня індивідуальних прав громадян та концентрацію влади в державних органах без достатніх механізмів контролю та

забезпечення прозорості. Незважаючи на формальні законодавчі гарантії, фактичне становище громадян у воєнний період характеризується суттєвим обмеженням прав і можливістю їх тривалого звуження навіть після завершення воєнного стану.

Міжнародний досвід свідчить, що успішне балансування між колективними та індивідуальними правами в умовах воєнного стану можливе лише за умов наявності ефективних механізмів контролю. У демократичних державах це поєднання парламентського нагляду, судового контролю, діяльності омбудсмана та міжнародних інституцій. Європейський суд з прав людини у справі *Lawless v. Ireland* (1960) визнав допустимими тимчасові обмеження свободи особи в умовах екстремальної загрози для держави, проте підкреслив, що дерогація від зобов'язань за Конвенцією не може позбавляти сенсу або сутності основних прав людини [9]. У справі *A. та інші проти Великої Британії* Суд визнав непропорційним тривале утримання під вартою без суду навіть у контексті боротьби з тероризмом [10].

Україна, як держава-учасниця Європейської конвенції з прав людини, зобов'язана повідомляти Раду Європи про тимчасові відступи від окремих зобов'язань під час воєнного стану [11]. Це дозволяє міжнародним органам здійснювати додатковий контроль і запобігати можливим зловживанням. Такий механізм не лише забезпечує прозорість, а й підвищує довіру до держави з боку міжнародної спільноти.

Важливим є і питання функціонування судової системи у воєнний період. Конституція України гарантує, що навіть за умов воєнного стану не допускається створення надзвичайних чи особливих судів, а доступ до правосуддя не може бути обмежений. Це положення має принципове значення для запобігання свавілля та забезпечення захисту прав людини від можливих надмірних дій виконавчої влади [12].

Історичний досвід доводить, що тимчасові обмеження нерідко затримуються в правовій системі й після завершення надзвичайного стану. Після закінчення Другої світової війни низка європейських країн ще довго зберігала обмеження, запроваджені у воєнний час, зокрема у сфері свободи зібрань

і друку. Тому ключовим завданням є чітке юридичне відокремлення періоду дії надзвичайних повноважень і своєчасне відновлення повного обсягу прав і свобод.

Філософсько-правовий аспект цієї проблеми полягає у визначенні пріоритетів: чи можна вважати виправданим обмеження індивідуальних прав заради збереження колективної суб'єктності народу? Погоджуємося з думкою О. Шершеля, який зазначає, що теорія суспільного договору, від Локка до Руссо, визнає, що держава отримує від громадян право застосовувати обмеження в інтересах спільного блага. Проте сучасні концепції прав людини підкреслюють, що навіть у кризових ситуаціях є межа, за якою обмеження перетворюються на порушення, а захист прав перестає бути пріоритетом [13, с. 183].

Межі допустимого обмеження прав людини у воєнний період визначаються багаторівневою системою гарантій: конституційними положеннями, спеціальними законами, міжнародними договорами та ефективними механізмами контролю. Українська практика останніх років показує, що навіть в умовах масштабної війни можна зберігати фундаментальні права та не допустити скочування до авторитарних методів управління. Ключовим залишається не лише юридичне, а й суспільне усвідомлення того, що права людини є основою державності, а не її привілеєм. Лише за цієї умови можливо забезпечити і безпеку народу, і гідність кожного його члена.

Висновки. Аналіз проблематики допустимих обмежень прав людини у воєнний період дозволяє дійти висновку, що вона є багатовимірною і поєднує як правові, так і філософсько-етичні аспекти функціонування

держави. Воєнний стан передбачає концентрацію владних повноважень і розширення державного контролю над приватною сферою, проте будь-яке втручання у права та свободи громадян має суворо регулюватися принципами необхідності та пропорційності.

Конституційні та законодавчі механізми України визначають чіткі межі таких обмежень, встановлюючи «тверде ядро» прав, що залишаються непорушними навіть у кризових умовах. Водночас практика застосування воєнного стану демонструє значне обмеження окремих прав, зокрема у сфері трудових відносин, мобілізації та свободи пересування, що підкреслює важливість ефективного контролю за діяльністю державних органів і запобігання зловживанням.

Міжнародний досвід та практика Європейського суду з прав людини підтверджують можливість тимчасових обмежень прав людини за умов надзвичайної загрози, але водночас підкреслюють, що будь-які відступи не можуть знищувати сутність основних прав і свобод. Українська держава, будучи учасницею міжнародних договорів, зобов'язана забезпечувати прозорість дій і співпрацювати з міжнародними органами контролю, що підвищує легітимність та довіру до державних рішень.

Історичний досвід засвідчує, що обмеження, запроваджені у воєнний час, нерідко продовжують діяти й після його завершення, тому критично важливим є своєчасне відновлення повного обсягу прав і свобод. Філософсько-правова рефлексія демонструє, що баланс між колективною безпекою та індивідуальними правами можливий лише за умови чітких меж, ефективних гарантій та суспільного усвідомлення цінності прав людини як основи державності.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
4. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо окремих питань ведення військового обліку та призову громадян під час мобілізації : Постанова Каб. Міністрів України від 31.12.2024 № 1558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1558-2024-p#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.07.2025).
6. Дорошенко Е. Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : Дисертація. Київ, 2023. 228 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0824U000849>.

11. European Pravda. The Council of Europe Explained Ukraine's Latest Deviation from Human Rights Commitments. European Pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/30/7184990/> (accessed: 12.07.2025).

12. Judiciary during War: Supreme Court Judges Discuss Challenges and Peculiarities of Administering Justice under Martial Law. Supreme Court of Ukraine. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/#:~:text=%D0%97%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B8%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%BF%D1%96%D0%B4,%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D1%83%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D0%86%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%83> (accessed: 12.07.2025).

13. Shershel O. Restriction of Human Rights: Philosophical and Legal Aspect. Philosophical and Methodological Problems of Law. 2023. № 1 (25). P. 180-186. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fe41f75c-1a6a-4dc0-8ceb-833131771c43/content> (accessed: 12.07.2025).

Стаття надійшла до друку 22 липня 2025 року

ГЕНЕЗА ПОГЛЯДІВ НА ДЕРЖАВУ І ПРАВО У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО

Поліщук О.С.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: PolishchukOS@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7461-1101>

THE GENESIS OF VIEWS ON THE STATE AND LAW IN THE CREATIVE HERITAGE AND ACTIVITIES OF ANDRIY TCHAIKOVSKY

Polishchuk O.S.,

Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: PolishchukOS@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7461-1101>

Анотація. У статті зазначається, що Андрій Чайковський почав свій шлях правника у Львівському університеті на юридичному факультеті. Він повсякчас виступав за права української мови, особливо у сфері юриспруденції, та дотримання правил використання української мови у професійному середовищі. З цією метою ініціював заміщення іноземних термінів вітчизняними аналогами та створення спеціалізованого часопису для обговорення мовних питань. Констатується, що А. Чайковський був шанованим правозахисником і відомою фігурою для українського селянства у справі вирішення правових конфліктів. Зауважується, що у своїй творчості А. Чайковський висвітлював проблеми українського селянства, викриваючи при цьому вади складного судового процесу, недосконалої поземельної документації та лихварські відсотки за кредитами. Аналізується позиція правника стосовно того, що невідгідні умови для селян при ініціюванні судових справ суттєво знецінювали їхні права, що в підсумку призводило до їх подальшого зубожіння. Наводяться думки діяча щодо державного життя нації, підкреслюючи, що існування у складі іншої держави призводить до проблеми поступового забуття її ідентичності та історії. Зазначається, що під час своєї діяльності в уряді ЗУНР у Самборі, А. Чайковський активно підтримував ідею незалежності та прагнув вдосконалити підходи до українського державного будівництва. Він спрямовував свої зусилля на покращення державного управління, встановлення правопорядку та допомогу малозабезпеченим. Констатується, що з метою поширення національної свідомості української молоді та спадщини попередніх поколінь А. Чайковський створив значну кількість патріотичних творів. Вони здобули велику популярність серед української молоді, що дозволяло збагатити та виховати її свідомість за допомогою історичних тем. Йому вдалося створити образ героїчного козака-українця, який позитивно вплинув на формування молодого покоління та сприяв вихованню гордості за історію свого народу. Наголошується, що А. Чайковський суттєво вплинув на розвиток тогочасної правової думки, адвокатської та громадської діяльності.

Ключові слова: Андрій Чайковський, держава, державотворчі ідеї, право, українське населення.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. The article emphasizes that Andriy Tchaikovsky began his professional career in law at the Faculty of Law of Lviv University. Throughout his legal practice, he consistently advocated for the recognition and institutionalization of the Ukrainian language, particularly within the legal domain, and for adherence to linguistic norms in professional communication. To this end, he initiated the replacement of foreign legal terminology with Ukrainian equivalents and promoted the establishment of a specialized journal dedicated to discussing language-related issues in jurisprudence.

It is noted that Tchaikovsky was a respected human rights defender and a prominent figure among the Ukrainian peasantry, especially in resolving legal disputes and providing access to justice. In his legal and literary works, Tchaikovsky drew attention to the systemic challenges faced by Ukrainian peasants, including the complexity of judicial procedures, deficiencies in land documentation, and exploitative loan interest rates. The author analyzes his view that unfavorable procedural conditions for peasants in initiating legal proceedings severely undermined their rights and contributed to their ongoing socio-economic marginalization.

Tchaikovsky's reflections also extend to the political existence of the Ukrainian nation, asserting that life within a foreign state structure leads to the gradual erosion of national identity and historical consciousness. During his tenure in the government of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) in Sambir, Tchaikovsky actively supported the idea of Ukrainian independence and worked toward reforming public administration, strengthening the rule of law, and

providing assistance to vulnerable populations.

In his efforts to foster national consciousness among Ukrainian youth, Tchaikovsky authored a considerable body of patriotic literary works, which gained widespread popularity. These works, rooted in historical and Cossack themes, contributed to shaping a heroic image of the Cossack-Ukrainian, instilling pride in national history and identity.

The article concludes that Andriy Tchaikovsky played a significant role in the evolution of legal thought, the development of advocacy in Ukraine, and the broader sphere of civic engagement during a crucial period in Ukrainian history.

Keywords: Andriy Tchaikovsky, state, state-building ideas, law, Ukrainian population.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX століття на західноукраїнських землях характеризується значними суспільно-політичними трансформаціями. У цей період з'являються українські національно-патріотичні, культурно-просвітницькі, студентські організації, зокрема «Просвіта», «Дружній лихвар», «Баян» тощо. Вони стають осередками згуртування української патріотично налаштованої молоді та інтелігенції, яка виступає рушієм поширення національних ідей та освіченості серед українських селян. До числа активних діячів належить відомий адвокат, громадсько-політичний діяч, письменник Андрій Чайковський, діяльність якого залишила глибокий слід в історії становлення української державності.

Особливого змісту та актуальності державотворчі ідеї набули в умовах сучасної реальності. У зв'язку з військовою агресією росії, українці дуже гостро відчували потребу збереження власної національної, культурної, мовної ідентичності. Важливим у цьому залишається досвід попередніх поколінь, які намагалися зберегти унікальність українського народу в умовах входження українських земель до Австро-Угорської імперії, а далі – у період Першої світової війни. Відтак актуальним бачимо вивчення досвіду визначних українських борців за права, свободу населення, з-поміж яких чільне місце посідає діяльність та творча спадщина Андрія Чайковського.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики знайшли своє відображення у дослідженнях таких науковців: М. Васильчук, Н. Григорук, О. Левицька, О. Мандзюк, Л. Кречковський тощо. Чільне місце займають також збірки, у яких розміщено друковані праці Андрія Чайковського, листи, спогади сучасників, а також представлено публікації українських вчених. Особливу увагу потрібно приділити дисертаційному дослідженню О. Седяра, в якому автор аналізує досягнення

громадського-політичного діяча та правника в історичному контексті. Попри наявні значні наукові дослідження, недостатньо вивченим є правовий аспект діяльності та творчості Андрія Чайковського.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження та аналіз державотворчих поглядів Андрія Чайковського, які представлені у його творчій спадщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне становлення Андрія Чайковського як правника розпочалося у Львівському університеті на юридичному факультеті. На момент вступу за плечима майбутнього адвоката вже був військовий досвід у 77 полку піхоти у Львові та отримано звання «лейтенанта резерву». Перед закінченням юридичного факультету в січні 1882 року А. Чайковський був мобілізований як офіцер запасу, оскільки в Боснії спалахнуло повстання проти австрійського панування, і 77-й полк, в якому він служив, був відраджений для припинення цього виступу. Під час перебування в Боснії А. Чайковський написав свій перший твір, який після повернення був опублікований у львівській газеті «Діло», а пізніше вийшов окремою книжкою під назвою «Спомини з десяти років» (1893-1894). Схвальний відгук Івана Франка на опубліковану працю мотивував Андрія Чайковського до продовження письменницької діяльності [4, с. 82]. Даний твір містить опис армійського побуту, інформацію про місця, де перебував автор, а також національного героя на Балканах Стояна Ковачевича. На думку вітчизняного дослідника Б. Якимовича, особливу увагу варто приділити останнім розділам мемуарів «Standrecht» та «Христос Воскрес» [10, с. 302]. Саме в «Standrecht» прослідковується думка Андрія Чайковського про те, що окупаційні дії та зовнішнє втручання у життя народу, який проживає на своїй землі, спричиняє до трагедії нації. Не може бути жодних виправдань діям окупантів, які прагнуть

винищити народ, що протистоїть намірам завойовників [10, с. 302].

Варто зазначити, А. Чайковський був палким прихильником української мови і розглядав її не лише як мову українського селянства, а й намагався запровадити її у професійній діяльності. Так, він був першим адвокатом Бережанщини, який наголошував на необхідності проводити судовий процес українською [2, с. 160]. В такий спосіб адвокат підкреслював необхідність її використання у всіх сферах життя, в тому числі у сфері юриспруденції. У зв'язку з цим українське селянство краю вважало Андрія Чайковського захисником їх прав і зверталось до нього з метою вирішення спірних правових питань. У статті «В справі нашої письменницької мови» автор зазначав, що українська мова перебуває на етапі становлення і наголошував, що не потрібно відмовлятися від її використання в професійному спілкуванні. А. Чайковський стверджував, що мову потрібно розвивати, а іншомовні терміни поступово замінити українськими аналогами. Водночас він схвально оцінював появу в часописі «Діло» рубрики «мовний куток», яка була присвячена окремим філологічним питанням і підкреслював необхідність створення окремого мовного журналу для обговорення широкого кола питань української мови [5, с. 361].

Тематика для написання творів часто була взята з адвокатської практики Андрія Чайковського. Відомою є стаття «Причини зубожіlosti наших селян і міщан через судівництво» (1888). На думку історика права Т. Андрусяка, причиною написання даної публікації стали обговорення, які відбувалися в Австрійській Державній Раді стосовно проекту закону про неподільність селянських земель [4, с. 86]. А. Чайковський був переконаний, що ухвалення закону не вирішить проблему збідніння українського селянства, оскільки причини даного явища є іншими. До найбільш суттєвої причини правник відніс заплутаність судового процесу та його тривалість, що потребувало від заявника надзвичайних грошових витрат, які часто спричиняли його матеріальне зубожіння [10, с. 297]. Не менш важливими були недосконалість ведення поземельних книг, лихварські проценти позик, відсутність контролю за

дотриманням закону про пияцтво [4, с. 86]. Внаслідок цього, роль права в суспільстві знецінювалася, а селянам не було вигідно розпочинати навіть дрібні судові справи.

Актуальні державотворчі ідеї Андрій Чайковський розкриває у статті «Не треба зневірюватися!», у якій висловив думку про те, що «...за історичне життя нації брати би лише час її державного життя, проче врем'я поза самостійною державністю то не життя, лише летарг» [7, с. 561]. Також автор наголошує, що не можна зневірюватися на шляху до самостійності Української держави, оскільки з історичної точки зору український народ пройшов складний шлях і багато випробувань, існування у складі іншої держави не сприяє розвитку нації, оскільки люди поступово забувають свою історію та втрачають ідентичність. Також Андрій Чайковський не виключав можливості того, що Українською Державою може керувати особа іншої національності. Для підтвердження своїх міркувань автор наводив приклад Наполеона Бонапарта, зазначаючи, що «Наполеон Бонапарте не був французом, а служив французькому народові» [7, с. 563].

З точки зору державотворення на західноукраїнських землях, а саме в контексті створення та існування Західноукраїнської Народної Республіки, велику правову та історичну цінність має твір Андрія Чайковського «Чорні рядки» [8] – спогади за період з 1 листопада 1918 року до 13 травня 1919 року. Твір містить цілісний опис свідчень того, як здійснювалося державне будівництво на місцях, а також аналіз помилок, які були допущені на цьому шляху. У цей період письменник обіймав посаду повітового комісара Західноукраїнської Народної Республіки у Самборі і був активним прихильником ідеї створення незалежної держави. Він зазначав, що «працював у тій твердій непохитній вірі, що наша свята справа не може пропасти та що ми по сотках літ неволі за живемо в своїй батьківщині своїм вольним життям» [8, с. 207]. Відтак всю свою діяльність спрямовував на досягнення цієї цілі, а саме прагнув оптимізувати розгляд громадських справ, сприяв налагодженню правопорядку, опікувався малозабезпеченими та безпритульними [2, с. 163]. Аналізуючи твір Б. Якимович зазначав, що на тлі страшної зневіри рядові

стрілці і старшини на польсько-українському фронті продемонстрували приклад жертвовного героїзму, оскільки в умовах, коли їм не вистачало ні одягу, ні харчування, ні зброї, вони були зразком свідомого синівського обов'язку перед Батьківщиною [9, с. 17]. Водночас українській свідомій інтелігенції бракувало досвіду державотворчої діяльності, а також ресурсів – фінансових, військових, людських для повноцінного втілення державницьких ідей.

Відомими історико-правовими статтями А. Чайковського є «Процес Ісуса Христа» та «Про старинний грецький процес кримінальний». Так, праця «Про старинний грецький процес кримінальний» була опублікована у «Часописі правничому» і демонструє спробу автора розкрити особливості грецького права, про яке практично не збереглося документів. Підставою для дослідження Андрія Чайковського стали твори таких ораторів: Демосфен, Лезіяс, Есхін, Дінарх, Ізократ та інші, які, виголошуючи в судах промови, мали дотримуватися всіх правових вимог [10, с. 298].

Значну частину творчої спадщини А. Чайковського становлять літературні твори історико-патріотичного змісту, а саме історичні повісті та романи («За сестрою», «Козацька помста», «На уходах», «Сагайдачний», «Олюнька», «Сонце заходить») та численні оповідання («З татарської неволі», «Віддячився», «Малолітній», «Краще смерть, як неволя», «Украдений син» та інші). Метою написання історичних творів, на думку А. Чайковського, було підвищення національної самосвідомості української молоді, яка в такий спосіб засвоювала історичний досвід попередніх поколінь [3, с. 756]. З цього приводу

у листі до Івана Огієнка він написав: «Я знаю, що мої історичні повісті та оповідання читає пильно українська молодь так на селі, як і в місті, як і в школі, що вони розходяться і мої видавці на них доробляються, що багато активних українців завдячують моїм історичним працям своє освідмлення...» [6, с. 304]. На думку Т. Андрусяка, автор значно розширив коло тематики та персонажів української літератури, створивши образ героїчного козака-українця, який має позитивний вплив на формування молодого покоління шляхом виховання гордості за історичне минуле нашого народу [1, с. 313]. Враховуючи той факт, що твори А. Чайковського були наповнені патріотичними та державотворчими ідеями, у період Радянського Союзу тривалий час вони були під забороною.

Висновки. Андрій Чайковський є визначною, непересічною постаттю, який зробив значний внесок у розвиток правової думки, адвокатської та громадської діяльності та літературної творчості кінця ХІХ – початку ХХ століття.

З-поміж ключових поглядів автора на державу і право можемо виокремити такі: необхідність становлення та розвитку самостійної та незалежної української держави, в якій буде забезпечено дотримання прав українців; використання української мови у всіх сферах життя суспільства, як необхідна умова розвитку української нації; реформування судової системи з метою гарантування захисту прав українського селянства; захист та опіка малозабезпечених та безпритульних верств населення; створення для українського населення шкіл, бібліотек, читалень, театрів задля підвищення їх освітнього і культурного рівня.

Література:

1. Андрусяк Т. Правові погляди Андрія Чайковського. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 3. С. 305-316.*
2. Гопшта А. Андрій Чайковський – український громадський та державний діяч. *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції* (м. Львів, 24 березня 2023 р.). Львів, 2023. Вип. 3. С. 160-166.
3. Григорук Н. А. Громадська діяльність А. Чайковського в Коломиї (1919-1931 рр.). *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 754-758.
4. Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету. *Вісник Львівського університету*. Серія: юридичні науки. 2011. Вип. 53. С. 80-92.
5. Чайковський А. В справі нашої письменницької мови. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. С. 360-361.*
6. Чайковський А. До Івана Огієнка [Коломия], 21 квітня 1934 р. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи.*

Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 2. С. 304-305.

7. Чайковський А. Не треба зневірюватися! *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 4. С. 560-563.*

8. Чайковський А. Чорні рядки. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. С. 207-274.*

9. Якимович Б. Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 4 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. С. 6-24.*

10. Якимович Б. Андрій Чайковський – науковець, публіцист, мемуарист (До питання про маловідому спадщину). *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 3. С. 295-304.*

References:

1. Andrusyak T. Pravovi pohlyady Andriia Chaikovskoho. *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 3. P. 305–316.*

2. Hopshta A. Andrii Chaikovskiy – ukrainskyi hromadskyi ta derzhavnyi diiach. *Vydatni vypuskniky yurydychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka ta yikhnia rol v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (m. Lviv, 24 bereznia 2023 r.). Lviv, 2023. Vyp. 3. P. 160–166.

3. Hryhoruk N.A. Hromadska diialnist A. Chaikovskoho v Kolomyi (1919–1931 rr.). *Molodyi vchenyi*. 2019. № 11 (75). P. 754–758.

4. Tyshchuk B. Andrii Chaikovskiy – vidomyi vypusknik yurydychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: yurydychni nauky*. 2011. Vyp. 53. P. 80–92.

5. Chaikovskiy A. V spravi nashoi pysmennytskoi movy. *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 1. P. 360–361.*

6. Chaikovskiy A. Do Ivana Ohienka [Kolomyia], 21 kvitnia 1934 r. *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 2. P. 304–305.*

7. Chaikovskiy A. Ne treba zneviruvatysia! *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 4. P. 560–563.*

8. Chaikovskiy A. Chorni riadky. *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 1. P. 207–274.*

9. Yakymovych B. Andrii Chaikovskiy: zhyttia, tvorchist, hromadsko-politychna diialnist. *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 4 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 1. P. 6–24.*

10. Yakymovych B. Andrii Chaikovskiy – naukovec, publitsyst, memuaryst (Do pytannia pro malovidomu spadshchynu). *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. / Uporiadkuvannia B.Z. Yakymovycha za uchastiu Z.T. Hren, O.V. Sedliara; Redkol.: B.Z. Yakymovych (holova) ta in. Lviv, 2002. T. 3. P. 295–304.*

Стаття надійшла до друку 21 липня 2025 року

**РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 347.61

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C6

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗВИЧАЮ ЯК ДЖЕРЕЛА СІМЕЙНОГО ПРАВА

Корольова В.В.,

к.ю.н., доцент,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

**THE CONCEPT AND ESSENCE OF CUSTOM AS A SOURCE OF FAMILY
LAW**

Koroleva V.V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor,

Head of the Department of State and

Legal Disciplines of «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Анотація. Наукову статтю присвячено аналізу звичаю як джерела сімейного права. Підкреслюється, що значущість звичаю як джерела права зумовлена особливостями правосвідомості українського суспільства. У сучасній правовій науці звичай розглядається як соціально-нормативне явище, що виникає внаслідок тривалого і багаторазового застосування певного правила поведінки, яке визнається обов'язковим у межах конкретної спільноти. У Сімейному кодексі України звичаї використовуються як засоби регулювання сімейно-правових відносин, зокрема це передбачено статтями: 11 (врахування звичаїв при вирішенні сімейних спорів), 35 (право на вибір прізвища при реєстрації шлюбу), 51 (право подружжя на повагу до індивідуальності), 146 (визначення імені дитини). Наголошується, що після визнання державою та включення до механізму правового регулювання звичай набуває ознак джерела сімейного права, а саме: 1) тривалість та повторюваність застосування; 2) соціальне визнання; 3) публічність; 4) загальнообов'язковість; 5) нормативність; 6) легальність і легітимність. Увага також зосереджена на необхідності розмежування понять, які мають подібні зовнішні риси - звичай, звичаї ділового обороту, традиція, мораль. Попри схожість, ці категорії різняться за правовим статусом, ступенем обов'язковості та сферою застосування. Визначено, що правовий звичай може бути застосований як судами та іншими правозастосовними органами, так і громадянами - членами відповідної етнічної чи соціальної групи – за умови, що він не суперечить нормам сімейного законодавства і моральним засадам суспільства. Зроблено висновок, що норми моралі самі по собі не є джерелами сімейного права, однак саме відповідність моральним засадам є критерієм, який дозволяє відмежувати правові звичаї від інших соціальних норм. У сфері сімейного права правовий звичай найбільш тісно пов'язаний із традиціями та мораллю, оскільки всі вони формують поведінкову модель у сім'ї. Водночас лише правовий звичай, за дотримання певних умов, набуває юридичної обов'язковості та може застосовуватися судом для регулювання сімейних правовідносин.

Ключові слова: джерело права, звичаї, правові звичаї, сімейне право, традиція, мораль, звичаї ділового обороту.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Abstract. The scientific article is devoted to the analysis of custom as a source of family law. It is emphasized that the significance of custom as a source of law is due to the peculiarities of the legal consciousness of Ukrainian society. In modern legal science, custom is considered as a social and normative phenomenon that arises as a result of the long-term and repeated application of a certain rule of behavior, which is recognized as mandatory within a specific community. In the Family Code of Ukraine, customs are used as a means of regulating family and legal relations, in particular, this is provided for by articles: 11 (taking into account customs when resolving family disputes), 35 (the right to choose a

surname when registering a marriage), 51 (the right of spouses to respect for individuality), 146 (determination of the name of the child). It is emphasized that after recognition by the state and inclusion in the mechanism of legal regulation, custom acquires the features of a source of family law, namely: 1) duration and repeatability of application; 2) social recognition; 3) publicity; 4) universality; 5) normativity; 6) legality and legitimacy. Attention is also focused on the need to distinguish concepts that have similar external features - custom, business customs, tradition, morality. Despite the similarity, these categories differ in legal status, degree of obligation and scope of application. It is determined that legal custom can be applied both by courts and other law enforcement agencies, and by citizens - members of the relevant ethnic or social group - provided that it does not contradict the norms of family legislation and the moral principles of society. It is concluded that the norms of morality in themselves are not sources of family law, but it is compliance with moral principles that is the criterion that allows us to distinguish legal customs from other social norms. In the field of family law, legal custom is most closely related to traditions and morality, since they all form a behavioral model in the family. At the same time, only legal custom, subject to compliance with certain conditions, becomes legally binding and can be applied by the court to regulate family relations.

Keywords: source of law, customs, legal customs, family law, tradition, morality, business customs

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

Постановка проблеми. У сучасному правовому регулюванні сімейних відносин ключову роль відіграють нормативно-правові акти, передусім Сімейний кодекс України, що містять закріплені державно-правові приписи. Водночас у правозастосовній практиці не втрачають значення й інші джерела правового регулювання, зокрема звичаї, які відображають соціально-правові приписи - сталі правила поведінки, що склалися у суспільстві та визнаються ним як обов'язкові.

Попри широке використання правового звичаю в регулюванні сімейних правовідносин, у юридичній науці досі відсутній єдиний підхід до визначення його правової природи, умов застосування та меж його використання у сфері сімейного права. Особливо актуальними ці питання стають у випадках колізій між нормами позитивного права та звичаями, а також у ситуаціях, коли йдеться про міжкультурні шлюби, де значну роль можуть відігравати традиції, не закріплені у вітчизняному законодавстві, проте такі, що істотно впливають на правову поведінку сторін.

У зв'язку з цим виникає необхідність у більш глибокому теоретичному аналізі правового звичаю як джерела сімейного права, визначенні його місця у системі джерел, з'ясуванні умов та меж його застосування.

Актуальність теми дослідження зумовлена також історичною значущістю правового звичаю як одного з найдавніших способів регулювання суспільних відносин. У різні періоди розвитку права саме звичаї відігравали провідну роль у формуванні правових норм. На думку окремих дослідників, такі правила поведінки найповніше відображали потреби соціуму, а норми, що ґрунтувалися на них або закріплювали їх

законодавчо, були найбільш ефективними для впорядкування суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання звичаю як джерела права досліджували такі науковці, як Т. В. Боднар, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько, І. В. Жилінкова, О. М. Костенко, Н. С. Кузнєцова, Р. О. Стефанчук, В. І. Труба, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та інші дослідники, які розглядали звичай у контексті правової традиції, правосвідомості та джерел національної правової системи.

Не вирішені раніше проблеми загальної частини. Попри наявність окремих наукових праць, присвячених джерелам сімейного права, проблематика звичаю як самостійного та повноцінного джерела правового регулювання у цій сфері залишається недостатньо вивченою. У правовій науці відсутнє єдине розуміння звичаю як джерела сімейного права. Недостатньо досліджені ознаки, що відрізняють звичай від інших соціальних норм, критерії його юридичної сили, а також умови, межі застосування у сімейно-правових відносинах та їхнє значення. Невирішеними залишаються питання співвідношення звичаю з нормами позитивного права та його роль у правозастосуванні, зокрема у випадках міжкультурних шлюбів.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є з'ясування правової природи, сутності та змісту звичаю як джерела сімейного права, а також визначення його ролі, значення та меж застосування у регулюванні сімейних правовідносин в умовах сучасної правової системи України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці поняття «звичай» розглядається як соціально-нормативне явище, що виникає внаслідок тривалого, повторюваного застосування певного правила

поведінки, яке визнається обов'язковим у межах певної спільноти. У юридичному контексті звичай набуває статусу правового звичаю, якщо його санкціонує держава і він застосовується поряд з іншими джерелами права.

Як зазначають А. Б. Гриняк та В. В. Проценко, категорія «звичай» (англ. «custom») у правових дослідженнях найчастіше розглядається, як правило, поведінки, що склалося в процесі їхнього спільного життя людей, увійшло в їх побут, звичку та свідомість певної соціальної групи чи суспільства загалом [1, с. 98].

У коментарях до Сімейного кодексу України також звертається увага на звичай як можливе джерело правового регулювання, що має підпорядковане значення стосовно писаного права, але може використовуватися у разі прогалин у законі [2, с. 32; 3, с. 42]. За І. В. Борщевським, правовий звичай є результатом практики правозастосування, який в умовах стабільності і повторюваності переростає в норму, що визнається обов'язковою не лише суспільством, а й державою [4, с. 4].

На міжнародному рівні звичай також визнаний джерелом права. Згідно з п. 1(b) статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, міжнародний звичай визначається як «доказ загальної практики, визнаної як правова норма» [5]. У цьому підході підкреслюється, що ключовими чинниками у формуванні правового звичаю є повторюваність і тривале застосування певної поведінки в міжнародній спільноті (як загальна практика) та коли держави визнають цю практику юридично зобов'язальною (визнання її обов'язковості).

Таким чином, навіть у системі міжнародного права, де на перший план виходить договірне право, правовий звичай відіграє фундаментальну роль, особливо у випадках, коли відсутні письмові угоди.

Правовий звичай як джерело права характеризується низкою суттєвих ознак, які відрізняють його від звичайних соціальних норм. Ці ознаки свідчать про перехід звичаю з площини звичайного соціального регулювання у правову сферу. Отже після визнання державою та включення в механізм правового регулювання звичай набуває характерних ознак джерела сімейного права, зокрема: 1) тривалість та повторюваність застосування.

Звичай не виникає миттєво, він формується поступово, шляхом усталення певної моделі поведінки, яка виявляється стабільною та повторюваною в аналогічних ситуаціях. Тривалість у цьому контексті виступає не лише хронологічною характеристикою, а й індикатором сталості, прогнозованості та ефективності відповідного правила; 2) соціальне визнання. Звичай набуває нормативного значення лише тоді, коли він визнається суспільством як справедливе, обов'язкове правило поведінки. Йдеться про внутрішнє прийняття цієї моделі поведінки членами відповідної соціальної групи, національної меншини або навіть широкого загалу. Таке визнання формує у громадськості переконання в необхідності дотримання звичаю, навіть за відсутності формального державного примусу; 3) публічність. Правовий звичай має бути офіційно визнаний державою. Тобто лише у разі, коли держава визнає певну звичаєву норму як юридично значущу і допускає її застосування у правовому регулюванні, йдеться про правовий звичай. Таке санкціонування може бути як прямим (через включення звичаю до нормативного акту), так і опосередкованим (допущення застосування за аналогією чи у випадках прогалин у законі); 4) загальнообов'язковість. Правовий звичай має загальнообов'язковий характер для відповідного кола осіб, наприклад, членів певної соціальної спільноти, жителів окремого регіону або суб'єктів, між якими склалися сталі правовідносини; 5) нормативність. Правовий звичай, як і будь-яка правова норма, розрахований на багаторазове застосування до типових ситуацій. Його зміст повинен бути достатньо узагальненим, щоб охоплювати схожі випадки у практиці правозастосування; 6) легальність і легітимність. Правовий звичай має бути визнаний не лише на державному рівні, а й у свідомості його адресатів як законне та справедливе правило поведінки. Легітимність забезпечує добровільне дотримання звичаю, тоді як легальність підтверджує його відповідність правопорядку та нормам чинного законодавства.

Таким чином, правовий звичай - це не просто усталене правило поведінки, а повноцінне джерело права за наявності

певних юридичних ознак, що дозволяють йому діяти у правовій системі на рівні з нормативно-правовими актами, особливо у сфері сімейного права, де часто виникають правовідносини, не врегульовані детально законодавчо.

Правове регулювання сімейних відносин в Україні ґрунтується насамперед на нормах Сімейного кодексу України (СК України) [6], який має силу спеціального законодавчого акту у сфері особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї.

Говорячи про поняття та правову природу звичаю у сімейному праві, слід зазначити, що СК України дозволяє врегулювання сімейного спору за допомогою звичаю. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 СК України суд за заявою зацікавленої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам СК України або інших законів та моральним засадам суспільства. Це загальна норма щодо можливості застосування звичаїв. Треба звернути увагу на специфічну умову, встановлену ст. 11 СК України. Тут передбачена обов'язкова відповідність звичаю моральним засадам суспільства, оскільки поняття «моральні засади суспільства» також є категорією звичаєвого права. Можна припустити, що у цій статті йдеться про надання переваги загальносуспільним, загальнонаціональним автентичним звичаям перед звичаями місцевими.

Аналіз ст. 11 СКУ, як справедливо відзначає Т. В. Боднар, свідчить про наявність таких особливостей звичаю як джерела сімейного права: а) звичай може бути врахований судом під час вирішення спору; б) таке врахування звичаю судом можливе за заявою заінтересованої сторони; в) це може бути місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них; г) звичаї не мають суперечити вимогам СКУ, інших законів та моральним засадам суспільства [7, с. 19].

Пряма вказівка на застосування звичаю національної меншини міститься також в інших випадках. По-перше, під час обрання подружжям прізвища у зв'язку з реєстрацією шлюбу не допускається поєднання більше,

ніж двох прізвищ, якщо інше не випливає зі звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений (ч. 2 ст. 35 СКУ). Це означає, що якщо дошлюбне прізвище нареченого, нареченої (або їх) є подвійним, то утворити їхнє спільне прізвище шляхом об'єднання їхніх дошлюбних прізвищ неможливо.

Згідно з ч. 2 ст. 146 СК України дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Тому в роз'ясненні Міністерства юстиції України «Порядок присвоєння прізвища, імені, по батькові дитині при державній реєстрації народження» від 29 червня 2011 р. зазначено, що «кількість імен не обмежується у тих випадках, коли мати і (або) батько дитини належать до національної меншини і порядок присвоєння імені є звичаєм конкретної з них» [8].

Водночас у сфері сімейного права правовий звичай не має абсолютного пріоритету. Відповідно до статті 8 СК України, у випадках, коли особисті немайнові та майнові відносини між членами сім'ї – подружжям, батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані Сімейним Кодексом України, до них можуть застосовуватися норми Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить природі сімейних відносин [6].

Наприклад, стаття 7 ЦК України передбачає можливість регулювання цивільних правовідносин на основі звичаю, зокрема звичаю ділового обороту [9]. У цій же нормі подано визначення поняття «звичай», як правило поведінки, не закріплене в актах цивільного законодавства, але яке стало загальноприйнятим у певному сегменті правовідносин.

Науковець Є. О. Харитонов, аналізуючи зазначену статтю, наголошував, що вона вперше на законодавчому рівні в українському праві формалізує звичай як джерело цивільного права та окреслює основні принципи його застосування. Залежно від характеру правового звичаю дослідник виділив кілька його типів: міжнародні звичаї; звичаї внутрішньодержавні; звичаї, що мають коріння в звичаєвому праві; судовий звичай; звичай ділового обороту, а

також загальні принципи права [10, с. 13]. З аналізу наведених положень ЦК України випливає, що звичай ділового обороту має допоміжний (субсидіарний) характер і поступається за юридичною силою нормам закону та умовам договору між сторонами [11]. Іншими словами, у цивільно-правових відносинах перевага надається договірним умовам, і звичай не застосовується, якщо він їм суперечить або не відповідає положенням законодавства.

Окремо зазначається, що стаття 7 ЦК України дозволяє фіксацію звичаїв у спеціальних документах. Проте така фіксація є радше винятком, ніж правилом. У більшості випадків звичаї залишаються неписаними нормами, що функціонують як соціальні аксіоми або моральні правила. Документально ж звичай може бути закріплений як у нормативно-правовому акті (законі, кодексі, постанові тощо), так і у формі судового прецеденту - наприклад, у постанові вищого судового органу.

Правовий звичай у сфері сімейного права не діє самостійно, а використовується виключно в межах, установлених чинним законодавством. Його застосування повинне відповідати принципам верховенства права, законності, моральності, публічного порядку, а також вимогам захисту прав і свобод людини. У цьому контексті особливе значення мають як умови надання звичаю юридичного значення, так і визначення меж його допустимого використання в рамках сімейно-правових відносин.

У теоретичній і практичній площині правозастосування часто постає потреба чіткого розмежування понять, що мають схожі риси – таких як звичай, звичай ділового обороту, традиція та мораль. Незважаючи на певну змістову близькість, ці категорії відрізняються між собою за юридичним статусом, рівнем обов'язковості та сферою правового впливу. Це зумовлює необхідність визначення співвідношення між ними та правовим звичаєм як особливою формою соціального регулювання, що має юридичну силу. Таке розмежування важливе для уникнення термінологічних непорозумінь і правильного застосування відповідних норм у правозастосовній практиці.

Термінологічно найближчим до

поняття «звичай» є «звичай ділового обороту». Хоча Сімейний кодекс України прямо не містить положень про такий інститут, його правове регулювання закріплено в частині першій статті 7 Цивільного кодексу України, яка вказує на можливість регулювання цивільних правовідносин звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту [10]. У цьому контексті звичай ділового обороту розглядається як один із різновидів правового звичаю, що застосовується переважно у сфері підприємницької діяльності (зокрема в торгівлі, банківських операціях, транспорті, мореплавстві тощо).

Звичаї ділового обороту є результатом ділової та торговельної практики багатьох учасників цивільних відносин, передусім з іноземним елементом, які склалися історично і мають з одного боку звичаєвий характер, а з іншого – наднаціональний, оскільки застосовуються передусім у сфері міжнародної торгівлі.

З огляду на те, що Сімейний кодекс України передбачає можливість договірної врегулювання окремих аспектів сімейних відносин, звичаї ділового обороту можуть застосовуватися у процесі укладення та реалізації сімейних договорів. Це стосується, зокрема, визначення окремих умов договору, а також судового розгляду спорів щодо його виконання. У зв'язку з цим, доцільно розширити нормативне закріплення можливості врахування судами звичаїв ділового обороту у сімейних правовідносинах, оскільки чинна редакція статті 11 Сімейного кодексу України таких положень не містить.

Розглядаючи співвідношення понять «звичай» і «традиція», насамперед слід визначити зміст останнього. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, традиція – це історично сформований досвід, система звичаїв, норм поведінки, поглядів, смаків тощо, які передаються з покоління в покоління [12, с. 1467]. У тому ж джерелі звичай визначається як усталений порядок або правила, що історично склалися в громадському житті, побуті певного народу, соціальної групи чи колективу.

Традиції охоплюють практично всі сфери життєдіяльності людини - від сімейних і побутових до професійних, трудових,

духовних, морально-етичних і релігійних. Їхня універсальність полягає в тому, що вони застосовуються незалежно від наявності конкретних ситуацій або правових регуляторів. На відміну від традицій, звичаї мають більш вузьке значення – вони стосуються певної сталої моделі поведінки, що закріпилася у конкретних сферах соціального життя, і часто мають більш формалізований характер.

Таким чином, традиція виступає ширшим соціальним явищем, яке, окрім звичаїв, охоплює цінності, культурні норми, уявлення, символи, правила, досвід та знання. Звичай, у свою чергу, є складовою частиною традиційної системи, але має чіткішу поведінкову орієнтацію та частіше за все проявляється у конкретних правовідносинах. Серед основних видів традицій можна виокремити релігійні, сімейні, професійні, народні та морально-етичні, які формують ментальність і впливають на правосвідомість членів суспільства.

Таким чином, як традиції, так і звичаї виступають соціальними регуляторами суспільних відносин. Проте між ними існує суттєва відмінність: традиції не завжди набувають форми соціальних норм і зазвичай підтримуються на рівні внутрішнього переконання, а не через механізми соціального примусу. У той час як звичаї, що мають нормативний характер, можуть застосовуватись у правовій практиці, зокрема – в регулюванні сімейних відносин.

Традиції, які набувають стабільного нормативного значення в межах певної соціальної групи або суспільства загалом, трансформуються у звичаї. У такому випадку вони можуть визнаватись правозастосовними органами, зокрема судами, або використовуватись самими учасниками сімейних правовідносин.

Як приклад, усталений звичай проведення весільних святкувань після церемонії вінчання або державної реєстрації шлюбу не має ознак юридично значущого звичаю, оскільки не є обов'язковим і не породжує правових наслідків – подружжя може добровільно відмовитися від його дотримання.

Натомість такий традиційний обряд, як заручини, може набувати ознак юридичного факту. Відповідно до частини третьої статті 31 Сімейного кодексу України, у разі

розірвання заручин сторона, яка необґрунтовано відмовилась від укладення шлюбу, може бути зобов'язана до відшкодування матеріальних збитків.

Таким чином, традиції, що не забезпечуються соціальним або правовим примусом, не можуть вважатись джерелами сімейного права. Водночас окремі традиційні практики, за умови наявності юридичних наслідків, можуть розглядатись як юридичні факти, що беруться до уваги під час вирішення сімейних спорів судом.

Отже, звичай може набути ознак правової норми за наявності відповідних умов, тоді як традиція, навіть істотно впливаючи на модель сімейної поведінки (зокрема у святкуваннях, вихованні дітей, розподілі сімейних ролей), залишається явищем культурного, а не правового характеру.

У контексті співвідношення звичаю та норм моралі доцільно знову звернутися до змісту статті 11 Сімейного кодексу України, згідно з якою під час розгляду сімейного спору суд, за заявою заінтересованої сторони має право врахувати як місцевий звичай, так і звичай національної меншини, до якої належить хоча б одна зі сторін. Водночас застосування такого звичаю можливе лише за умови, що він не суперечить положенням СК України, іншим законам та моральним засадам суспільства. Таким чином, моральні норми розглядаються як обмежувальний критерій, що має пріоритет над звичаєм.

У науковій літературі мораль визнається як складне суспільне явище, що виконує регулятивну функцію, спрямовану на нормування поведінки людей у різних сферах життя. Її розглядають і як соціальний інститут, і як сукупність норм, цінностей, принципів, що регулюють взаємодію особи із суспільством, державними інституціями та іншими суб'єктами соціальних відносин [13, с. 366].

Попри те, що мораль не є джерелом сімейного права у вузькому юридичному розумінні, вона виконує важливу орієнтаційну функцію. Її вимоги часто імпліцитно присутні в законодавстві, наприклад у таких принципах, як добросовісність, відповідальність батьків за розвиток дитини, взаємна повага між подружжям тощо. Звичай ж, на відміну від моралі, можуть мати юридично

обов'язкову силу лише за умови, якщо вони узгоджуються з нормами права й моральними засадами.

Таким чином, у сфері сімейних відносин правовий звичай має тісний зв'язок із традицією та мораллю, адже всі три елементи формують систему поведінкових моделей у родині. Проте лише звичай, який відповідає правовим критеріям, може бути визнаний юридично обов'язковим і застосований судом у процесі правового регулювання.

Згідно з положеннями статті 11 СК України, звичай може бути врахований судом за наявності таких умов: 1) він не суперечить актам сімейного законодавства та моральним засадам суспільства; 2) він є локальним (місцевим) або стосується певної національної меншини (звичай національної меншини); 3) він стосується конкретних правовідносин, які є предметом розгляду у справі.

Таким чином, правовий звичай у сімейному процесі застосовується в межах позовного провадження за наявності ініціативи зацікавленої сторони. Законодавець виокремлює два типи звичаїв, які можуть бути враховані: місцеві звичаї та звичаї національних меншин за умови відсутності суперечності із законом та моральним принципом суспільства [6, ст. 11].

Водночас аналіз інших статей СК України дає підстави стверджувати, що правовий звичай може застосовуватись не лише судами, а й іншими органами, наприклад, органами державної реєстрації актів цивільного стану. Так, стаття 35 СК України передбачає, що наречені мають право на формування подвійного прізвища, порядок розташування якого може визначатися за згодою сторін або з урахуванням звичаю національної меншини, до якої належить один із подружжя. Подібна норма міститься і в статті 146 СК України, де йдеться про можливість надання дитині більше ніж

двох імен, якщо це зумовлено відповідним звичаєм національної меншини.

На цьому тлі постає питання, яким чином ідентифікувати звичай як місцевий або такий, що належить до правового поля певної національної меншини. Ні у чинному законодавстві, ні у правовій доктрині наразі відсутнє чітке визначення цих понять.

На нашу думку, місцевим варто вважати звичай, який сформувався в межах певної території, це може бути населений пункт, громада або історично сформована група населених пунктів. Його характер зумовлюється історичними, культурними, етнічними, соціальними особливостями регіону. У випадку розгляду справи судом, він має враховувати звичаї, що є типовими саме для території, на яку поширюється його юрисдикція.

При цьому виникає логічне питання: чому у статті 11 СК України не згадується про загальнонаціональні звичаї українського народу, такі як сватання, заручини, весільні або родинні обряди, які попри регіональну специфіку є загальновідомими та поширеними по всій території України, де українці становлять більшість. Видається, що таке обмеження є законодавчою прогалиною, оскільки не враховує цілісний культурний контекст та практику застосування загальнонаціональних звичаїв, які можуть бути правовими за своєю суттю.

У підсумку можна констатувати, що хоча звичаї не є провідним джерелом регулювання сімейних відносин в Україні, вони все ж відіграють важливу допоміжну роль. Їх застосування можливе лише за умови, що вони не суперечать чинному законодавству, умовам договору і моральним принципам суспільства. При цьому багато звичаїв уже інкорпоровано у текст нормативно-правових актів, що підтверджує їхню значущість у правовій системі та правозастосовній практиці.

Література:

- 1.Гриняк А. Б., Проценко В. В. Звичай як джерело правового регулювання договірних відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 98-102.
- 2.Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
- 3.Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. Ред. С. Я. Фурси. К: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
- 4.Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Випуск 5 (16). С. 3-6.
- 5.Статут Міжнародного суду ООН. URL: statute-of-the-court-ru.pdf.

- 6.Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. Ст.135.
- 7.Боднар Т. В. Сім'я. Регулювання сімейних відносин. Науково-практичний коментар. Сімейний кодекс України / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2020. Гл. 1. С. 5-21.
- 8.Порядок присвоєння прізвища, імені, по батькові дитині при державній реєстрації народження: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 29.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0045323-11#Text>.
- 9.Цивільного Кодексу України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
- 10.Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. : зі змінами та допов. станом на 26 берез. 2010 р. / Харитонов Є. О. [та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Харитонova Є. О. [та ін.]. К.: Правова єдність, 2010. 749 с.
- 11.Толкачова Н.Є. Правовий звичай, узвичаєність, звичай ділового обороту – форми права сучасної України: проблеми застосування. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v2-2011>.
- 12.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- 13.Якубовський В.П. Мораль як форма суспільно-правової свідомості. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 366-369.
- 14.Ватрас В. А. Джерела сімейного права. Дис. ... докт.юр.наук. Спец.: 12.00.03. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020. 516 с.

References:

1. Hryniak A. B., Protsenko V. V. Zvychain yak dzherelo pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo*. 2015. Vyp. 14. P. 98–102.
2. Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi koment. Kyiv: Pravova yednist, 2009. 432 p.
3. Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi koment. Za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv: Vydavets Fursa S. Ya.; KNT, 2008. 1248 p.
4. Borshchevskyi I. V. Pravovy zvychai yak dzherelo suchasnoho prava v Ukraini. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2016. Vyp. 5 (16). P. 3–6.
5. Statut Mizhnarodnoho sudu OON. URL: statute-of-the-court-ru.pdf.
6. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2002. № 21–22. P. 135.
7. Bodnar T. V. Simia. Rehuliuвання simiinykh vidnosyn. Naukovopraktychnyi koment. Simeinyi kodeks Ukrainy / za zah. red. T. V. Bodnar, O. V. Dzeri. Kyiv: Yurinkom Inter, 2020. Hl. 1. P. 5–21.
8. Poriadok prysvoiennia prizvyshcha, imeni, po batkovi dytyni pry derzhavnii reiestratsii narodzhennia: Roziasnennia Ministerstva justytzii Ukrainy vid 29.06.2011 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0045323-11#Text> (accessed: 15.07.2025).
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. №№ 40–44. P. 356.
10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. : zi zminamy ta dopov. stanom na 26 berez. 2010 r. / Kharytonov Ye. O. [ta in.]; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Kharytonova Ye. O. [ta in.]. Kyiv: Pravova yednist, 2010. 749 p.
11. Tolkachova N. Ye. Pravovy zvychai, uzvychaiunist, zvychai dilovoho oborotu – formy prava suchasnoi Ukrainy: problemy zastosuvannia. *Sotsiologhiia prava*. 2011. № 2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v2-2011> (accessed: 15.07.2025).
12. Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). /Uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 p.
13. Yakubovskiy V. P. Moral yak forma suspilno-pravovoi svidomosti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2/2021. P. 366–369.
14. Vatras V. A. Dzherela simiinoho prava. Dys. ... d-ras. yur. nauk. Spets.: 12.00.03. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet, Ternopil, 2020. 516 p.

Стаття надійшла до друку 20 липня 2025 року

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСТИТУЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Долянська І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Карасьов В.І.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: karasiovvi@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9628-4957>

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR RESTITUTION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Dolianovska I.M.,

Candidate of legal sciences, associate professor,
associate professor of state and legal disciplines department
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Karasiov V.I.,

Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: karasiovvi@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9628-4957>

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу реституції як однієї з форм відшкодування збитків та способу відновлення порушених майнових прав у правовій системі України в умовах агресії російської федерації проти України та її регулюванню на національному й міжнародному рівнях. Розглядається багаторівнева природа реституції: від традиційної двосторонньої реституції у цивільному праві, що передбачає повернення майна за недійсним правочином, до міжнародно-правового підходу, який включає відновлення стану речей до міжнародно-протиправного діяння, а також відшкодування матеріальних збитків.

Особлива увага приділена законодавчим новелам України, зокрема Закону України №2923-IX від 23 лютого 2023 року «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України», який регламентує механізми компенсації за пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій нерухоме майно, а також постановам Кабінету Міністрів, що деталізують порядок виплат у межах програми «ЄВідновлення». У статті проаналізовано процедуру фіксації збитків, оцінку майна комісіями, роль Реєстру пошкодженого та знищеного майна та особливості компенсаційних механізмів, включно з житловими сертифікатами та грошовими виплатами для відбудови.

Автором проаналізовано Законопроект №11161, що спрощує процедури компенсації для власників нерухомості на окупованих територіях і в зонах бойових дій, що свідчить про динамічний розвиток національного законодавства в напрямку захисту прав потерпілих.

Окремо висвітлюється нормативне забезпечення поновлення строків для перегляду судових рішень на підставі рішень ЄСПЛ, що посилює ефективність національних механізмів реституції. Визнається, що відсутність єдиного комплексного закону про реституцію в Україні ускладнює практичне застосування норм,

що особливо актуально в умовах масштабної війни. У статті наголошується на необхідності кодифікації, гармонізації та вдосконалення реституційної політики відповідно до міжнародних стандартів та викликів перехідного правосуддя.

Ключові слова: агресія Російської Федерації, реституція майна, законодавство України, майнові права, державна компенсація.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 17.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the institution of restitution as a fundamental legal mechanism for restoring violated property rights in the Ukrainian legal system amid the Russian Federation's armed aggression. It explores the regulation of restitution at both the national and international levels, emphasizing its multi-dimensional nature—from traditional bilateral restitution in civil law, involving the return of property under invalid transactions, to international legal approaches aimed at restoring the status quo ante following internationally wrongful acts and providing compensation for both material and non-material damages.

Particular attention is paid to recent legislative developments in Ukraine, especially Law No. 2923-IX (adopted in 2023), which introduced a legal framework for compensating damage to immovable property caused by hostilities. The article also reviews Cabinet of Ministers' resolutions that detail the compensation procedures under the «eVidnovlennya» (eRecovery) program. This includes an analysis of damage documentation procedures, property assessments conducted by commissions, the role of the Register of Damaged and Destroyed Property, and the mechanisms for disbursing compensation—such as housing certificates and direct monetary payments for reconstruction purposes.

In addition, the article examines Draft Law No. 11161, which aims to streamline compensation procedures for property owners in temporarily occupied territories and active combat zones, reflecting the evolving nature of Ukrainian legislation to ensure more effective protection of victims' property rights.

The study also underscores the significance of recent regulatory amendments that provide for the reinstatement of procedural deadlines in the review of court decisions based on rulings of the European Court of Human Rights, thereby enhancing the overall effectiveness of the national restitution framework.

Despite these advancements, the article argues that the absence of a unified, comprehensive law on restitution in Ukraine results in legal fragmentation, complicating the consistent and practical application of relevant norms—particularly under conditions of full-scale war. The author concludes by emphasizing the urgent need for codification, harmonization, and systemic improvement of Ukraine's restitution policy in alignment with international standards and the principles of transitional justice.

Keywords: Russian Federation aggression, property restitution, Ukrainian legislation, property rights, state compensation.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17.

Постановка проблеми. Проблема нормативно-правового забезпечення реституції в Україні є надзвичайно актуальною в умовах триваючої агресії російської федерації, масового знищення та незаконного вивезення майна, а також інші порушення прав власності громадян і юридичних осіб. Незважаючи на наявність правових норм, чинна законодавча база є фрагментарною та не забезпечує ефективних механізмів реалізації права на повернення втраченого або незаконно вилученого майна, що ускладнює захист прав постраждалих осіб, особливо в умовах збройної агресії та тимчасової окупації частини території України. Відсутність системного підходу до визначення суб'єктів реституції, процедурних аспектів її здійснення та інституційної відповідальності ускладнює реалізацію принципів правової визначеності й справедливості. Також постає проблема у тому, щоб гармонізувати реституційний процес із суміжними механізмами, такими як компенсація та репарації. Таким чином, існує об'єктивна необхідність у

комплексному дослідженні чинного нормативно-правового забезпечення реституції та розробці концептуальних підходів до його вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і європейської правової інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню реституції присвячена низка праць вчених і дослідників. Зокрема, в своїх роботах окреслену тему висвітлювали: Буц Т., Камишанський М., Криволапов Б., та інші. Втім, в умовах триваючої агресії російської федерації проти нашої держави ця тема потребує подальших досліджень.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. В Україні наразі відсутній єдиний рамковий закон про реституцію, що призводить до фрагментарності нормативно-правового регулювання у цій сфері та ускладнює формування цілісного підходу до відновлення порушених майнових прав. Особливо складною є ситуація з пошкодженим або знищеним майном на тимчасово окупованих територіях, де через відсутність остаточних правових визначень

і процедур виникають труднощі з визнанням та підтвердженням права власності. Попри наявність законопроектів, які передбачають врегулювання цих питань, відсутність їхньої імплементації стримує реальні зміни.

Формулювання мети. Дослідження спрямоване на комплексний та всебічний аналіз нормативно-правового забезпечення реституції в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Інститут реституції, що полягає у відновленні порушених прав, є однією з базових засад правового порядку в демократичних державах. Як правова категорія, реституція має складну багаторівневу природу, значення якої трансформується залежно від сфери її застосування.

У міжнародному праві реституція трактується як відновлення стану, що існувала до вчинення міжнародно-протиправного діяння. Це включає повернення матеріальних об'єктів у натурі, а також усунення наслідків порушень немайнового характеру – таких, як припинення незаконної окупації, скасування неправомірних нормативно-правових актів та рішень органів державної влади. Такий підхід до реституції розглядається як ключовий елемент механізму репарацій, який держава має здійснити в разі порушення міжнародного права [1]. Репарації, своєю чергою, охоплюють різні форми відшкодування, зокрема компенсацію та сатисфакцію, а субституція, що передбачає заміну втраченого чи знищеного майна еквівалентним за цінністю і функціональним призначенням, вважається окремим різновидом реституції [2].

У національному цивільному праві реституція традиційно означає обов'язок сторін повернути одне одному все отримане за недійсним правочином. Така модель – так звана двостороння реституція – спрямована на відновлення правового та фактичного становища сторін, яке існувало до вчинення такого правочину. Водночас, згідно з положеннями статті 216 Цивільного кодексу України, винна сторона зобов'язана додатково компенсувати завдану матеріальну та моральну шкоду, що підкреслює компенсаторний характер реституції в цивільному правозастосуванні [3].

У кримінальному процесуальному праві реституція має дещо вужче

тлумачення. Згідно з пунктом 5 частини 9 статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, під нею мається на увазі повернення грошей, цінностей та іншого майна, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, що вибули з володіння особи внаслідок вчинення кримінального правопорушення [4].

Застосування реституції як правового наслідку недійсності правочину, відповідно до частини першої статті 216 Цивільного кодексу України, можливе виключно у випадках, коли між сторонами існує укладений договір, що є нікчемним або визнаний недійсним у судовому порядку [5]. При цьому вимоги про повернення переданого на виконання такого правочину майна можуть бути адресовані виключно контрагенту у цьому правочині, що свідчить про суто договірний характер інституту реституції в межах цивільно-правового регулювання. Такий підхід підтверджує, що реституція не може бути інструментом відновлення порушених прав у позадоговірних зобов'язаннях, адже вона функціонує в межах правовідносин, породжених саме недійсним правочином.

Так, у контексті механізмів відновлення порушених майнових прав важливим нормативним актом є Закон України №2923-ІХ, що набрав чинності 22 травня 2023 року. Цей закон регламентує порядок надання компенсації за пошкоджене або знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації після 24 лютого 2022 року. Дія цього Закону в частині надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна не поширюється на об'єкти нерухомого майна, що на день набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64 / 2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, знаходилися на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, визначеній відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на

тимчасово окупованій території України».

Реституція є основним механізмом відновлення порушених прав шляхом повернення майна. Проте в умовах воєнного стану її застосування часто ускладнюється через руйнування майна та обмеження доступу. У таких випадках компенсація виступає альтернативним інструментом, що дозволяє відшкодувати збитки у грошовій чи іншій формі, забезпечуючи відновлення прав, коли реституція неможлива. Докладні правила надання компенсацій визначені рядом постанов Кабінету Міністрів України. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381 [6] встановлює порядок виплат за пошкоджене житло, а Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 року № 600 – за житло, що було повністю знищене [7]. Варто зазначити, що до окреслених постанов Кабінету Міністрів України неодноразово вносились зміни, що свідчить про постійне вдосконалення механізму.

Компенсація передбачена для широкого кола суб'єктів. Отримувачами компенсації за пошкоджені / знищені об'єкти нерухомого майна є:

- фізичні особи – громадяни України;
- об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, управителі багатоквартирних будинків, житлово-будівельні (житлові) кооперативи, які здійснюють утримання відповідних будинків, особи, уповноважені співвласниками багатоквартирних будинків відповідно до Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» (у разі якщо співвласники самостійно здійснюють утримання багатоквартирного будинку та в цьому будинку не створено об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, не призначено управителя, відсутній житлово-будівельний (житловий) кооператив, який здійснює його утримання), – у разі отримання компенсації за пошкоджене спільне майно багатоквартирного будинку.

Закон встановлює певні категорії осіб, що мають пріоритетне право на отримання компенсації, зокрема – це учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, багатодітні сім'ї, а також особи з інвалідністю I та II групи [8].

У Постанові Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381 зазначено, що у межах програми «ЄВідновлення» передбачено надання компенсації за пошкоджене житло, яка може бути використана для придбання будівельних матеріалів з метою самостійного проведення ремонту або для оплати будівельно-ремонтних послуг. Встановлено дві категорії відшкодування:

Категорія А – компенсація до 200 тисяч гривень;

Категорія Б – компенсація від 200 тисяч гривень: до 350 тисяч гривень для квартир і до 500 тисяч гривень для приватних будинків.

Отримані кошти зараховуються на спеціальний рахунок «ЄВідновлення», який підлягає цільовому використанню. Термін використання коштів становить до 12 місяців для Категорії А та до 18 місяців для Категорії Б. Важливо: зняття готівки з цього рахунку заборонено – фінансування здійснюється виключно у безготівковій формі [6].

У Постанові Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 року № 600 вказано, що у разі повного знищення житла передбачено дві основні форми компенсації.

Перша – це житловий сертифікат, який надає можливість придбати нове житло: квартиру або приватний будинок.

Друга форма, запроваджена з березня 2025 року, – грошова компенсація для відбудови на власній земельній ділянці. Така компенсація виплачується у два етапи, по 50% від загальної суми.

Перший платіж здійснюється після ухвалення рішення відповідною комісією, припинення права власності на зруйнований об'єкт нерухомості, а також за умов наявності документів, що надають право на проведення будівельних робіт [7].

Еволюція програми «ЄВідновлення» – від первинного акценту на житлових сертифікатах до включення механізмів прямого фінансування будівництва на власній земельній ділянці – демонструє суттєву трансформацію державної політики у напрямку більш гнучкого та адресного підходу до потреб постраждалих громадян. Початкове впровадження сертифікатної моделі, ймовірно, було продиктоване необхідністю оперативного запуску допомоги,

однак згодом виявилось, що вона не враховує всі життєві обставини постраждалих – зокрема, тих, хто прагне відновити житло на власній землі або зберегти зв'язок із рідною громадою.

Розширення програми із запровадженням можливості отримання компенсації грошовими коштами у два транші стало відповіддю на зростаючий запит суспільства і визнання багатоманітності ситуацій, з якими стикаються жертви війни. Такий підхід посилює індивідуальну автономію громадян, сприяє пришвидшенню відбудови та підтримує відновлення місцевих громад. Ці зміни засвідчують перехід від уніфікованих рішень до більш гнучких, потребоорієнтованих моделей у державній компенсаційній політиці.

Невід'ємною складовою процесу надання компенсації в межах програми «Відновлення» є оцінка потреб на ремонт чи відбудову житла, яку здійснюють спеціальні комісії органів місцевого самоврядування або військових адміністрацій. Першим етапом їхньої роботи є отримання заяви від громадянина – її можна подати через застосунок або портал «Дія», а також у Центрі надання адміністративних послуг. Після подання, заявка автоматично вноситься до Реєстру пошкодженого та знищеного майна (РПЗМ), де з нею й працюють члени комісії. У цьому ж реєстрі зберігається уся супровідна документація, що супроводжує розгляд.

Етап розгляду заяви включає кілька ключових дій:

- перевірку наданих документів;
- виїзне обстеження пошкодженого об'єкта;
- визначення розміру компенсації;
- ухвалення рішення щодо її надання.

Якщо особа надіслала лише інформаційне повідомлення про пошкодження житла, але не подала офіційну заяву на компенсацію, з нею зв'язуються представники комісії та надають детальні роз'яснення про подальші кроки для отримання допомоги.

Члени комісій звертають увагу на важливість попередньої перевірки наявності житла в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Якщо об'єкт не внесений до реєстру, його необхідно зареєструвати до

подання заяви – це значно спростить процес і допоможе уникнути затримок у майбутньому.

У разі, якщо об'єкт було офіційно визнано пошкодженим або зруйнованим, наступним кроком є оцінка вартості необхідних робіт. Комісія проводить огляд на місці у присутності власника або його уповноваженого представника, фіксує пошкодження за допомогою фото та складає відповідні документи.

Під час огляду комісія заповнює чек-лист із переліком ремонтних робіт та оформлює акт обстеження. Всі матеріали, включно з фотографіями, завантажуються до РПЗМ. Громадяни мають змогу отримати витяг зі своєї заяви та переглянути чек-лист через портал «Дія».

Після збору всіх необхідних даних комісія проводить засідання, на якому ухвалює остаточне рішення: надати компенсацію або відмовити.

Найпоширеніші причини для відмови:

Житло розташоване в багатоквартирному будинку, де пошкоджені спільні частини (дах, сходові клітини, інженерні мережі). У таких випадках першочергово відновлюються елементи загального користування за кошти місцевої влади, після чого власники квартир можуть повторно звертатися за компенсацією.

Неповний або недостовірний пакет документів, що не дозволяє ідентифікувати об'єкт чи підтвердити право на компенсацію.

Житло вже було відремонтоване, і всі пошкодження повністю усунені до моменту звернення – у такому випадку підстав для компенсації немає [9].

Належна та своєчасна фіксація завданих збитків є ключовим елементом для подальшого отримання компенсації як на національному, так і на міжнародному рівнях. Цей процес є складним і багаторівневим, вимагає суворого дотримання визначених процедур та високого рівня уважності з боку постраждалих.

У першу чергу рекомендується оперативно здійснити детальну фото- та відеофіксацію пошкодженого майна. Слід зафіксувати як загальний вигляд об'єкта (його місцезнаходження, зовнішній стан), так і окремі пошкодження у крупному плані – тріщини, руйнування, ознаки займання,

сліди від куль або осколків, пошкодження інженерних комунікацій, вікон, дверей тощо. Обов'язково потрібно вказати дату, час і геолокацію зйомки, а також включити в кадр елементи, що дозволяють однозначно ідентифікувати об'єкт (наприклад, адресну табличку чи номер будинку). Відсутність таких ознак може унеможливити подальше офіційне обстеження.

Після самостійної фіксації громадянин повинен звернутися до органів місцевої влади із заявою про проведення комісійного обстеження житла. За результатами візиту спеціальної комісії складається акт, який є основним документом у процедурі компенсації. У ньому зазначаються технічний стан об'єкта, характер пошкоджень, ймовірні причини руйнувань, а також інформація про осіб, присутніх під час обстеження. Підготовка до такого обстеження передбачає вивчення об'єкта та наявної технічної й проєктної документації [10].

Крім фіксації самих пошкоджень, необхідно зібрати документи, що підтверджують право власності на майно – це можуть бути договори купівлі-продажу, дарування, міни, свідоцтва про спадщину, витяги з державних реєстрів. Додатково важливими є показання свідків – сусідів чи представників ОСББ, які можуть надати письмові пояснення щодо обставин пошкодження або знищення майна. У випадках крадіжки чи зникнення майна до доказової бази додаються витяги з ЄРДР за відповідними статтями Кримінального кодексу України, дані з GPS-трекерів транспортних засобів, відеозаписи тощо.

Центральним елементом всієї системи компенсації виступає саме акт обстеження, і вся подальша процедура наряду залежить від його наявності та достовірності. Держава висуває жорсткі вимоги до підтвердження збитків, щоб запобігти шахрайству й забезпечити справедливий розподіл ресурсів. У цьому контексті акт, підкріплений якісною фото- і відеофіксацією та документами про право власності, є основою для ухвалення рішень щодо компенсацій [11].

Однак значні труднощі виникають у випадках, коли об'єкти знаходяться в районах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, де фізичне обстеження неможливе. Це становить

серйозну перешкоду у процедурі відшкодування, адже навіть попри можливість подати заяву через цифрові інструменти, як-от застосунок «Дія», вимога обов'язкового фізичного огляду об'єкта залишається суттєвим бар'єром для багатьох постраждалих.

РПЗМ виконує центральну роль у системі фіксації та обліку збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Це спеціалізована інформаційна платформа, призначена для збирання, систематизації, збереження та захисту даних щодо осіб, які зазнали втрати або пошкодження майна, характеристик самого майна (включно з об'єктами нерухомості, земельними ділянками та природними ресурсами), розміру завданої матеріальної шкоди, а також процесу розгляду заяв і надання компенсацій. Реєстр офіційно запрацював 1 серпня 2023 року як геоінформаційна система, що має змогу використовувати дані дистанційного зондування Землі для уточнення інформації про пошкодження.

Внесення даних до РПЗМ здійснюється на підставі результатів комісійного обстеження об'єкта [12]. Після цього громадяни мають можливість через застосунок «Дія» ознайомитися з інформацією за своєю заявою, зокрема перевірити наявність запису у чек-листі та замовити відповідний витяг. Починаючи з 26 березня 2025 року, у застосунку «Дія» стала доступною послуга з отримання витягу з Реєстру пошкодженого та знищеного майна. Цей документ офіційно підтверджує факт пошкодження або знищення житла, а також містить відомості щодо поданої заяви на виплату в межах програми «Відновлення» [13].

Також, варто звернути увагу на Закон України від 11 березня 2025 року №4283-ІХ. Особливість окресленого Закону полягає в тому, що він дозволяє особам, щодо яких ЄСПЛ встановив порушення, поновлювати строки для перегляду рішення навіть після спливу десятирічного строку – за умови, що заява про перегляд подана протягом 30 днів з моменту, коли рішення ЄСПЛ стало остаточним. Закон вносить відповідні зміни до статті 321 та розділу XI «Перехідні положення» Господарського кодексу України; статті 424 та розділу XIII «Перехідні положення» Цивільного процесуального кодексу України; статті 363 та розділу VII «Перехідні

положення» Кодексу адміністративного судочинства України.

Важливим нововведенням є те, що особи, стосовно яких постановлено рішення Європейського суду з прав людини, яке набуло статусу остаточного до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р (II) /2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини», та після спливу десяти років з дня набрання законної сили судовим рішенням, яке може бути переглянуте за виключними обставинами, мають право протягом тридцяти днів з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р (II) /2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини» звернутися до суду із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами.

З реституційної точки зору це означає, що шкода через порушення прав може бути відновлена та компенсована навіть роками потому, а справи – переглянуті. Закон входить у логіку інкорпорації рішень ЄСПЛ у національне право, посилюючи ефективність виконання міжнародних рішень на території України. Це важливий крок у напрямі забезпечення права на ефективний національний засіб правового захисту та реституції для постраждалих осіб [14].

Системний аналіз нормативно-правової бази вказує на відсутність в Україні єдиного, комплексного закону, який би врегульовував питання реституції у повному обсязі. На сьогодні правове регулювання у цій сфері має фрагментарний характер: відшкодування за зруйноване майно, визнання недійсними правочинів, повернення майна реабілітованим особам тощо здійснюється за допомогою окремих законодавчих актів, кожен з яких охоплює лише вузький аспект реституційних правовідносин. Такий підхід формує нормативну розрізненість, породжує правову невизначеність, ускладнює застосування норм на практиці, створює

потенційні колізії та спричиняє суттєві затримки у вирішенні спорів, що перешкоджає повноцінному втіленню принципу відновлення порушених майнових прав.

Відсутність уніфікованого рамкового законодавства про реституцію в умовах повномасштабної війни постає як системна проблема, яка істотно обмежує ефективність і справедливість процесів відновлення прав власності. Актуальним постає завдання кодифікації, гармонізації та інституційного оформлення реституційної політики в єдиному законодавчому акті з урахуванням міжнародних стандартів і викликів перехідного правосуддя.

Українське законодавство нині активно змінюється у відповідь на серйозні виклики, спричинені війною, що проявляється в появі нових законодавчих ініціатив.

10 квітня 2024 року у Верховній Раді України було зареєстровано Законопроект №11161, який є важливою законодавчою ініціативою спрямованою на удосконалення компенсаційних процедур для власників житлової нерухомості, що зазнала втрат унаслідок бойових дій або тимчасової окупації. Цей законопроект вносить істотні зміни до чинного Закону України №2923-IX, зокрема, спрощуючи процедури оформлення та забезпечуючи реальну можливість отримання виплат тим, чие житло залишається на окупованих територіях або в активних зонах бойових дій [15]. Однією з ключових новацій цього законопроекту є прирівняння пошкоджених об'єктів нерухомого майна на тимчасово окупованих територіях до знищених. Це дозволяє власникам таких об'єктів отримати компенсацію, навіть якщо неможливо провести фізичний огляд майна або зафіксувати його пошкодження. Власники зруйнованого майна, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях, повинні відмовитися від своїх прав на таке майно на користь держави або місцевої громади, залежно від джерела фінансування компенсації.

Згідно з положеннями законопроекту, відшкодування для українців проходитиме за програмою «Відновлення». Вираховувати суму компенсацій будуть за спеціальною формулою Кабінету Міністрів, без фізичного огляду майна, без фото та відеофіксацій і з мінімумом документів. Найголовніша

умова для отримання відшкодування – проживання в Україні протягом останніх двох років перед поданням заяви.

Законопроект №11161 також передбачає спрощення доступу до витягів з реєстру пошкодженого майна, а також до даних про відповідальних за розгляд заяв про компенсації. Власники нерухомості зможуть отримати витяги з Реєстру пошкодженого та знищеного майна в електронній формі через застосунок «Дія» або в паперовому форматі. Інформація про комісії, які вирішуватимуть питання компенсацій, буде доступною на офіційних сайтах місцевої влади. Втім варто зазначити, що станом на липень 2025 року даний Законопроект не було підписано Президентом України.

Водночас існує позиція, що прийняття окремого нормативного акту №11161 є недоцільним, оскільки відповідні повноваження вже закріплені в Законі № 2923-IX, а питання компенсації може бути ефективно врегульоване шляхом ухвалення підзаконних актів Кабінету Міністрів України [16]. Попри гостру потребу у системному та комплексному врегулюванні питань реституції, основний Закон, який мав би виконувати роль базового рамкового документа, наразі відсутній. Натомість на законодавчому рівні ухвалюються поодинокі нормативно-правові акти (зокрема, Закон №2923-IX) або їх доповнення (зокрема, Законопроект №11161), що створює враження несистемного підходу, спрямованого на усунення окремих прогалин замість формування цілісної, комплексної правової системи.

Затримка з підписанням Президентом України Законопроекту №11161, а також відсутність розробленого урядом механізму його ефективної імплементації свідчать про суттєві складнощі на етапі практичного застосування цих правових норм [17]. Така ситуація породжує правову невизначеність для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, ускладнює відновлення їхніх прав власності, а також потенційно негативно впливає на рівень довіри з боку інвесторів і міжнародних партнерів.

Висновки. Отже, Україна перебуває на етапі формування цілісної системи реституції в умовах збройної агресії Російської Федерації. Відсутність єдиного рамкового закону, що охоплює всі види реституції, зумовлює розрізнене правове регулювання та породжує правову невизначеність. У цьому контексті, на думку автора, нагальною є потреба у прийнятті комплексного закону, гармонізованого з міжнародними стандартами. Особливої уваги потребує правовий захист права власності на тимчасово окупованих територіях, з урахуванням обмеженого доступу до доказової бази. Пропонуються законодавчі шляхи підвищення ефективності реституції – зокрема, спрощення процедур підтвердження прав, розширення переліку допустимих доказів та імплементація міжнародних зобов'язань України у сфері реституції та репарацій. Європейська інтеграція у цьому аспекті відіграє роль системного каталізатора відповідних правових реформ.

Література:

- 1.Камишанський М. М. Компенсація та реституція: обрання адекватної форми відшкодування шкоди за міжнародне правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016 № 24. С. 144–148.
- 2.Якою буде матеріальна відповідальність держави-агресора? *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/17/7346746/> (дата звернення: 17.07.2025).
- 3.Буц Т. В. Повернення та реституція культурних цінностей як складова збереження культурної спадщини в Україні та світі: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра / Т. В. Буц; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Ін-т практич. культурології та арт-менеджменту, Каф. мистецтвознавчої експертизи. Київ, 2023. 85 с.
- 4.Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.07.2025).
- 5.Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.07.2025).
- 6.Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-п#Text> (дата звернення: 22.07.2025).
- 7.Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-п#Text>

(дата звернення: 22.07.2025).

8. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20/ed20241211#Text> (дата звернення: 17.07.2025).

9. «Відновлення: Як працюють комісії з оцінки пошкодженого та знищеного житла. Головна | Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mindev.gov.ua/news/yevidnovlennia-iak-pratsiuiut-komisii-z-otsinky-poshkodzhenohto-ta-znyshchenoho-zhytla> (дата звернення: 22.07.2025).

10. Як провести обстеження пошкоджених об'єктів: порядок та особливості. *Децентралізація в Україні*. URL: <https://decentralization.ua/news/14832> (дата звернення: 22.07.2025).

11. Доказова база в спорах про відшкодування збитків від війни. АРМАДА. URL: <https://armada.law/blog/dokazova-baza-v-sporah-pro-vidshkoduvannya-zbitkiv-vid-voini> (дата звернення: 22.07.2025).

12. Бути власником і подати заяву в «Дію». Як отримати компенсацію за програмою «Відновлення». *Грунт*. URL: <https://grnt.media/other/yak-otrymaty-kompensaciyu-za-programoyu-yevidnovlennya/> (дата звернення: 22.07.2025).

13. Витяг з РПЗМ: стало доступним отримання через Дію. Головна | Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mindev.gov.ua/news/vytiah-z-rpzm-stalo-dostupnym-otrymannia-cherez-diiu> (дата звернення: 22.07.2025).

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р (II) /2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини: Закон України від 11.03.2025 № 4283-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4283-20#Text> (дата звернення: 17.07.2025).

15. Про внесення змін до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» щодо компенсації знищеного чи пошкодженого майна, що знаходиться на територіях ведення активних бойових дій або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Проект Закону №11161 від 10.04.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43982> (дата звернення: 17.07.2025).

16. Найбільш очікувані компенсації: стало відомо, за яких умов переселенці з ТОТ зможуть отримати виплати «Відновлення». *Політична партія «Слуга Народу»*. URL: <https://sluga-narodu.com/naybilsh-ochikuvani-kompensatsii-stalo-vidomo-za-iakykh-umov-pereselentsi-z-tot-zmozhut-otrymaty-vyplaty-ievidnovlennia/> (дата звернення: 17.07.2025).

17. Прямий ефір про компенсації ВПО: ініціатор закону 11161 пояснив, що далі. *Останні новини України | Бахмут* IN. UA. URL: <https://bahmut.in.ua/pryamuj-efir-pro-kompensaciyi-vpo-inicziator-zakonu-11161-poyasnyvshho-dali/> (дата звернення: 17.07.2025).

References:

1. Kamyschanskiy M. M. Kompensatsiia ta restytutsiia: obrannia adekvatnoi formy vidshkoduvannia shkody za mizhnarodne pravoporushennia [Compensation and Restitution: Choosing an Adequate Form of Damage Compensation for International Legal Violations]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. 2016 № 24. P. 144–148.

2. Yakoiu bude materialna vidpovidalnist derzhavy-ahresora? [What Will Be the Material Liability of the Aggressor State?]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/17/7346746/> (accessed: 17.07.2025).

3. Buts T. V. Povnennia ta restytutsiia kulturnykh tsinnosti yak skladova zberezhenia kulturnoi spadshchyny v Ukraini ta sviti: kvalifikatsiina robota na zdobuttia stupenia mahistra [Return and Restitution of Cultural Values as a Component of Preservation of Cultural Heritage in Ukraine and the World: Master's Thesis] / T. V. Buts; Nats. akad. ker. kadryv kultury i mystetstv, In-t praktych. kulturolohi i ta art-menedzhmentu, Kaf. mystetstvoznavchoi ekspertyzy. Kyiv, 2023. 85 p.

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Accessed : 17.07.2025).

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed : 17.07.2025).

6. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehori i ob'ektiv nerukhomoho maina, poshkodzhennykh vnaslidok boiovykh di i, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresi ieu Rosiiskoi Federatsii, z vykorystanniam elektronnoi publichnoi posluhy «yeVidnovlennia» [On Approval of the Procedure for Granting Compensation for the Restoration of Certain Categories of Real Estate Objects Damaged Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation, Using the Electronic Public Service «yeVidnovlennia»]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.04.2023 № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws / show / 381–2023–п#Text (Accessed : 22.07.2025).

7.Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii za znyshcheni obiekty nerukhomoho maina [On Approval of the Procedure for Granting Compensation for Destroyed Real Estate Objects]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.05.2023 № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600–2023–п#Text> (accessed: 22.07.2025).

8.Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenooho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate Objects Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923–20/ed20241211#Text> (accessed: 17.07.2025).

9.yeVidnovlennia: Yak pratsiuuiut komisii z otsinky poshkodzhenooho ta znyshchenoho zhytla. [How Commissions Work on the Assessment of Damaged and Destroyed Housing]. *Holovna | Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy*. URL: <https://mindev.gov.ua/news/yevidnovlennia-iak-pratsiuuiut-komisii-z-otsinky-poshkodzhenooho-ta-znyshchenoho-zhytla> (accessed: 22.07.2025).

10.Yak provesty obstezhennia poshkodzhennykh obektiv: poriadok ta osoblyvosti [How to Conduct Inspections of Damaged Objects: Procedure and Features]. *Detsentralizatsiia v Ukraini*. URL: <https://decentralization.ua/news/14832> (accessed: 22.07.2025).

11.Dokazova baza v sporakh pro vidshkoduvannia zbytkiv vid viiny [Evidence Base in Disputes on Compensation for War Losses]. ARMADA. URL: <https://armada.law/blog/dokazova-baza-v-sporah-pro-vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-voyennimi-diyami-z-boku-rf/> (accessed: 22.07.2025).

12.Buty vlasnykom i podaty zaiaavu v «Diiu». Yak otrymaty kompensatsiiu za prohramoiu «yeVidnovlennia» [To Be an Owner and Submit an Application in «Diiu». How to Get Compensation under the «yeVidnovlennia» Program]. *Hrunt*. URL: <https://grnt.media/other/yak-otrymaty-kompensacziyu-za-programoyu-yevidnovlennya/> (accessed: 22.07.2025).

13.Vytiah z RPZM: stalo dostupnym otrymannia cherez Diiu [Extract from RPZM: Receiving through Diia Became Available]. *Holovna | Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy*. URL: <https://mindev.gov.ua/news/vytiah-z-rpzm-stalo-dostupnym-otrymannia-cherez-diiu> (accessed: 22.07.2025).

14.Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z Rishenniam Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 liutoho 2024 roku № 1-r (II) /2024 shchodo harantuvannia zakhystu prav i svobod osoby za rishenniam Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated February 14, 2024 No. 1-r (II) /2024 Regarding Guarantees of Protection of Rights and Freedoms of a Person by the Decision of the European Court of Human Rights]: Zakon Ukrainy vid 11.03.2025 № 4283-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4283–20#Text> (accessed: 17.07.2025).

15.Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenooho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy» shchodo kompensatsii znyshchenoho chy poshkodzhenooho maina, shcho znakhodytsia na terytoriakh vedennia aktyvnykh boiovykh dii abo tymchasovo okupovanykh Rosiiskoiu Federatsiieiu [On Amendments to the Law of Ukraine «On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate Objects Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed Due to Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine» Regarding Compensation for Destroyed or Damaged Property Located in Areas of Active Hostilities or Temporarily Occupied by the Russian Federation]: Proiekt Zakonu №11161 vid 10.04.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43982> (accessed: 17.07.2025).

16.Naibilsh ochikuvani kompensatsii: stalo vidomo, za yakykh umov pereselentsi z TOT zmozhut otrymaty vyplaty yeVidnovlennia [Most Anticipated Compensations: It Became Known Under What Conditions IDPs from TOT Can Receive yeVidnovlennia Payments]. *Politychna partiia «Sluha Narodu»*. URL: <https://sluga-narodu.com/naybilsh-ochikuvani-kompensatsii-stalo-vidomo-za-iakykh-umov-pereselentsi-z-tot-zmozhut-otrymaty-vyplaty-ievidnovlennia/> (accessed: 17.07.2025).

17.Priamyi efir pro kompensatsii VPO: initsiator zakonu 11161 poiasnyv, shcho dali [Live Broadcast about IDP Compensations: Initiator of Law 11161 Explained What Next]. *Ostanni novyny Ukrainy | Bahmut IN. UA*. URL: <https://bahmut.in.ua/pryamyj-efir-pro-kompensacziyi-vpo-inicziator-zakonu-11161-poyasnyv-shho-dali/> (accessed: 17.07.2025).

Стаття надійшла до друку 29 липня 2025 року

УДК 347.4

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C8

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УЧАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Носік Ю.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, вул. Володимирська 60, Україна, 01033
e-mail: yuriy.nosik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3608-2955>

Карачиш Б.В.,

аспірант кафедри земельного та аграрного права ННІ права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, вул. Володимирська 60, Україна, 01033
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9253-0334>

SELECTED ISSUES OF CIVIL LEGAL CAPACITY OF PARTIES TO LAND AND PROPERTY RELATIONSHIPS IN THE FIELD OF AGRICULTURAL LAND USE IN UKRAINE

Nosik Y.V.,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail: yuriy.nosik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3608-2955>

Karapysh B.V.,

PhD student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail: rakapysh@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9253-0334>

Анотація. Стаття присвячена аналізу цивільної правосуб'єктності учасників земельно-майнових відносин у контексті сучасних трансформацій земельного та цивільного законодавства України. У роботі обґрунтовано, що реформування земельних відносин, зокрема відкриття ринку сільськогосподарських земель та децентралізація, зумовили формування нової моделі правового обігу земельних ділянок, у якій поєднуються публічні та приватні інтереси. У цих умовах формується новий різновид суспільних відносин – земельно-майнові, які поєднують риси земельних і цивільно-правових відносин. Досліджено специфіку земельно-майнових правовідносин, що мають комплексний характер і виникають у зв'язку із здійсненням прав на земельні ділянки разом із розташованими на них об'єктами нерухомості.

Розкрито зміст цивільної правосуб'єктності учасників цих відносин через категорії правоздатності, дієздатності та деліктоздатності, з урахуванням особливостей вікового цензу, моменту виникнення правосуб'єктності та зв'язку її обсягу з громадянством. Встановлено, що чинне земельне законодавство не містить чіткого визначення земельної дієздатності та не завжди узгоджує її із положеннями цивільного права, що створює прогалини у правовому статусі землевласників та землекористувачів. Оскільки земельно-майнові відносини у сфері використання земель сільськогосподарського призначення мають трудовий та підприємницький характер, а цивільне, трудове та аграрне законодавство передбачає випадки набуття повної дієздатності у зв'язку із зайняттям підприємницькою діяльністю та укладанням трудового договору, зроблено висновок, що земельна дієздатність учасників земельно-майнових відносин може виникати з 14 років. Обґрунтовано необхідність нормативного уточнення моменту виникнення земельної правоздатності та дієздатності фізичних осіб, а також закріплення вимог до спеціальної правосуб'єктності юридичних осіб – учасників земельно-майнових

відносин.

Ключові слова: цивільне право, земельне право, права на землю, земельно-майнові правовідносини, земельна правосуб'єктність, суб'єкти земельно-майнових правовідносин.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 6.

Abstract. The article analyzes the civil legal capacity of participants in land and property relations in the context of modern transformations of land and civil legislation in Ukraine. It is argued that the reform of land relations, particularly the opening of the agricultural land market and decentralization, has led to the formation of a new model of legal circulation of land plots, which combines public and private interests. Under these conditions, a new type of social relations is emerging – land and property relations that combine the features of land and civil legal relations. The study examines the specifics of land and property relations, which have a complex nature and arise in connection with the exercise of rights to land plots together with real estate objects located on them.

The content of the civil legal capacity of the participants in these relations is revealed through the categories of legal capacity, legal capability, and legal liability, taking into account the peculiarities of the age requirements, the moment of emergence of legal capacity, and the connection of its scope with citizenship. It has been established that the current land legislation does not contain a clear definition of land legal capability and does not always coordinate it with the provisions of civil law, which creates gaps in the legal status of landowners and land users. Since land and property relations in the field of agricultural land use have labor and entrepreneurial character, and civil, labor, and agrarian legislation provide for cases of acquiring full legal capability in connection with engaging in entrepreneurial activities and concluding employment contracts, it is concluded that land legal capability of participants in land and property relations may arise from the age of 14.

The need for regulatory clarification of the moment of acquiring land legal capacity and legal capability of individuals, as well as the establishment of requirements for the special legal capacity of legal entities – participants in land and property relations, is substantiated.

Keywords: civil law, land law, land rights, land and property relations, land legal capacity, participants in land and property relations.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 6.

Постановка проблеми. Реформування земельних відносин на засадах децентралізації, визнання земельної ділянки повноцінним об'єктом цивільних прав та відкриття ринку сільськогосподарських земель, докорінно змінило характер правового обігу землі в Україні й актуалізувало питання співвідношення приватних і публічних інтересів у цій сфері.

У цих умовах формується новий різновид суспільних відносин – земельно-майнові, які поєднують риси земельних і цивільно-правових відносин, тобто врегульовані нормативно-правовими актами, договорами, судовими рішеннями, локальними правовими актами суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку із здійсненням суб'єктивних прав на земельні ділянки разом з розташованим на них майновими об'єктами, виробничими потужностями, меліоративними системами, гідротехнічними спорудами, цілісними майновими комплексами, інноваційними технологіями та іншим майном фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад з метою задоволення приватних і суспільних потреб та інтересів у використанні земель різних категорій [1, с. 21]. Їх поява зумовлена тим, що земельна ділянка

нині сприймається не лише як природний ресурс, територіальний базис та основний засіб виробництва, а й як повноцінний майновий актив (об'єкт нерухомості), що може бути предметом різноманітних правочинів – купівлі-продажу, оренди, емфітевзису, застави, спадкування. Земельно-майнові відносини мають комплексний характер, оскільки в їхньому змісті переплітаються елементи цивільного, земельного, екологічного та інших галузей права.

Водночас сучасні трансформації у правовій системі тісно пов'язані з процесом рекодифікації цивільного законодавства, яка формує нове бачення майнових прав і безпосередньо впливає на визначення правового статусу учасників цивільного обігу, включно з тими, що функціонують у сфері земельних та аграрних відносин, зумовлює актуальність дослідження правосуб'єктності учасників земельно-майнових відносин. Від того, наскільки чітко буде визначено правовий статус землевласників, землекористувачів та інших учасників земельних та аграрних відносин, залежить не лише стабільність аграрного сектору, але й ефективність реалізації права власності на землю, інвестиційна привабливість сільського господарства та сталий розвиток територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія правосуб'єктності уже тривалий час посідає ключове місце в юридичній науці, активно використовуючись як у загальній теорії права, так і в галузевих дослідженнях. Проблематика цивільної правосуб'єктності, правового статусу учасників земельних правовідносин, у тому числі особливостей земельної правосуб'єктності різних категорій фізичних та юридичних осіб, відображені у працях вітчизняних вчених як цивільного, земельного, так і інших галузей права: Т.О. Коваленко, Д.М. Коломійцевої, Г.С. Корнієнко, В. М. Кравчука, П.Ф. Кулинич, О.С. Літошенко, В.В. Носіка, О.В. Павлюк, Т.Б. Саркісової, М.В. Шульги та інших вчених. Водночас особливості цивільної правосуб'єктності учасників земельно-майнових правовідносин у сфері використання сільськогосподарських земель не були предметом спеціального дослідження, а питання щодо її змісту, структури, співвідношення з іншими фундаментальними категоріями права, такими як «правоздатність», «дієздатність», «правовий статус», «правове становище» й сьогодні залишаються дискусійними.

Мета статті. Оскільки проблематика правосуб'єктності є багатовимірною та охоплює як загальнотеоретичні, так і спеціальні аспекти її формування й реалізації у різних галузях права, у межах даної статті акцент буде зроблено на окремих, найбільш дискусійних питаннях цивільної правосуб'єктності учасників земельно-майнових правовідносин, зокрема на таких аспектах, як момент виникнення правосуб'єктності та зв'язок її обсягу з наявністю громадянства.

Виклад основного матеріалу. Земельно-майновим правовідносинам, які виникають щодо сільськогосподарських земель в Україні, притаманний специфічний суб'єктний склад, який утворюють «учасники правових відносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки». Тобто, індивіди, організації та об'єднання, соціальні спільноти [2, с. 227–229]. Зазначена специфіка зумовлена, по-перше, особливим правовим режимом землі, яка виступає об'єктом права власності Українського народу та основним національним багатством, об'єктом довкілля, основним та незамінним засобом

виробництва у сільському господарстві та об'єктом права власності громадян, юридичних осіб і держави (земельна ділянка). По-друге, особливостями правового режиму майнового об'єкта, який розташований на земельній ділянці. Загальний перелік суб'єктів земельних відносин містить ст. 2 Земельного кодексу України, відповідно до якої, це громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Залежно від правового режиму об'єкта нерухомості, розміщеного на земельній ділянці сільськогосподарського призначення, це можуть бути державні і комунальні сільськогосподарські підприємства, установи та організації, фермерські господарства, організації водокористувачів, зернові склади, балансоутримувачі майна тощо.

Можливість особи виступати в якості суб'єкта прав і обов'язків обумовлюється правосуб'єктністю, зміст якої складає праводієздатність, основними складовими елементами якої виступають: правоздатність, дієздатність (у тому числі деліктоздатність) [3, 168].

У цивілістичній доктрині цивільну правоздатність умовно поділяють на: – загальну цивільну правоздатність, тобто здатність особи мати права й обов'язки, які передбачені Конституцією України та іншими законами України, які поширюються на осіб без винятку громадян і виникають з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК); – спеціальну цивільну правоздатність, тобто здатність особи мати окремі цивільні права й обов'язки по досягненню відповідного віку (ч. 3 ст. 25 ЦК). За загальним правилом, спеціальною правоздатністю, зміст якої визначається метою їх діяльності, передбаченої у статуті чи іншому установчому документі, наділені юридичні особи, створені відповідно до законодавства [3, с. 170].

В Україні не кожна фізична особа з моменту народження наділяється земельною правоздатністю. Відповідно до ст. 130 ЗК України обмежується можливість набуття іноземними суб'єктами у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення, за будь-яких умов не можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення фізичні

особи, які належать або належали до терористичних організацій, а також стосовно яких застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) у вигляді заборони на укладення правочинів з набуття у власність земельних ділянок відповідно до Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII [4].

Тобто, порівняно із цивільною правоздатністю, земельна правоздатність мати у власності земельну ділянку не завжди пов'язується з моментом народження, а вирішальною є інша обставина – чи народжена фізична особа є громадянином України та чи не застосовано до особи спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції).

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільні права й самостійно їх здійснювати, створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати й нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК). Чинне земельне законодавство України не містить визначення «земельна дієздатність», та не вказує з якого моменту виникає у громадян України. В теорії земельного права земельна дієздатність розглядається як «здатність особи своїми діями набувати земельних прав і самостійно їх здійснювати, створювати для себе земельні обов'язки і самостійно їх виконувати, здатність своїми діями розпоряджатися належними земельними правами та нести земельно-правову відповідальність у разі невиконання земельних обов'язків» [5, с. 14].

Як слушно зазначає В. В. Носік, питання земельної дієздатності недостатньо досліджені як в науці земельного права так і українській правовій науці. Земельне законодавство України виходить з того, що така дієздатність виникає з моменту досягнення особою вісімнадцяти років (повноліття). Однак правової норми, в якій би містився подібний запис, в ЗК України немає [6, с. 134]. Таке визначення юридичної суті земельної дієздатності може бути прийнятним до характеристики громадян як суб'єктів земельно-майнових відносин у сфері використання земель лише частково. Адже відносини майнового найму

щодо використання сільськогосподарських земель мають трудовий та підприємницький характер, а відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК України «повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю». Крім того, Законом України «Про фермерське господарство» закріплено право членів фермерського господарства на приватизацію земельної ділянки, а право членства у фермерському господарстві виникає з 14 років. Тому, можна стверджувати, що земельне законодавство передбачає випадки виникнення земельної дієздатності з 14 років.

Юридичні особи як суб'єкти відносин майнового найму у сфері використання земель повинні мати спеціальну правосуб'єктність, зміст якої визначається метою їх діяльності, передбаченої у статуті чи іншому установчому документі. Хоча сьогодні ЗК України прямо не закріплює вимогу щодо наявності в юридичній особі статусу сільськогосподарського, проте, на нашу думку, це впливає зі змісту ст. 37 ЗК України, відповідно до якої «приватні, державні та комунальні несільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати в оренду землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства».

Висновки. Викладене у цій статті дослідження дозволяє констатувати, що земельно-майнові відносини формуються як комплексний правовий феномен, у якому переплітаються норми цивільного, земельного та інших галузей права, що зумовлює потребу в єдиному підході до визначення правового статусу їх учасників. Правосуб'єктність учасників земельно-майнових відносин включає правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, проте земельне законодавство досі не забезпечує належного нормативного регулювання моменту її виникнення й обсягу, особливо щодо неповнолітніх осіб та іноземних суб'єктів.

Оскільки земельно-майнові відносини у сфері використання земель сільськогосподарського призначення мають трудовий та підприємницький характер, а цивільне, трудове та аграрне законодавство передбачає

випадки набуття повної дієздатності у зв'язку із зайняттям підприємницькою діяльністю та укладанням трудового договору, вважаємо, що земельна дієздатність учасників земельно-майнових відносин може виникати з 14 років.

Спеціальна правосуб'єктність юридичних осіб у сфері використання земель сільськогосподарського призначення потребує додаткового унормування, адже чинні

норми не завжди враховують їхню специфіку та мету діяльності. Для підвищення ефективності правового регулювання доцільним є внесення змін до Земельного кодексу України з метою чіткого визначення моменту виникнення земельної правоздатності та дієздатності, а також деталізації правового статусу учасників земельно-майнових відносин, що сприятиме стабільності аграрного ринку та захисту прав його суб'єктів.

Література:

1. Карапиш Б. В. Правове регулювання відносин майнового найму у сфері використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право». Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ. 2025. 236 с.
2. Колодій А., Копейчиков В., Лисенков С. Теорія держави і права : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2002. 368 с.
3. Нечитайло Т., Луць В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. №. 39. С. 166–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2015_39_17
4. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. ст.2018.
5. Павлюк О.В. Іноземні особи як суб'єкти здійснення прав на землю в Україні. Монографія. Київ-Ніжин. Видавець Лисенко М.М. 2024. 228 с.
6. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

References:

1. Karapysh B. V. Pravove rehuliuвання vidnosyn mainovoho naimu u sferi vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini. Dys. ... doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo» u haluzi znan 08 «Pravo». Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 2025. 236 p.
2. Kolodii A., Kopeichikov V., Lysenkov S. Teoriia derzhavy i prava : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 2002. 368 p.
3. Nechytailo T., Luts V. Poniattia tsyvilnoi pravosubiektnosti ta yii elementiv. *Aktualni problemy vdoskonallennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 2015. №. 39. P. 166–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2015_39_17
4. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14 serpnia 2014 roku № 1644-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 40. p. 2018.
5. Pavliuk O.V. Inozemni osoby yak subiekty zdiisnennia prav na zemliu v Ukraini. Monohrafiia. Kyiv-Nizhyn. Vydavets Lysenko M.M. 2024. 228 p.
6. Nosik V. V. Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 544 p.

Стаття надійшла до друку 05 серпня 2025 року

ПРАВОВИЙ СТАТУС СВИДКА У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Герасименко О.О.,

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-0906-8744>

Скоряк В.В.,

здобувач ступеня вищої освіти «Магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: skoriakvv@krok.edu.ua

LEGAL STATUS OF A WITNESS IN ECONOMIC PROCEEDINGS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Gerasymenko O.O.,

Doctor of philosophy in law,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0906-8744>

Skoryak V.V.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: skoriakvv@krok.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу правового статусу свідка у господарському процесі як одного з учасників судового розгляду, що виконує допоміжну функцію у доказуванні. У роботі досліджено сутність поняття «свідок», окреслено його місце серед інших учасників процесуальних правовідносин та з'ясовано специфіку його ролі у господарському судочинстві. Враховуючи, що господарські спори здебільшого базуються на письмових, електронних та фінансово-бухгалтерських доказах, інститут свідка не є провідним у цій категорії справ. Проте його значення не можна применшувати, оскільки саме свідчення можуть слугувати важливим додатковим джерелом інформації для з'ясування обставин справи, перевірки достовірності інших доказів та формування внутрішнього переконання суду.

У статті проаналізовано основні права та обов'язки свідка, передбачені чинним Господарським процесуальним кодексом України. До них віднесено право відмовитися від надання показань у випадках, визначених законом, право на безпечні умови перебування в суді, а також обов'язок надати правдиві свідчення та з'явитися за викликом суду. Особливу увагу приділено гарантіям недопустимості примушування до дачі неправдивих свідчень та відповідальності за порушення процесуальних обов'язків.

Розглянуто питання процесуальної дієздатності свідка, зокрема вікові та психофізичні критерії, а також обмеження щодо осіб, які не можуть бути допитані як свідки (судді, захисники, адвокати, священнослужителі тощо). Автори підкреслюють, що особливістю господарського процесу є відносно обмежене застосування інституту свідків у порівнянні з цивільним чи кримінальним процесом, однак у випадках виникнення потреби їхня участь стає ключовою для встановлення об'єктивної істини.

Ключові слова: свідок, господарський процес, доказування, права та обов'язки свідка, правовий статус, Господарський процесуальний кодекс України.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 10.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal status of a witness in commercial proceedings as one of the participants in court proceedings who performs an auxiliary function in proving. The paper examines the essence of the concept of «witness», outlines its place among other participants in procedural legal relations, and clarifies the specifics of its role in commercial proceedings. Given that commercial disputes are mostly based on written, electronic, and financial and accounting evidence, the institution of the witness is not a leading one in this category of cases. However, its importance cannot be underestimated, since it is testimony that can serve as an important additional source of information for clarifying the circumstances of the case, verifying the reliability of other evidence, and forming the court's internal conviction.

The article analyzes the basic rights and obligations of a witness provided for by the current Commercial Procedural Code of Ukraine. These include the right to refuse to testify in cases specified by law, the right to safe conditions in court, as well as the obligation to give truthful testimony and appear when summoned by the court. Particular attention is paid to guarantees against coercion to give false testimony and liability for violation of procedural obligations.

The article examines the issue of procedural capacity of witnesses, in particular age and psychophysical criteria, as well as restrictions on persons who cannot be questioned as witnesses (judges, defenders, lawyers, clergy, etc.). The author emphasizes that a distinctive feature of commercial proceedings is the relatively limited use of witnesses compared to civil or criminal proceedings, but when the need arises, their participation becomes crucial for establishing the objective truth.

Keywords: witness, commercial proceedings, evidence, rights and obligations of witnesses, legal status, Commercial Procedure Code of Ukraine.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Проблема правового статусу свідка у господарському процесі полягає у необхідності забезпечити баланс між ефективністю судочинства та захистом прав та свобод свідка. Інститут свідка виконує допоміжну, але важливу роль у системі доказування, оскільки його показання можуть уточнити, конкретизувати або навіть спростувати обставини, що не завжди підтверджуються документально.

Водночас правове регулювання інституту свідка передбачає низку обмежень та гарантій, що захищають особу від примусу, неправдивих свідчень або порушення професійної таємниці. Специфіка господарських спорів, де пріоритет надається письмовим і електронним доказам, а також формальна процедура надання показань, створюють проблеми у практичному застосуванні інституту свідка. Серед них складність визначення статусу посадових осіб підприємств, необхідність нотаріального посвідчення заяв, а також тенденція судів знецінювати усні свідчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового статусу свідка у господарському процесі досліджувалася у працях українських правознавців, зокрема Новікова Н.А., Бахуринський В.С., Козирєва В.П., Башкірова Ю. та інших дослідників, які розглядають як теоретико-правові засади інституту свідка, так і його практичну реалізацію в судовій практиці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявні дослідження, залишаються невирішеними

низка аспектів інституту свідка у господарському процесі. По-перше, недостатньо розроблені механізми спрощення та стандартизації оформлення письмових заяв свідків без шкоди для достовірності доказів. По-друге, потребує уточнення правовий статус посадових осіб підприємств, які одночасно можуть бути представниками сторони та свідками, що впливає на об'єктивність їхніх показань. По-третє, не вироблено єдиних підходів до оцінки судом доказової сили усних свідчень у господарських спорах, що створює ризики знецінення цього джерела доказів.

Мета наукової роботи. Метою статті є комплексне дослідження правового статусу свідка у господарському процесі України, визначення його прав та обов'язків, специфіки процедурного оформлення показань, а також аналіз проблем та перспектив розвитку інституту свідка. Особлива увага приділяється вдосконаленню процесуальних норм, забезпеченню гарантій прав свідка, розвитку механізмів захисту та створенню більш гнучких умов для використання свідчень у господарських спорах.

Виклад основного матеріалу. Докорінна трансформація української правової системи, особливо в частині процесуального права, вимагає глибокого аналізу фундаментальних змін, які відбулися з часу здобуття незалежності. Однією з найважливіших інституційних реформ у господарському судочинстві стало запровадження інституту свідка як повноцінного джерела доказування. До прийняття нового

Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) у 2017 році, показання свідків не вважалися належними та допустимими доказами. Законодавство передбачало лише можливість витребування пояснень від посадових осіб підприємств, установ та організацій, що обмежувало коло осіб, які могли надати інформацію, та звужувало спектр доказової бази у справі. Це відображало спадкову модель, яка сягає радянської системи державних арбітражів, де спори між державними підприємствами вирішувалися не на засадах правосуддя, а виходячи з принципів економічної доцільності. У такій системі, де майно належало державі, особисте сприйняття фактів, яке є основою свідчень, не мало значення [3, с. 349].

Інститут свідка у господарському процесі є важливим, хоча й допоміжним елементом системи доказування. Його особливості обумовлені специфікою господарських спорів, у яких першорядне значення мають письмові та електронні документи, а не усні свідчення. Водночас показання свідків залишаються необхідним джерелом інформації, адже вони здатні уточнити, конкретизувати або навіть спростувати ті обставини, які не завжди можливо підтвердити належними документами.

Згідно з Господарським процесуальним кодексом України, свідком може бути будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі факти, що мають значення для правильного вирішення спору. Проте коло осіб, які можуть виконувати цю функцію, істотно обмежене. Закон прямо визначає категорії, що не підлягають допиту, серед яких недієздатні особи, священнослужителі щодо таємниці сповіді, адвокати й нотаріуси у межах професійної таємниці, а також судді та присяжні стосовно питань нарадчої кімнати. Особливий статус мають особи з дипломатичним імунітетом,

які можуть свідчити лише за власною згодою. Таке обмеження свідчить про прагнення законодавця дотримати баланс між потребами правосуддя та охороною особистих прав і свобод [1].

У своєму аналізі Духовна О. наголошує, що правовий статус свідка включає як обов'язки, так і права. Найважливішим обов'язком є явка до суду за викликом та надання правдивих свідчень. Водночас закон захищає свідка від примусу до самообвинувачення або викриття близьких родичів, що відповідає конституційним гарантіям. Серед прав свідка можна виокремити можливість давати показання рідною мовою, користуватися особистими записами, а також отримувати компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду. Наявність таких гарантій спрямована на забезпечення добросовісності й добровільності процесу надання свідчень [4].

Особливої уваги заслуговує форма, в якій надаються показання у господарському процесі. На відміну від цивільного та кримінального судочинства, де переважає усний допит, у господарському процесі застосовується письмова форма у вигляді заяви свідка. У ній зазначаються персональні дані, викладаються відомі обставини, вказуються джерела обізнаності та підтверджується усвідомлення відповідальності за неправдиві показання. Підпис свідка здебільшого підлягає нотаріальному посвідченню, що забезпечує достовірність документа. Лише у разі сумнівів у правдивості чи повноті заяви суд може викликати свідка для усного допиту, попередньо роз'яснивши йому кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення. Інститут свідка у господарському процесі набуває більшої формалізації, що зумовлено характером ділових спорів, де перевага надається офіційним документам.

Характеристика	Господарський процес (ГПК)	Цивільний процес (ЦПК)	Кримінальний процес (КПК)
Визначення	Будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи	Кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи	Фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню

Форма показань	Письмова, у формі заяви свідка (як основна). Усна – як допоміжна, для перевірки достовірності письмових показань	Усна	Усна
Ключові обов'язки	З'явитися за викликом, дати правдиві показання, завчасно повідомити про неможливість прибуття	З'явитися за викликом, дати правдиві показання, завчасно повідомити про неможливість прибуття	З'явитися за викликом, дати правдиві показання
Ключові права	Давати показання рідною мовою, користуватися записами, відмовитися від показань у передбачених законом випадках, компенсація витрат	Давати показання рідною мовою, користуватися записами, відмовитися від показань, компенсація витрат	Знати, у зв'язку з чим він допитується, правова допомога адвоката, користуватися нотатками, відшкодування витрат.
Критерії допустимості	Не є доказом, якщо свідок не може назвати джерело обізнаності	Не є доказом, якщо свідок не може назвати джерело обізнаності.	Не є доказом, якщо свідок не може назвати джерело обізнаності.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика правового статусу свідка в різних видах судочинства.

Проте існування цього інституту супроводжується низкою проблем. По-перше, у практиці виникають труднощі з визначенням статусу посадових осіб підприємств, які одночасно можуть виступати і як представники сторони, і як свідки. Це породжує питання об'єктивності їхніх показань. По-друге, вимога нотаріального посвідчення заяви свідка значно ускладнює та здорожчує процес, що може створювати перешкоди для учасників справи. По-третє, суди часто відмовляються враховувати показання, навіть якщо вони мають суттєве значення, обґрунтовуючи це тим, що такі обставини повинні підтверджуватися лише документально. Це свідчить про тенденцію знецінення усних доказів у господарському судочинстві [7].

Варто також зазначити, що 28 серпня 2025 року Господарський кодекс України втратив чинність (на підставі Закону № 4196-IX) [2]. Водночас ця подія не вплинула безпосередньо на інститут свідка в господарському процесі, адже його правове становище та порядок надання свідчень визначаються

саме Господарським процесуальним кодексом України. Втрата чинності ГКУ є радше зміною у сфері матеріального господарського права, тоді як процесуальні питання доказування, включно зі статусом свідків, залишаються врегульованими чинними нормами процесуального законодавства. Це підкреслює автономність господарського процесуального права та його стійкість до змін у матеріальній сфері.

Важливим аспектом є відмінність інституту свідка у господарському процесі від цивільного та кримінального. Якщо у кримінальному процесі свідок часто є очевидцем злочину, а у цивільному – носієм інформації про приватно-правові відносини, то у господарському процесі свідчення найчастіше стосуються ділових відносин, господарських операцій, виконання зобов'язань. Тому законодавець запровадив особливий порядок надання показань через письмові заяви з нотаріальним посвідченням підпису, що підвищує їхню надійність та достовірність.

Башкірова Ю. слушно наголошує, що інститут свідка у господарському процесі України поєднує у собі риси класичного джерела доказів і водночас жорсткі процесуальні обмеження, які роблять його роль допоміжною. Попри це, показання свідків мають важливе значення для з'ясування фактичних обставин, особливо у випадках, коли документи складені з порушеннями або містять суперечливу інформацію. Подальший розвиток цього інституту потребує вдосконалення процесуальних норм, зокрема щодо статусу посадових осіб підприємств, спрощення процедури оформлення заяви свідка та визначення меж її доказової сили. У результаті це сприятиме більш збалансованому підходу до оцінки усних і письмових доказів, що, у свою чергу, підвищить ефективність та справедливість господарського судочинства [9, с. 164].

Разом з тим, інститут свідка потребує подальшого удосконалення шляхом посилення процесуальних гарантій, розвитку механізмів захисту та створення більш гнучких умов для використання свідчень у господарських спорах, що відповідатиме сучасним викликам судочинства та міжнародним стандартам забезпечення прав людини.

Висновки. Інститут свідка у господарському процесі України є результатом масштабної трансформації національного процесуального законодавства та відображає прагнення забезпечити більш комплексний і

справедливий підхід до збирання та оцінки доказів. Його поява після прийняття нового ГПК України 2017 року стала якісним зрушенням порівняно з радянською моделлю арбітражного процесу, де усні показання практично ігнорувалися.

Аналіз правового регулювання свідчень свідків засвідчує, що вони мають допоміжний характер у системі доказування, проте здатні уточнити або спростувати обставини, які не завжди можна підтвердити документально. Водночас законодавець встановив низку обмежень щодо кола осіб, які можуть виступати свідками, що спрямоване на баланс між інтересами правосуддя та захистом прав і свобод. Особливістю господарського процесу є перевага письмової форми свідчень у вигляді заяви, що формалізує інститут і робить його відмінним від цивільного та кримінального судочинства.

Подальший розвиток інституту свідка має відбуватися у напрямі спрощення процесуальних вимог до оформлення свідчень, розширення можливостей для електронної комунікації та посилення гарантій їх достовірності. Водночас необхідно формувати сталу судову практику, яка визнаватиме значущість показань свідків у поєднанні з іншими доказами. Це дозволить забезпечити баланс між формалізацією господарського процесу і потребою у гнучкому, справедливому та ефективному правосудді, яке відповідає європейським стандартам захисту прав людини.

Література:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
2. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
3. Давиденко О.С. Проблеми інституту свідків у господарському процесі. *Національна академія внутрішніх справ*. 2015. С. 349-350. URL: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/99986d60-4d12-4ebb-bcfb-d72408797b4b/download> (дата звернення: 20.06.2025).
4. Духовна О. Свідок як новий учасник господарського процесу. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analitics/168629_svdok-yak-noviy-uchasnik-gospodarskogo-protsesu (дата звернення: 20.06.2025).
5. Докази і практичні аспекти доказування в господарському процесі. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dokazi-i-prakticni-aspekti-dokazuvannia-v-gospodarskomu-procesi> (дата звернення: 20.06.2025).
6. Новікова Н.А. Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 41-48.
7. Бахуринський В.С. Правовий статус свідків у господарському процесі. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!* URL: https://protocol.ua/ua/pravoviy_status_svidkiv_u_gospodarskomu_protsesi/ (дата звернення: 20.06.2025).
8. Козирева В.П. Показання свідків як засіб доказування в господарському процесі: *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 4. С. 151-156.
9. Башкірова Ю. Показання свідків в системі засобів доказування у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 71. С. 162-166.

10.Манойленко К. Новий ГПК не говорить, як суд повинен установлювати достовірність названого свідком. URL: <https://zib.com.ua/ua/130969.html> (дата звернення: 20.06.2025).\

References:

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 No 1798-XII : stanom na 28 serp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Accessed: 20.06.2025).
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 No 436-IV : stanom na 28 serp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed: 20.06.2025).
3. Davydenko O.S. Problemy instytutu svidkiv u hospodarskomu protsesi. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav*. 2015. P. 349-350. URL: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/99986d60-4d12-4ebb-bcfb-d72408797b4b/download> (Accessed: 20.06.2025).
4. Dukhovna O. Svidok yak novyi uchastnyk hospodarskoho protsesu. YURLIGA. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analitics/168629_svdok-yak-noviy-uchasnik-gospodarskogo-protsesu (Accessed: 20.06.2025).
5. Dokazy i praktychni aspekty dokazuvannia v hospodarskomu protsesi. *Vyscha shkola advokatury NAAU*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dokazi-i-praktychni-aspekty-dokazuvannia-v-gospodarskomu-procesi> (Accessed: 20.06.2025).
6. Novikova N.A. Poniattia ta oznaky svidka v tsyvilnomu protsesi. *Pravo i suspilstvo*. 2016. No 6. P. 41-48.
7. Bakhurynskyi V.S. Pravovyi status svidkiv u hospodarskomu protsesi. *Bezko-shtovnyi servis dlia vyrishennia Yurydychnykh pytan No 1 v Ukraini!* URL: https://protocol.ua/ua/pravoviy_status_svidkiv_u_gospodarskomu_protsesi/ (Accessed: 20.06.2025).
8. Kozyrieva V.P. Pokazannia svidkiv yak zasib dokazuvannia v hospodarskomu protsesi. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. 2018. No 4. P. 151-156.
9. Bashkirova Yu. Pokazannia svidkiv v systemi zasobiv dokazuvannia u hospodarskomu sudochynstvi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2022. No 71. P. 162–166.
10. Manoilenko K. Novyi HPK ne hovoryt, yak sud povynen ustanovliuvaty dostovirnist nazvanoho svidkom. URL: <https://zib.com.ua/ua/130969.html> (Accessed: 20.06.2025).

Стаття надійшла до друку 13 липня 2025 року

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.97

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C10

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Скоморовський В.Б.,*доктор юридичних наук, професор**ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»**м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113**e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

SPECIFICITIES OF THE IMPLEMENTATION OF PERMITTING PROCEDURES IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING IN UKRAINE

Skomorovskyi V.B.,*Doctor of Law Sciences,**Professor "KROK" University**Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113**e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

Анотація. На основі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють дозвільні процедури у містобудуванні, вказується на важливість дотримання законності через державний архітектурно-будівельний контроль, містобудівний моніторинг та юридичну відповідальність за порушення. Зазначається, що державний контроль у сфері містобудівництва проводиться центральним органом влади, органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими структурами. При цьому містобудівний моніторинг включає систему спостережень, аналіз виконання містобудівної документації та прогнозування стану об'єктів з урахуванням вимог законодавства. Зауважується, що недосконалість законодавства у цій сфері часто призводить до проблем ефективного правового регулювання, зокрема на рівні окремих нормативно-правових актів. У зв'язку з цим акцентується на необхідності удосконалення законодавства для забезпечення ефективного контролю та виконання вимог у галузі будівництва. Наголошується, що дозвільна діяльність у сфері містобудування вимагає визначення пріоритетів в діяльності органів публічної влади, уникання надмірного формалізму та врахування публічного і приватного інтересів. Для ефективності цієї діяльності дозвільні органи повинні забезпечувати безпеку містобудівництва, причому враховуючи не лише функцію суб'єктів дозвільної діяльності, але й суб'єктів правотворчості. Відзначається, що законодавство та нормативні акти дозвільних органів повинні відповідати визначеним пріоритетам, що гарантує раціональність та прозорість у процесі здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування. Акцентується, що у рамках реформи містобудівної діяльності в Україні основна увага має приділятися внесенню змін до законодавства про дозвільну діяльність у цій сфері, при цьому закони повинні відповідати пріоритетам та принципам дозвільної діяльності, забезпечуючи безпеку людини та держави. Відзначається, що систематизація законодавства у сфері містобудівної діяльності має сприяти усуненню дублювання положень та недоліків у правовому регулюванні у сфері містобудівництва та дозвільної діяльності. Пропонується провести кодифікацію законодавства у цій галузі з урахуванням інтересів учасників суспільних відносин, що сприятиме оптимізації кількості нормативно-правових актів, покращенню якості законодавства та розвитку зв'язків між ними.

Ключові слова: Містобудування, дозвільні процедури, реформа містобудування, підстави здійснення дозвільних процедур, види дозвільних процедур у сфері містобудування.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. Based on an analysis of legal acts regulating permitting procedures in urban planning, the author emphasizes the importance of ensuring legal compliance through mechanisms of state architectural and construction control, urban planning monitoring, and the imposition of legal liability for violations. It is noted that state oversight in

the sphere of urban development is exercised by central executive authorities, local self-government bodies, and other authorized institutions.

At the same time, urban planning monitoring is defined as a system of observation and analysis regarding the implementation of urban planning documentation, including forecasting the condition of objects in accordance with legislative requirements. The study highlights that gaps and inconsistencies in current legislation frequently result in ineffective legal regulation, particularly at the level of individual normative legal acts.

In light of this, the author stresses the need for comprehensive legislative reform to ensure efficient control and adherence to legal standards in the construction sector. Permitting procedures in urban development, according to the author, should prioritize the activities of public authorities, avoid excessive bureaucratic formalism, and balance public and private interests.

To enhance the effectiveness of permitting processes, the competent authorities must ensure the safety and sustainability of urban development, taking into account the roles and responsibilities of both regulatory bodies and lawmakers. It is further emphasized that the legislative and regulatory frameworks governing permitting authorities should align with national urban development priorities, thereby ensuring transparency, consistency, and rationality in permitting procedures.

Within the framework of ongoing reforms in Ukraine's urban development sector, special attention should be paid to updating legislation on permitting activities in alignment with the principles of public safety and national interest. The article underscores that systematization of urban development legislation is essential to eliminate duplication, legal uncertainty, and regulatory fragmentation.

The author proposes the codification of legislation in the field of urban planning and permitting, taking into account the interests of all stakeholders involved in public legal relations. Such codification would help optimize the number of regulatory acts, improve the quality and coherence of legislation, and facilitate the development of an integrated, functional legal framework.

Keywords: *Urban development, permitting procedures, urban development reform, grounds for implementing permitting procedures, types of permitting procedures in the field of urban development.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.*

Постановка проблеми. Специфіка здійснення дозвільних процедур в Україні у сфері містобудування визначається за рахунок ефективності механізмів та процедур, характерних для справ, пов'язаних з регулюванням містобудівної діяльності, де підставою є заява, зокрема, з метою отримання дозволу на виконання будівельних робіт, та ініціатива з боку держави як контрольний механізм впливу на здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування. Відповідні процедури потребують дослідження, мають власні специфічні ознаки, зміст, перелік та особливості [1]. В рамках реформ у сфері містобудівної діяльності, які наразі відбуваються в Україні, відповідне питання є актуальним та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню специфіки реалізації дозвільних процедур у сфері містобудування в Україні присвятили свої наукові праці такі учені як: Француз А.Й., Джафарова О.В., Авраменко О.О., Яковенко Л.В., Шийка В.Я., Галіцина Н.В. та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження законодавчих особливостей і проблем правового регулювання

дозвільних процедур у сфері містобудування, а також надання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють дозвільні процедури та правові відносини у сфері містобудування, дав змогу виокремити такі способи забезпечення законності дозвільної діяльності як державний архітектурно-будівельний, містобудівний контроль/моніторинг, юридична відповідальність за правопорушення у сфері такої дозвільної діяльності.

Державний контроль у сфері містобудування регулюється через центральний орган виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші уповноважені органи [2]. У свою чергу в рамках дозвільної діяльності у сфері містобудування здійснюється містобудівний моніторинг, який реалізується через систему спостережень, аналізу виконання містобудівної документації та прогнозування стану об'єктів містобудування, що здійснюються відповідно до вимог законодавства (Закони України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про адміністративну процедуру») [3].

У разі порушення законних вимог у сфері дозвільної діяльності настає відповідальність

для юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців за протиправні дії, що призводять до невиконання та/або неналежного виконання вимог законодавства, будівельних норм і стандартів, а також встановлено відповідальність за порушення у сфері містобудівної діяльності, зокрема за виконання будівельних робіт без дозволу або здійснення діяльності без ліцензії (п. 4 ч. 3 ст. 2, п. 1 ч. 4 ст. 2, п. 1 ч. 5 ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності») [4].

Проблемою ефективного правового регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування визначено недосконалість законодавства, адже правовому регулюванню містобудування притаманні проблеми, передусім, на рівні окремих нормативно-правових актів.

Так, характер деяких актів не відповідає компетенції суб'єктів, які їх видають (п. 3, 5–7 Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва), оскільки здійснення технічного регулювання не відповідає природі Кабінету Міністрів України, який є суб'єктом затвердження цього Порядку.

Правові засоби, передбачені окремими нормативно-правовими актами, не повною мірою відповідають актуальним суспільним відносинам у сфері предмета регулювання (п.5 Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт»). Тому розгляд проблематики якості законодавства у сфері дозвільної діяльності у містобудуванні тісно пов'язаний з опрацюванням проблемних питань якості законодавства у цій сфері.

Дозвільна діяльність у сфері містобудування визначає у тому числі постановку відповідних пріоритетів у діяльності суб'єктів публічної влади, що здійснюють таку діяльність, адже неприпустимими у такому процесі постановки пріоритетів є надмірний формалізм, вирішення питання щодо пріоритетності публічного чи приватного інтересу при здійсненні дозвільної діяльності в конкретному випадку та інші, які також вважаються проблемою у процесі дозвільної діяльності у сфері містобудування.

3 метою ефективного виконання

здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування дозвільні органи мають забезпечити, зокрема, безпеку містобудівної діяльності в конкретному випадку [5, с. 239-240], і це необхідно визначити базовим щодо роботи не тільки власне суб'єкта дозвільної діяльності у досліджуваній сфері, але й роботи суб'єкта правотворення. Визначеним пріоритетам має відповідати не тільки законодавство, а і підзаконні акти дозвільних органів.

В рамках реформи містобудування в Україні, варто особливо увагу приділяти змінам до профільного законодавства, адже такі зміни у законодавстві щодо дозвільної діяльності у сфері містобудування мають відповідати не тільки основним пріоритетам самої дозвільної діяльності, але й основним засадам (принципам) її здійснення, зокрема, принципам організації дозвільної діяльності (забезпечення безпеки життєдіяльності людини та діяльності держави; забезпечення безпеки у ключових сферах суспільного життя) та принципам здійснення дозвільної діяльності.

Специфічні ознаки правового регулювання здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування формулюються на основі визначень понятійно-категоріального апарату предмету дослідження, зокрема, специфічними ознаками містобудівної діяльності є: висока вартість об'єктів її здійснення, істотне значення для створення належного життєвого середовища, значний рівень суспільної небезпеки при відсутності належного контролю за її здійсненням.

Підзаконні нормативно-правові акти у діяльності суб'єктів дозвільної діяльності конкретизують правове регулювання з урахуванням специфіки конкретних сфер суспільних відносин, дають змогу оперативно вирішувати певні питання, що виникають [6, с. 408].

Таким чином, термінологічна визначеність у цій сфері є не лише інструментом формулювання специфічних ознак, а і інструментом ефективного формулювання підзаконних нормативно-правових актів у визначеній сфері, адже сьогодні переважна частина повноважень як суб'єктів забезпечення законності здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування, так

і суб'єктів здійснення такої діяльності визначається підзаконними нормативно-правовими актами.

За останні роки законодавство у галузі містобудування зазнало істотних змін, які прямо впливають на забезпечення законності здійснення дозвільної діяльності у цій сфері, а саме зазнавали нормативних змін:

- питання повноважень суб'єктів здійснення контролю за функціонуванням, а також суб'єктів здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування;

- питання розвитку електронної комунікації між суб'єктами здійснення дозвільної діяльності та суб'єктами містобудування, що сприяє об'єктивності розгляду відповідних питань та зменшенню корупції;

- деталізація питання здійснення дозвільної діяльності в окремих сферах містобудування та контролю за її здійсненням тощо (зміни стосуються законів України «Про основи містобудування», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про архітектурну діяльність» тощо).

Законодавство у сфері містобудування дуже розгалужене за рахунок великої кількості підзаконних нормативно-правових актів, що вміщують норми, які могли бути визначені на рівні законів у разі систематизації містобудівного законодавства, адже вимога систематизованості законодавства означає, зокрема, неприпустимість положень, які дублюють одне одного, необхідність мінімізації недоліків правового регулювання (прогалин, колізій), чого наразі дуже потребують нормативно-правові акти у сфері містобудування, у тому числі і у сфері дозвільної діяльності. Таким чином, має місце пропозиція щодо кодифікації містобудівного законодавства з урахуванням інтересів учасників суспільних відносин у галузі містобудування, що сприятиме зменшенню кількості нормативно-правових актів у цій сфері, розвитку зв'язків між конкретними нормативними положеннями, зменшенню кількості недоліків правового регулювання та, відповідно, підвищенню якості законодавства в галузі містобудування, у тому числі й щодо здійснення дозвільної діяльності [7, с. 134; 8, с. 116].

На офіційному сайті Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу в

Україні реєстрована велика кількість проектів законодавчих актів у сфері містобудування, однак жодного ефективно сформованого проекту кодифікованого акту у визначеній сфері [9].

Що стосується ефективності правового регулювання, варто зазначити аспекти такої ефективності у вигляді прояву суспільно корисного результату правового регулювання; обґрунтованості та доцільності викладених у правовому акті положень як запоруки ефективності правового регулятора суспільних відносин. Іншим комплексним критерієм ефективності правового регулювання виокремлюється оптимальне поєднання ресурсів, умов та результату.

Незважаючи на створення ДІАМ ще в 2020 р., значна частина важливої інформації про її діяльність на офіційному веб-порталі відсутня, зокрема звітна документація щодо здійснення нагляду, контролю, ринкового нагляду, однак на цьому порталі повинно бути подано не тільки всю відповідну інформацію, але й ефективну пошукову систему, що надає можливість відшукати конкретні нормативні акти разом із описовою та мотивувальною частинами, що дає змогу зрозуміти мотиви прийняття конкретних рішень.

Вищезазначене є необхідним для ДІАМ з метою надання можливості зацікавленим особам отримати інформацію про діяльність ДІАМ, розширить можливості для громадського контролю її діяльності та запобігатиме прийняттю незаконних актів у процесі забезпечення законності дозвільної діяльності у сфері містобудування.

Відповідний стан речей обґрунтовується неефективним положенням зазначеного органу, адже Положення про ДІАМ не містить зобов'язань щодо розміщення на офіційному сайті ДІАМ інформації про її діяльність. Тільки у пп. 4 п. 4 зазначеного Положення закріплено обов'язок ДІАМ щодо оприлюднення інформації про зупинення чи скасування актів об'єктів нагляду та складення протоколу про адміністративне правопорушення. Сказане не відповідає вимогам прозорості роботи ДІАМ та актуалізує внесення відповідних змін до Положення [10].

Таким чином, якість та ефективність законодавства щодо забезпечення законності дозвільної діяльності у сфері містобудування

є важливим інструментом, що забезпечує функціонування всієї містобудівної сфери. А реальна здатність такого законодавства щодо впливу на суспільні відносини, відхилення реальних результатів правового регулювання від запланованих є важливим критерієм для подальшого його розвитку.

Висновки. Належна реалізація дозвільних процедур у сфері містобудування є основою для забезпечення законності та гарантування прав людини в контексті міського розвитку. Основоположний принцип законності полягає в тому, щоб усі дії органів публічної адміністрації, зокрема в сфері містобудування, були чітко регламентовані нормами права і здійснювались відповідно до законодавчих вимог. Зазначене стосується, зокрема, процесу видачі дозвільних документів, які є необхідними для проведення будівельних робіт, а також для введення об'єктів в експлуатацію.

Забезпечення законності в дозвільних процедурах здійснюється через механізми контролю та моніторингу, які покликані гарантувати, що всі етапи містобудівної діяльності виконуються відповідно до чинного законодавства. Контроль може бути здійснюваний як на етапі підготовки документації, так і на етапі виконання будівельних робіт.

Важливу роль у забезпеченні належного рівня законності відіграє моніторинг, який дозволяє своєчасно виявляти відхилення від встановлених норм і процедур. Моніторинг забезпечує не лише виявлення порушень, але й прогнозує потенційні проблеми в процесі містобудівної діяльності, що дозволяє мінімізувати негативні наслідки.

Ще одним важливим елементом належної реалізації дозвільних процедур є система відповідальності за порушення норм і стандартів містобудування. У разі недотримання вимог законодавства, органи, що здійснюють дозвільну діяльність, мають право накладати штрафи або інші санкції на суб'єктів, які порушують правила. Така відповідальність має бути чітко прописана в нормативно-правових актах і забезпечувати реальне покарання за порушення, що гарантує ефективність системи контролю.

Належна реалізація дозвільних процедур у сфері містобудування є комплексним процесом, який вимагає чіткого поєднання контролю, моніторингу та юридичної відповідальності. Посилення цих аспектів не лише забезпечує належне виконання містобудівних норм, але й сприяє захисту прав громадян, підвищенню безпеки та сталому розвитку територій.

Література:

1. Бевзенко В. Адміністративна юрисдикція. Проблеми розмежування. Огляд справ щодо регулювання містобудівної діяльності. Офіційний веб-сайт Судова влада. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Bevzenko_25_11_2021.pdf.
2. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 № 2780-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52 (29.12.92), ст. 683.
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Голос України*. 15.06.2022. № 12.
4. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14.10.1994 р. № 208/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 411
5. Резніченко В. О. Дослідження сфери містобудування як предмету дозвільної діяльності та об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 237-240.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. 2017. 952 с.
7. Ігнатенко І. В. Просторове планування як інструмент управління територіальним розвитком громади: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 130-135.
8. Ріпенко А. І. Концептуально-правові засади використання земель для містобудівних потреб: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса, 2020. 462 с.
9. Комітет затвердив склад Робочої групи з розробки проекту Містобудівного кодексу України. Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку. URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/news/main_news/83156.html.
10. Положення про Державну інспекцію архітектури та містобудування України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 року № 1340. URL: <https://diam.gov.ua/storage/app/sites/31/Положення.pdf>.

References:

1. Bevzenko V. Administrative Jurisdiction. Problems of Delimitation. Review of Cases on Urban Planning

Regulation. Official Website of the Judicial Authority. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Bevzenko_25_11_2021.pdf.

2. On the Fundamentals of Urban Planning: Law of Ukraine dated 16.11.1992 № 2780-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1992, № 52 (29.12.92), 683 p.

3. On Administrative Procedure: Law of Ukraine dated 17.02.2022 № 2073-IX. *Holos Ukrainy*. 15.06.2022. № 12.

4. On Liability for Offenses in the Field of Urban Planning Activity: Law of Ukraine dated 14.10.1994 № 208/94-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1994. № 46. 411 p.

5. Reznichenko V.O. Study of the Urban Planning Sphere as a Subject of Permit Activity and an Object of Administrative-Legal Regulation. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2017. № 6. P. 237-240.

6. Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. Kharkiv: Pravo, 2016. Vol. 3: General Theory of Law / Editorial Board: O.V. Petryshyn (ed. in chief) et al., 2017. 952 p.

7. Ihnatenko I.V. Spatial Planning as a Tool for Territorial Community Development Management: Legal Aspects. *Law and Society*. 2022. № 3. P. 130-135.

8. Ripenko A.I. Conceptual and Legal Foundations of Land Use for Urban Planning Needs: Dissertation ... Doctor of Law: 12.00.06 / National University "Odesa Law Academy". Odesa, 2020. 462 p.

9. Committee Approved the Composition of the Working Group for Drafting the Urban Planning Code of Ukraine. Committee on Organization of State Power, Local Self-Government, Regional Development. URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/news/main_news/83156.html.

10. Regulation on the State Architectural and Urban Planning Inspectorate of Ukraine, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23 December 2020 № 1340. URL: <https://diam.gov.ua/storage/app/sites/31/Положення.pdf>.

Стаття надійшла до друку 29 липня 2025 року

ПРАВОВІДНОСИНИ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Онисковець М.Ю.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: onyskovets@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9505-3644>

LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PERMITTING ACTIVITIES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING IN UKRAINE

Onyskovets M. Y.,

Postgraduate student

«KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: onyskovets@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9505-3644>

Анотація. У статті комплексно досліджено адміністративно-правове регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування в Україні в контексті сучасних викликів та необхідності приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів. Проаналізовано наукові підходи до розуміння змісту та функціонального призначення дозвільних процедур, розкрито структуру відповідних правовідносин та охарактеризовано особливості нормативно-правового забезпечення у цій сфері. Окрема увага приділена дослідженню позицій українських правознавців щодо недоліків чинної системи дозвільного регулювання, зокрема її фрагментарності, складності процедур, відсутності єдиного кодифікованого акту, неефективності механізмів контролю й притягнення до адміністративної відповідальності. Визначено практичні особливості реалізації адміністративно-правових відносин щодо дозвільної діяльності у сфері містобудування. Виявлено, що успішність дозвільної політики значною мірою зумовлюється наявністю чітко визначених процедур, автоматизацією адміністративних процесів, прозорістю прийняття рішень, ефективною судовою та позасудовою захищеністю прав суб'єктів містобудування. Обґрунтовано необхідність запровадження інтегрованого підходу до реформування дозвільної системи в Україні, який поєднував би кращі європейські практики з національними правовими традиціями та враховував би сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом, процесами відбудови та потребами сталого розвитку. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства: кодифікація містобудівних норм, створення електронного реєстру дозвільних документів, підвищення відповідальності посадових осіб, що приймають дозвільні рішення. Україні запропоновано імплементувати позитивний зарубіжний досвід у сфері адміністративно-правового регулювання, зокрема щодо цифровізації дозвільних процедур та автоматизації адміністративних процесів. Перехід до електронної моделі видачі дозвільних документів сприятиме підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків і забезпеченню оперативності прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: містобудівне законодавство, адміністративно-правові процедури, дозвільні процедури, містобудівне регулювання, електронна дозвільна система.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 11.

Abstract. The article offers a comprehensive analysis of the administrative and legal regulation of permitting procedures in the field of urban planning in Ukraine, particularly in light of contemporary challenges and the need to align national legislation with European Union standards. The study explores various scholarly approaches to the nature and functional purpose of permitting procedures, reveals the structure of the relevant legal relations, and outlines the key features of the regulatory and legal framework in this area.

Special attention is devoted to the views of Ukrainian legal scholars regarding the shortcomings of the existing permitting system, including its fragmentation, procedural complexity, lack of a unified codified act, and the ineffectiveness of control mechanisms and administrative accountability. The article identifies practical aspects of the implementation of administrative and legal relations in urban development permitting, emphasizing that the success of permitting policy largely depends on clearly defined procedures, the automation of administrative processes, transparency in decision-

making, and the availability of effective judicial and non-judicial remedies for urban planning stakeholders.

The study substantiates the need for a comprehensive reform of the permitting system, combining best practices from the EU with national legal traditions and addressing modern challenges such as martial law, post-war reconstruction, and the imperatives of sustainable development.

Key proposals for legislative improvement include the codification of urban planning regulations, the creation of an electronic registry of permitting documents, and increased accountability for public officials involved in permitting decisions. The article advocates for the adoption of successful international experience, particularly in the digitalization and automation of permitting procedures.

The transition to an electronic model of permit issuance is expected to enhance transparency, minimize corruption risks, and improve the efficiency of administrative decision-making.

Keywords: urban planning legislation, administrative and legal procedures, permitting procedures, urban planning regulation, electronic permitting system.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми. Практика адміністративного регулювання дозвільних процедур становить важливу аналітичну та практичну цінність для України з огляду на необхідність удосконалення національної системи державного управління, особливо в контексті прагнення до підвищення ефективності публічного адміністрування. По-перше, аналіз кращих практик дозволяє оптимізувати дозвільні механізми, зменшити адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання, а також забезпечити прозорість і передбачуваність процедур, що сприяє поліпшенню інвестиційного клімату. По-друге, аналіз практичного досвіду створює можливість виявлення структурних недоліків чинної дозвільної системи в Україні та формування рекомендацій щодо її реформування з урахуванням сучасних управлінських підходів, зокрема принципів електронного урядування, діджиталізації та сервісної моделі держави. По-третє, адаптація до ефективних, зокрема, міжнародних, стандартів у сфері регулювання дозвільної діяльності є необхідною умовою для гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу, що, у свою чергу, сприяє інтеграції України до європейського правового, економічного та адміністративного простору. Таким чином, аналіз правовідносин у сфері адміністративного регулювання дозвільних процедур виступає одним із ключових чинників підвищення ефективності державної політики у цій сфері та формування сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань особливостей адміністративних правовідносин щодо дозвільних процедур у сфері містобудування

приділили увагу у дослідженнях такі науковці: Віхров О.П., Лещинський В.П., Француз А.Й., Онисковець М.Ю., Малєєв Є.С., Кузнецов С. Г., Беликов В.І., Балик Т.В., Гриценко Г.М. та інші науковці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. У сфері містобудування невизначеними залишаються підходи до визначення ефективних моделей регулювання дозвільних процедур в умовах української правової та інституційної системи, що часто характеризується фрагментарністю нормативної бази та нестабільністю управлінських практик. Також викликає наукову дискусію питання застосовності універсальних принципів «доброго врядування» у містобудівній дозвільній сфері, адже їх адаптація вимагає урахування специфіки національного просторового планування та локального контексту прийняття рішень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження адміністративних правовідносин та функціонуючої практики в Україні, правовідносин у сфері адміністративно-правового регулювання дозвільних процедур у сфері містобудування, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з питань покращення адміністративно-правового регулювання дозвільних процедур у сфері містобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правове регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування в Україні є предметом пильної уваги сучасної правової науки, з огляду на його важливість у забезпеченні балансу між публічними інтересами, правами суб'єктів господарювання та вимогами містобудівної безпеки. У межах наукового дискурсу дослідники розглядають цю сферу як складну систему правовідносин, що

включає процедури надання дозволів, державного контролю, правового забезпечення законності та відповідальності за порушення встановлених правил [1, с. 34-38].

Адміністративно-правове регулювання дозвільної діяльності у сфері містобудування в Україні є важливим інструментом забезпечення ефективного управління територіальним розвитком, дотримання вимог містобудівного законодавства та гарантування публічних інтересів у сфері просторового планування. З огляду на стратегічну мету європейської інтеграції, національна система дозвільних процедур потребує суттєвого реформування з урахуванням принципів правової визначеності, прозорості, цифровізації процесів та забезпечення балансу між інтересами держави, бізнесу і громадянського суспільства. Особливої актуальності набуває уніфікація дозвільних механізмів відповідно до положень Директив Європейського Союзу, зокрема у сфері стратегічної екологічної оцінки, участі громадськості в процесі прийняття рішень та забезпечення доступу до правосуддя у сфері містобудівної діяльності.

У контексті сучасних викликів, спричинених збройною агресією проти України, масовим руйнуванням інфраструктури та необхідністю післявоєнного відновлення, постає потреба у створенні гнучкої, адаптивної та ефективної системи адміністративно-правового регулювання дозвільної діяльності, яка б сприяла оперативному плануванню і забудові територій із дотриманням принципів сталого розвитку. Необхідним є переосмислення ролі органів публічної влади у процесі надання містобудівних умов та обмежень, погодження проектної документації, а також посилення контролю за дотриманням правових вимог на всіх етапах реалізації будівельних проєктів. У цьому контексті ключовим завданням є гармонізація українського містобудівного законодавства з *acquis communautaire*, що дозволить не лише підвищити ефективність адміністративних процедур, але й забезпечити прозорість та підзвітність системи управління просторовим розвитком.

Аналіз наукових позицій дозволяє виявити актуальні проблеми правового регулювання, зокрема

недосконалість нормативної бази, розмежування повноважень суб'єктів владних повноважень та потребу у кодифікації містобудівного законодавства. У цьому контексті доцільним є узагальнення підходів провідних українських правознавців до формування ефективного механізму дозвільної політики в сфері містобудування з метою подальшого дослідження зарубіжного досвіду.

Лещинський В.П. у своїй праці розрізняє широке та вузьке розуміння правовідносин, що виникають під час дозвільної діяльності в містобудуванні. У широкому сенсі це всі правовідносини, організаційні та процедурні; у вузькому – безпосередньо процес отримання дозволу між заявником та органом, що його видає. Він підкреслює, що кожна група має специфіку, яку треба враховувати при реформуванні дозвільної діяльності. У праці науковця також розглядаються адміністративно-правові засади забезпечення законності дозвільної діяльності, виділяючи такі критерії: характер дозвільної діяльності як забезпечувальний, створення умов для реалізації прав та поєднання обох підходів [2, с. 144-150].

У науковій статті Француза А.Й. та Онисковця М.Ю. в рамках визначення теоретико-правових засад дозволів у сфері урбанізації, подається комплексне визначення дозвільних процедур у контексті урбанізації, звертаючи увагу на такі аспекти: поєднання містобудівної теорії та практики; визначення суб'єктів, відповідальних за видачу дозволів, проблем законодавства та шляхи їх вирішення; включення стандартів ЄСПЛ та практики інших країн для вдосконалення регулювання дозвільних процедур [3, с. 47-58].

Малєєв Є.С. в рамках дослідження поняття та особливостей дозвільних процедур, визначає дозвільну процедуру як послідовність адміністративних дій (від подання документів до видачі дозволу), що регулюється законодавчими нормами. Особливе ставлення приділяється: етапам процедури (обов'язкові та додаткові); ролі безпеки, екології, відповідності містобудівним планам; залученню влади, експертів, публічності; складності залежно від типів проєктів та нормативних вимог [4, с. 338-343].

Визначенню поняття «містобудування» приділено увагу у багатьох працях, та визначено як: комплекс економічних, організаційних, інженерно-технічних, екологічних, правових та інших заходів, спрямованих на створення і підтримання повноцінного середовища для проживання людей і задоволення їхніх матеріальних, соціальних, культурних та духовних потреб [5, с. 106]; теорію і практику планування і забудови міст [6, с. 100]; галузь знань, науки і техніки, що веде дослідження інженерно-технічних, соціально-економічних та екологічних проблем, формування життєвого середовища, що включає конструювання систем населених місць, їх планування й забудови [7; 8]; комплексну багатогранну діяльність суспільства, що спрямована на створення матеріально-просторового середовища життєдіяльності людини в поселеннях та районах розселення» [9, с. 39].

Наукові підходи до розуміння змісту та функціонального призначення дозвільних процедур у сфері містобудування формуються на перетині адміністративного, містобудівного та екологічного права, що зумовлює багатовимірність цього правового явища. Дозвільні процедури розглядаються як система правових дій, спрямованих на офіційне підтвердження з боку уповноважених органів державної влади або місцевого самоврядування відповідності запланованої містобудівної діяльності вимогам чинного законодавства, державним будівельним нормам, містобудівній документації та іншим регуляторним актам. Їх функціональне призначення полягає у забезпеченні законності, прозорості та передбачуваності процесу забудови, збереженні публічних інтересів та інтеграції принципів сталого розвитку в управління територіями.

Правовідносини, що виникають у процесі реалізації дозвільних процедур у сфері містобудування, мають складну публічно-правову природу, охоплюючи як адміністративно-правові, так і цивільно-правові елементи. Структурно ці правовідносини передбачають участь суб'єктів публічного адміністрування (центрального та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування), а також фізичних та юридичних осіб як ініціаторів

містобудівної діяльності. Центральне місце в цих відносинах займає адміністративна процедура отримання дозвільного документа (зокрема містобудівних умов і обмежень, дозволу на виконання будівельних робіт), яка є формалізованим процесом перевірки відповідності заявленої діяльності встановленим критеріям та умовам. Особливу роль відіграє принцип дотримання балансу між приватними і публічними інтересами, що забезпечується через механізми участі громадськості та судового оскарження рішень дозвільного характеру.

Лещинський В.П. пропонує систематизувати наукові підходи та структуру дозвільних правовідносин, та розрізняє два значення поняття «правовідносини щодо дозвільної діяльності»: у широкому сенсі – це весь спектр правовідносин, пов'язаний із містобудівною діяльністю, включно з організаційними, дозвільними та іншими видами відносин; у вузькому сенсі – відносини, що безпосередньо стосуються ухвалення рішення про видачу дозволу між суб'єктом, який його видає, та суб'єктом, що його отримує [2, с. 144-150].

Нормативно-правове забезпечення дозвільних процедур у сфері містобудування в Україні характеризується високим рівнем регламентації, але водночас виявляє низку проблем, пов'язаних із фрагментарністю правового регулювання, колізійністю окремих норм та недостатньою інтеграцією європейських стандартів. Основу правового регулювання становлять положення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», а також відповідні підзаконні нормативно-правові акти. Водночас спостерігається необхідність подальшої кодифікації містобудівного законодавства, уніфікації процедурних норм та впровадження цифрових інструментів адміністрування. Адаптація національного нормативного поля до вимог *acquis communautaire*, зокрема щодо прозорості, доступу до інформації та участі громадськості, має стати визначальним напрямом удосконалення правового механізму дозвільної діяльності у сфері містобудування.

Беликов В.І. у своїй публікації проводить глибокий аналіз державного регулювання

процедур містобудівної діяльності в Україні. Він вказує на наявність широкої нормативно-правової бази, до якої, зокрема, належить Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності». Водночас акцентує на низці системних проблем: застарілість, фрагментарність законодавства, бюрократизація, недостатня цифровізація, слабка інтеграція міжнародних стандартів – все це призводить до правової невизначеності, зниження ефективності регулювання, а також розвитку корупційних ризиків. Автор відзначає необхідність вивчення й імплементації передового зарубіжного досвіду – моделей децентралізації, громадської участі, екологічного регулювання та сталого розвитку [10].

Успішність дозвільної політики безпосередньо залежить від низки структурних та процедурних чинників, серед яких ключову роль відіграють чітко регламентовані процедури, автоматизація адміністративних процесів, забезпечення прозорості у прийнятті рішень, а також наявність ефективних механізмів судового й позасудового захисту прав суб'єктів містобудівної діяльності. Ці елементи формують основу для підвищення довіри до дозвільних інститутів та сприяють зменшенню рівня адміністративного тиску на бізнес [11, с. 4-12].

У цьому контексті обґрунтовано необхідність запровадження інтегрованого підходу до реформування дозвільної системи в Україні, який би синтезував передовий досвід країн Європейського Союзу з національними правовими особливостями. Такий підхід має враховувати сучасні виклики, спричинені воєнним станом, актуальні потреби післявоєнної відбудови та імперативи сталого розвитку. Йдеться про створення гнучкої, адаптивної та прозорої системи, здатної ефективно реагувати на нові соціально-економічні умови та забезпечувати баланс між публічними інтересами й правами інвесторів.

У контексті модернізації дозвільної системи в сфері містобудування в Україні актуалізується необхідність комплексного оновлення нормативно-правової бази. Серед ключових напрямів удосконалення законодавства виокремлюється кодифікація містобудівних норм, що дозволить

забезпечити їхню узгодженість, системність та зменшити правову невизначеність для суб'єктів містобудівної діяльності. Окрему увагу приділено створенню електронного реєстру дозвільних документів, який має забезпечити відкритість, доступність і прозорість інформації у сфері регулювання будівництва.

Важливою складовою запропонованих змін є підвищення відповідальності посадових осіб, які приймають дозвільні рішення. Такий підхід сприятиме формуванню високих стандартів адміністративної культури, зниженню рівня корупційних ризиків і підвищенню довіри з боку громадськості та бізнесу. Посилення інституційної спроможності органів державної влади у цьому контексті є визначальним чинником забезпечення ефективного функціонування дозвільної системи.

Крім того, Україні рекомендовано запровадити елементи позитивного зарубіжного досвіду в галузі адміністративно-правового регулювання, зокрема в частині цифровізації дозвільних процедур і автоматизації адміністративних процесів. Імплементація сучасних інформаційних технологій дозволить мінімізувати людський фактор, знизити адміністративне навантаження та підвищити оперативність прийняття управлінських рішень. Такий підхід відповідає європейським стандартам ефективного врядування та сприятиме інтеграції України у загальноєвропейський правовий простір [12].

Запровадження електронної моделі видачі дозвільних документів є важливим кроком у напрямі модернізації системи адміністративного регулювання. Така модель сприятиме підвищенню прозорості діяльності уповноважених органів, оскільки забезпечить відкритий доступ до інформації, стандартизацію процедур та унеможливить безпідставне втручання посадових осіб у процес ухвалення рішень. Впровадження цифрових інструментів дозволить також знизити рівень суб'єктивізму під час прийняття дозвільних рішень, що, у свою чергу, мінімізує корупційні ризики.

Окрім того, перехід до електронного формату значно підвищить ефективність адміністративного управління, забезпечуючи швидкість і зручність в обробці документів, а

також скорочення строків прийняття рішень. В умовах зростаючих потреб у динамічному реагуванні на виклики соціально-економічного розвитку, цифровізація дозвільних процедур постає як необхідний інструмент для забезпечення стабільного функціонування державних інституцій та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Висновки. Удосконалення дозвільної системи в Україні потребує комплексного підходу, що включає кодифікацію містобудівного законодавства, цифровізацію процедур та підвищення відповідальності посадових осіб. Перехід до електронної моделі управління сприятиме прозорості, зниженню корупційних ризиків і оперативності прийняття рішень. Такий підхід забезпечить підвищення ефективності адміністративного регулювання та зміцнення довіри до дозвільних інституцій.

Адміністративні правовідносини у сфері дозвільної діяльності в містобудуванні становлять особливу категорію публічно-правових відносин, у межах яких реалізується владно-організаційна функція держави щодо регулювання просторового розвитку. Вони характеризуються наявністю субординації між учасниками, де одним із суб'єктів є уповноважений орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування, що здійснює наглядові, дозвільні та контрольні повноваження. У цьому контексті ключовим є забезпечення законності, неупередженості та обґрунтованості при ухваленні дозвільних рішень.

Особливу роль у регулюванні таких правовідносин відіграють правові механізми, що визначають порядок видачі дозвільних документів, строки їх розгляду,

підстави для відмови, а також процедури оскарження прийнятих рішень. Формування ефективного адміністративно-правового інструментарію дозволяє не лише впорядкувати відповідні процедури, а й забезпечити реалізацію прав і законних інтересів суб'єктів господарювання у сфері містобудівної діяльності.

Водночас важливим завданням державної політики у цій сфері є забезпечення балансу між публічними інтересами та правами приватних осіб, що досягається шляхом прозорості, цифровізації та підвищення підзвітності адміністративних дій. Удосконалення правового регулювання адміністративних правовідносин щодо дозвільної діяльності повинно базуватися на принципах верховенства права, правової визначеності та належного управління, що є запорукою сталого розвитку містобудівного простору.

Для забезпечення ефективного регулювання адміністративних правовідносин у сфері дозвільної діяльності містобудівного спрямування доцільним є кодифікаційне упорядкування чинного нормативно-правового масиву. Сьогодні законодавче регулювання у цій сфері характеризується фрагментарністю, множинністю джерел і наявністю правових колізій, що ускладнює реалізацію дозвільних процедур та знижує ефективність адміністративного управління. Прийняття Містобудівного кодексу України дозволить систематизувати правові норми, усунути суперечності, закріпити єдині підходи до регламентації дозвільних процесів і створити цілісну законодавчу основу для прозорого, послідовного та справедливого управління у сфері містобудування.

Література:

1. Віхров О. Організаційно-господарські правовідносини у галузі будівельної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 34-38.
2. Лещинський В.П. Систематизація правовідносин щодо дозвільної діяльності у сфері містобудування. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 144-150. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69e346d2-8cd1-4b29-8780-cfc09787b65a/content> (дата звернення: 14.08.2025).
3. Француз А.Й. Онисковець М.Ю. Теоретико-правові засади адміністративного регулювання дозвільних процедур у сфері урбанізації. *Збірник наукових праць «Legal Bulletin»*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-05-47-58> (дата звернення: 14.08.2025).
4. Малєєв Є.С. Поняття та особливості дозвільних процедур у сфері містобудування. *Наукові записки. Серія : Право*. 2024. № 16. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-338-343> (дата звернення: 14.08.2025).
5. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] К. 2001. Т. 3 : К. М. 792 с.
6. Кузнецов С. Г. Територіальне планування і розвиток міст Донецьк. 2008. 334 с.
7. Дозвільні документи в будівництві. URL: <https://tuexpert.com.ua/ua/razreshitelnye-dokumenty> (дата звернення: 14.08.2025).

8. Архітектура: Короткий словник-довідник. К., 1995. 212 с.

9. Енгель М., Юнгганс К., Онищенко Л. та ін. Довідник облаштування міста. Правила поведінки в історичному середовищі. Львів, 2011. 74 с.

10. Беликов В.І. Державне регулювання процедур містобудівної діяльності: національний та зарубіжний досвід. *Київський часопис права*. 2025. № 1. URL: https://ir.kneu.edu.ua/items/090574d4-7e76-45eb-aa4b-99cd14842441?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.08.2025).

11. Балик Т. В. Шляхи підвищення ефективності використання організаційно-економічного механізму містобудування в розрізі регіональної політики. *Економічні науки. Серія: Регіональна економіка*. 2007. Вип. 4, ч. 1 (13). С. 4-12.

12. Гриценко Г. М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2011. 30 с.

References:

1. Vikhrov O. Orhanizatsiino-hospodarski pravovidnosyny u haluzi budivelnoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2008. № 10. P. 34–38.

2. Leshchynskiy V. P. Systematyzatsiia pravovidnosyn shchodo dozvilnoi diialnosti u sferi mistobuduvannia. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 6. P. 144–150. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69e346d2-8cd1-4b29-8780-cfc09787b65a/content> (accessed: 14.08.2025).

3. Frantsuz A. Y., Onyskovets M. Yu. Teoretyko-pravovi zasady administratyvnoho rehuliuвання dozvilnykh protsedur u sferi urbanizatsii. *Zbirnyk naukovykh prats «Legal Bulletin»*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-05-47-58> (accessed: 14.08.2025).

4. Maliev Y. S. Poniattia ta osoblyvosti dozvilnykh protsedur u sferi mistobuduvannia. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. 2024. № 16. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-338-343> (accessed: 14.08.2025).

5. Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.]. Kyiv, 2001. T. 3. 792 p.

6. Kuznetsov S. H. Terytorialne planuvannia i rozvytok mist. Donetsk, 2008. 334 p.

7. Dozvilni dokumenty v budivnytstvi. URL: <https://tuexpert.com.ua/ua/razreshitelnye-dokumenty> (accessed: 14.08.2025).

8. Arkhitektura: Korotkyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv, 1995. 212 p.

9. Engel M., Junggans K., Onyshchenko L. ta in. Dovidnyk oblashtuvannia mista. Pravila povedinky v istorychnomu seredovyshchi. Lviv, 2011. 74 p.

10. Bielykov V. I. Derzhavne rehuliuвання protsedur mistobudivnoi diialnosti: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid. *Kyivskiy chasopys prava*. 2025. № 1. URL: https://ir.kneu.edu.ua/items/090574d4-7e76-45eb-aa4b-99cd14842441?utm_source=chatgpt.com (accessed: 14.08.2025).

11. Balik T. V. Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu mistobuduvannia v rozrizi rehionalnoi polityky. *Ekonomichni nauky. Seriya: Rehionalna ekonomika*. 2007. Vyp. 4, ch. 1 (13). P. 4–12.

12. Hrytsenko H. M. Pravove rehuliuвання kapitalnoho budivnytstva za derzhavni koshty. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2011. 30 p.

Стаття надійшла до друку 10 серпня 2025 року

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сидор В.Д.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: victoriasd@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-2577>

Перепадін К.В.,

аспірант ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: perepadinkv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5205-5824>

THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF COUNTERING INFORMATION TERRORISM IN THE CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION BY RUSSIA AGAINST UKRAINE

Sydor V.D.,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: victoriasd@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-2577>

Perepadin K.V.,

Postgraduate student of the «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: perepadinkv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5205-5824>

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу інформаційного тероризму як ключового інструмента гібридної війни в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Автор розглядає інформаційний тероризм як системну загрозу, що реалізується через дезінформаційні кампанії, кібератаки, маніпулятивні технології, спрямовані на підрив національної безпеки, створення паніки, недовіри до органів влади, а також дестабілізацію суспільства у період воєнного стану. Визначено, що чинне українське законодавство, попри наявність загальних положень про боротьбу з тероризмом і забезпечення інформаційної безпеки, не містить чіткого визначення поняття «інформаційний тероризм», що ускладнює ефективну протидію цьому явищу. У межах дослідження запропоновано концептуальну модель правового визначення інформаційного тероризму, здійснено порівняльно-правовий аналіз суміжних понять – інформаційна війна, кібертероризм, пропаганда. Проаналізовано існуючу нормативно-правову базу у сфері інформаційної безпеки, кіберзахисту та боротьби з тероризмом, зокрема Конституцію України, Закон України «Про національну безпеку», аналітичні документи РНБОУ, Стратегію інформаційної безпеки.

Автори обґрунтовують необхідність комплексного підходу до протидії інформаційному тероризму, який має включати законодавче врегулювання, інституційне посилення, розвиток державно-приватного партнерства, міжнародну співпрацю та підвищення медіаграмотності населення. У висновках підкреслюється, що вдосконалення теоретико-правових основ протидії інформаційному тероризму є важливою умовою захисту інформаційного простору України, забезпечення інформаційної безпеки та зміцнення національної безпеки в умовах гібридної війни.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний тероризм, гібридна війна, дезінформація, кіберзахист, національна безпека, воєнний стан.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract: The article is dedicated to the theoretical and legal analysis of information terrorism as a key tool of hybrid warfare in the context of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author considers information terrorism as a systemic threat, realized through disinformation campaigns, cyber attacks, manipulative technologies aimed at undermining national security, creating panic, distrust in government authorities, and destabilizing society during a state of war. It is determined that current Ukrainian legislation, despite having general provisions on combating terrorism and ensuring information security, does not contain a clear definition of the concept of 'information terrorism,' which complicates effective counteraction against this phenomenon. Within the framework of the study, a conceptual model for the legal definition of information terrorism is proposed, and a comparative legal analysis of related concepts – information warfare, cyberterrorism, and propaganda – is carried out.

An analysis has been conducted of the existing legal framework in the field of information security, cyber defense, and counter-terrorism, in particular the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On National Security», analytical documents of the National Security and Defense Council of Ukraine, and the Information Security Strategy. The authors argue for the necessity of a comprehensive approach to countering information terrorism, which must include legislative regulation, institutional strengthening, the development of public-private partnerships, international cooperation, and the enhancement of media literacy among the population. The conclusions emphasize that improving the theoretical and legal foundations for countering information terrorism is an important condition for protecting Ukraine's information space, ensuring information security, and strengthening national security in the context of hybrid warfare. **Keywords:** information security, information terrorism, hybrid warfare, disinformation, cyber defense, national security, martial law.

Keywords: information security, information terrorism, hybrid warfare, disinformation, cyber defense, national security, martial law.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, яка супроводжується не лише воєнними діями, а й масштабними інформаційними атаками, що мають характер системної гібридної війни. Інформаційний тероризм виступає одним із головних інструментів агресора, спрямованим на послаблення внутрішньої стабільності України, підрив морального духу громадян, дискредитацію органів влади та створення хаосу в суспільстві. У таких умовах протидія інформаційному тероризму стає надзвичайно актуальним завданням для української держави, що потребує розробки комплексних теоретико-правових підходів і посилення законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань інформаційної безпеки та протидії інформаційним загрозам активно розвиваються в українській і міжнародній правовій науці. Зокрема, значну увагу приділено аналізу інформаційної політики держави у сфері національної безпеки, інформаційної безпеки, права, стратегічних досліджень у працях таких науковців: В.А. Ліпкана, Б.І. Леонова, С.П. Лихової, В.П. Горбуліна, А.Б. Качинського, Д.С. Мельника, М.В. Гончарова та ін. Разом із тим, актуальними залишаються питання адаптації українського законодавства до умов ведення гібридної війни, розвитку стратегії інформаційної безпеки, підвищення ефективності

протидії дезінформації та кіберзагрозам.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність ґрунтовних теоретичних напрацювань і численні публікації, недостатньо уваги приділено саме комплексному теоретико-правовому обґрунтуванню протидії інформаційному тероризму в умовах активної збройної агресії. Переважна більшість досліджень акцентує увагу на окремих аспектах медіаграмотності, боротьбі з фейками чи кібербезпеці, однак бракує цілісної концепції, що об'єднувала б правові, інформаційні та безпекові заходи в єдину стратегію. Крім того, потребують уточнення та посилення нормативно-правові механізми, здатні забезпечити ефективну протидію інформаційному тероризму на всіх рівнях: державному, регіональному та локальному.

Метою статті слід вважати комплексне визначення теоретико-правових основ протидії інформаційному тероризму в Україні під час збройної агресії росії, розкриття сутності та особливостей цього явища, аналіз чинної нормативно-правової бази, а також вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення державної політики та законодавства у сфері інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, стала каталізатором безпрецедентних змін у всіх сферах суспільного та

державного життя. Однією з ключових особливостей цієї війни є її гібридний характер, де конвенційні бойові дії нерозривно пов'язані з масштабною інформаційно-психологічною війною. У цьому контексті феномен інформаційного тероризму набуває особливої актуальності, перетворюючись із теоретичної загрози на щоденну реальність, що вимагає глибокого наукового осмислення та вдосконалення національних теоретико-правових механізмів протидії.

Сучасна наукова доктрина не має єдиного, уніфікованого підходу до визначення поняття «інформаційний тероризм». Ця проблема ускладнюється його тісним зв'язком із суміжними категоріями, такими як «інформаційна війна», «кібертероризм», «психологічні операції» та «пропаганда». Проте, для цілей правового регулювання та ефективної протидії, необхідно чітко розмежувати ці поняття. Якщо інформаційна війна є ширшим поняттям, що охоплює комплекс заходів держави проти держави з метою завдання шкоди інформаційним ресурсам та інфраструктурі супротивника, то інформаційний тероризм має специфічні риси, що зближують його з тероризмом у класичному розумінні. На думку провідного українського науковця Ліпкана В.А., ключовою ознакою тероризму є створення обстановки страху, паніки та суспільної напруги шляхом застосування або погрози застосування насильства для впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування чи міжнародними організаціями [4, с. 58]. Інформаційний тероризм використовує ті ж самі цілі, але досягає їх специфічними методами – шляхом цілеспрямованого руйнівного впливу на інформаційну сферу. Таким чином, інформаційний тероризм можна визначити як протиправну, цілеспрямовану діяльність окремих осіб, груп чи державних акторів, що полягає у використанні інформаційної зброї (дезінформації, маніпулятивних технологій, кібератак) для створення в суспільстві стану страху, хаосу, недовіри до державних інституцій, провокування соціальних конфліктів та/або завдання шкоди критичній інфраструктурі з метою примусу держави до прийняття певних рішень або відмови від них. Об'єктом інформаційного тероризму є інформаційна безпека держави, суспільства та особистості,

а також суспільні відносини, що забезпечують стабільне функціонування держави. Предметом виступає інформація, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, а також свідомість і психіка людей. Суб'єктами можуть бути як державні спецслужби (що є характерним для агресії РФ), так і недержавні терористичні організації, окремі хакерські угруповання чи особи.

Нормативно-правова база України, що регулює питання протидії інформаційним загрозам, є досить розгалуженою, проте не завжди повною мірою відповідає викликам сьогодення. Основоположні принципи закладені в Конституції України, яка гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), але водночас наголошує, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки [3]. Саме на цьому балансі між свободою та безпекою будується вся система протидії інформаційним загрозам. Ключовим документом у цій сфері є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Цей закон визначає національні інтереси, серед яких є забезпечення інформаційної безпеки, та встановлює загрози національній безпеці, зокрема «здійснення іноземними державами, недержавними структурами інформаційно-психологічного впливу» [1]. Закон закладає інституційну основу для діяльності сектору безпеки і оборони, до якого належать Служба безпеки України, Збройні Сили України, розвідувальні органи та інші структури, що безпосередньо залучені до протидії інформаційній агресії. Спеціальним нормативно-правовим актом є Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV. Він визначає тероризм як «суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [2]. Важливо, що закон у статті 1 згадує таку форму тероризму, як технологічний тероризм, що полягає у застосуванні або погрозі

застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження, в тому числі з використанням комп'ютерних мереж. Однак дослідники Леонов Б.І та Лихова С.П. зазначають, що поняття «інформаційний тероризм» у законі прямо не закріплене, що створює певні правові лакуни [5, с. 238]. На практиці дії, що мають ознаки інформаційного тероризму, кваліфікуються за іншими статтями Кримінального кодексу України. Кримінальний кодекс України (КК України) є основним інструментом кримінально-правової реакції на відповідні діяння. Стаття 258 «Терористичний акт» визначає відповідальність за застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, але прямо не охоплює суто інформаційні атаки, які не призводять до фізичних наслідків, але спричиняють паніку чи дестабілізацію. Водночас інші статті КК України можуть застосовуватися для кваліфікації окремих проявів інформаційного тероризму: стаття 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», стаття 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», стаття 111 «Державна зрада», стаття 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», а також злочини з Розділу XVI, що стосуються використання комп'ютерних мереж. Особливої уваги заслуговують стратегічні документи. Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, прямо визначає інформаційну агресію російської федерації як одну з головних загроз. Метою стратегії є «формування загальнонаціональної системи протидії дезінформації та маніпулятивній інформації, підвищення рівня медіаграмотності суспільства та забезпечення захисту інформаційного простору» [6]. Цей документ є дороговказом для всіх державних органів, проте його положення мають переважно декларативний характер і потребують конкретної імплементації на рівні законів та підзаконних актів.

Інформаційний тероризм, що здійснюється російською федерацією, має системний, добре скоординований та

багатовекторний характер. Його основні цілі полягають у делегітимізації української влади через поширення наративів про «неонацистський режим», «зовнішнє управління» та «державу, що не відбулася», аби підірвати довіру населення до військово-політичного керівництва. Також ключовим завданням є деморалізація суспільства та війська шляхом розповсюдження фейків про величезні втрати, зраду командування, безперспективність спротиву, що реалізується через масовані розсилки в месенджерах та соціальних мережах для створення панічних настроїв. Крім того, агресор прагне розколоти українське суспільство, штучно розпалюючи мовні, регіональні, релігійні конфлікти та протиставляючи цивільних військовим чи біженців мешканцям приймаючих громад. Не менш важливою метою є підрив міжнародної підтримки України через дискредитацію нашої держави на міжнародній арені, поширення дезінформації про «нецільове використання» західної допомоги або «контрабанду зброї». Невід'ємною складовою цих зусиль є атаки на критичну інформаційну інфраструктуру: здійснення DDoS-атак на сайти державних органів, банків, медіа, спроби втручання в роботу енергетичних об'єктів та систем зв'язку. Як зазначається у звітах Держспецзв'язку, кількість кібератак на державні ресурси України з початку повномасштабного вторгнення зросла в кілька разів [7].

В умовах такої тотальної інформаційної війни існуюча система протидії, незважаючи на її значну стійкість та ефективність, продемонстровану з 2022 року, потребує подальшого вдосконалення. Першочерговим напрямом має стати удосконалення нормативно-правової бази, що включає законодавче закріплення чіткого визначення поняття «інформаційний тероризм». Це дозволить адекватно кваліфікувати відповідні діяння та встановити за них пропорційну юридичну відповідальність, зокрема через внесення змін до статті 258 КК України, яка має прямо передбачати відповідальність за інформаційні атаки, що мають на меті тероризування населення. Поряд із цим, нагальною є потреба в посиленні інституційної спроможності відповідальних органів. Діяльність Центру

протидії дезінформації при РНБОУ, Держспецв'язку, кіберполіції та відповідних підрозділів СБУ має бути ще тісніше скоординованою, забезпеченою належним фінансуванням, сучасними технічними засобами моніторингу та висококваліфікованими кадрами. Це має доповнюватися активним розвитком державно-приватного партнерства, оскільки боротьба неможлива без залучення громадянського суспільства, незалежних медіа, фактчекінгових організацій та IT-сектору. Водночас критично важливою залишається активна міжнародна співпраця. Україна повинна ініціювати на міжнародному рівні розробку та ухвалення міжнародної конвенції про боротьбу з інформаційним тероризмом і посилювати обмін даними з розвідками країн-партнерів. Однак найефективнішим довгостроковим захистом від дезінформації є підвищення медіаграмотності населення. Запровадження системних освітніх програм на всіх рівнях та широкі інформаційні кампанії є стратегічним завданням для забезпечення стійкості суспільства до ворожих впливів.

Протидія інформаційному тероризму в умовах збройної агресії є комплексним завданням, що лежить на перетині правової, безпекової, технологічної та освітньої сфер. Ефективна відповідь на цей виклик вимагає системного підходу, політичної волі та консолідації зусиль держави, громадянського суспільства і міжнародних партнерів. Вдосконалення теоретико-правових основ є фундаментом, на якому має будуватися стійка та проактивна система захисту українського інформаційного простору від агресивних посягань ворога.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що інформаційний тероризм у сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України є однією з ключових форм гібридної війни, спрямованої на підрив національної безпеки, дестабілізацію суспільства та делегітимізацію

державної влади. Ця загроза має системний і багаторівневий характер, реалізується через дезінформаційні кампанії, кібератаки, маніпулятивні технології та психологічний тиск на населення.

Науковий дискурс вказує на відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «інформаційний тероризм» у національному праві України, що створює прогалини в його правовому регулюванні та ускладнює притягнення винних до відповідальності. Наявна нормативно-правова база, хоча й передбачає загальні механізми протидії тероризму та інформаційним загрозам, потребує вдосконалення та адаптації до сучасних викликів.

З огляду на викладене, першочерговим завданням держави має стати закріплення на законодавчому рівні поняття «інформаційний тероризм», визначення його об'єктивних і суб'єктивних ознак та встановлення чіткої системи юридичної відповідальності. Не менш важливим є посилення інституційної спроможності спеціалізованих органів, розвиток державно-приватного партнерства, розширення міжнародної співпраці та створення механізмів швидкого обміну інформацією.

Ключову роль у протидії інформаційному тероризму відіграє також підвищення медіаграмотності населення та формування критичного мислення, що у довгостроковій перспективі здатне значно посилити стійкість українського суспільства до дезінформаційних атак. Отже, протидія інформаційному тероризму в умовах збройної агресії російської федерації є багатокомпонентним завданням, вирішення якого потребує комплексного підходу, злагоджених дій державних інституцій, активної участі громадянського суспільства та підтримки міжнародних партнерів. Тому вдосконалення теоретико-правових засад є фундаментальною передумовою для побудови ефективної системи захисту інформаційного простору України та забезпечення її суверенітету.

Література:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Ліпкан В. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 184 с.

5.Леонов Б.І., Лихова С.П. Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021, 2(59). С. 170-176. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15615>

6.З початку року Держспецзв'язку зафіксувала понад 1000 кіберінцидентів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3850123-z-pocatku-roku-derzspeczvazku-zafiksuvala-ponad-1000-kiberincidentiv.html> (дата звернення: 10.07.2025).

7.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41005> (дата звернення: 10.07.2025).

8.Горбулін В. П., Качинський А. Б. Гібридна війна як інструмент реалізації геостратегії реваншизму. *Стратегічні пріоритети*. 2021. № 2 (58). С. 5-12.

9.Мельник Д.С. Кібертероризм: поняття, форми прояву, перспективні заходи протидії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2023. № 3(102). С. 144-158.

References:

1.On National Security of Ukraine : Law of Ukraine dated 21.06.2018 № 2469-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. № 31. 241 p.

2.On Combating Terrorism : Law of Ukraine dated 20.03.2003 № 638-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. № 25. 180 p.

3.Constitution of Ukraine : Law of Ukraine dated 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. 141 p.

4.Lipkan V. Terrorism and National Security of Ukraine. Kyiv: Znannya, 2000. 184 p.

5.Leonov B.I., Likhova S.P. Information Terrorism as a Threat to National Security of Ukraine. *Scientific Papers of Kyiv Aviation Institute. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law"*. 2021. Vol. 2(59). P. 170-176. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15615> (accessed: 10.07.2025).

6.From the Beginning of the Year, State Special Communications Service Recorded over 1000 Cyber Incidents. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3850123-z-pocatku-roku-derzspeczvazku-zafiksuvala-ponad-1000-kiberincidentiv.html> (accessed: 10.07.2025).

7.On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 15 October 2021 "On the Information Security Strategy": Decree of the President of Ukraine dated 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41005> (accessed: 10.07.2025).

8.Horbulin V.P., Kachynsky A.B. Hybrid Warfare as an Instrument for Implementing the Geostrategy of Revanchism. *Strategic Priorities*. 2021. № 2(58). P. 5-12.

9.Melnyk D.S. Cyberterrorism: Concepts, Forms of Manifestation, Prospective Countermeasures. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. Kharkiv, 2023. № 3(102). P. 144-158.

Стаття надійшла до друку 13 липня 2025 року

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОГО ДІЛОВОДСТВА: ВИКЛИКИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ТА ЗАХИСТУ ДАНИХ

Степаненко Н.В.,

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Лебедь М.О.,

Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: LebedM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1455-043X>

DIGITALIZATION OF LEGAL RECORDS MANAGEMENT: CHALLENGES OF ELECTRONIC DOCUMENT FLOW AND DATA PROTECTION

Stepanenko N.V.,

PhD in law, associate Professor of the Department
of Theory and History of the State and Law of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Lebed M.O.,

«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: LebedM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1455-043X>

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз процесу цифровізації юридичного діловодства в Україні, розглянуто правові, технічні та організаційні аспекти впровадження електронного документообігу. Визначено, що перехід на електронний формат документообігу є частиною національної стратегії з подолання бюрократичних бар'єрів, зменшення корупційних ризиків і підвищення ефективності управління. Особлива увага приділяється правовому статусу електронного документа та ролі кваліфікованого електронного підпису (КЕП), який надає документу повну юридичну силу. На підставі аналізу судової практики доведено, що використання простого чи удосконаленого електронного підпису (УЕП, ПЕП) може створювати додаткові правові ризики.

Розглянуто проблему довгострокового зберігання електронних документів та необхідність використання спеціалізованих архівних рішень, що відповідають ДСТУ та забезпечують збереження міток часу й сертифікатів підпису. Висвітлено питання кібербезпеки, включно з необхідністю впровадження сучасних криптографічних протоколів, двофакторної аутентифікації, VPN-з'єднань, внутрішніх регламентів доступу та регулярних аудитів.

З огляду на євроінтеграційний курс України, акцентовано увагу на гармонізації національного законодавства з регламентом eIDAS ЄС, що забезпечить взаємне визнання електронних підписів та сприятиме міжнародній співпраці.

Окремо розглянуто людський фактор як вагомий бар'єр цифровізації: психологічний опір, відсутність довіри та недостатній рівень цифрової грамотності. Запропоновано комплексного підходу, що включає не лише технічні інновації, але й освітні програми, правові зміни та організаційні заходи.

Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, юридичними департаментами підприємств, адвокатськими об'єднаннями та ІТ-компаніями, що спеціалізуються на розробці рішень для електронного документообігу.

Ключові слова: цифровізація, юридичне діловодство, електронний документообіг, кваліфікований

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the process of digitization of legal document management in Ukraine and examines the legal, technical, and organizational aspects of implementing electronic document management. It is determined that the transition to electronic document management is part of the national strategy to overcome bureaucratic barriers, reduce corruption risks, and improve management efficiency. Particular attention is paid to the legal status of electronic documents and the role of qualified electronic signatures (QES), which give documents full legal force. Based on an analysis of court practice, it has been proven that the use of simple or advanced electronic signatures (AES, AES) can create additional legal risks.

The problem of long-term storage of electronic documents and the need to use specialized archiving solutions that comply with DSTU and ensure the preservation of time stamps and signature certificates are considered. Cybersecurity issues are highlighted, including the need to implement modern cryptographic protocols, two-factor authentication, VPN connections, internal access regulations, and regular audits.

Given Ukraine's European integration course, emphasis is placed on harmonizing national legislation with the EU's eIDAS Regulation, which will ensure mutual recognition of electronic signatures and promote international cooperation.

The human factor is considered separately as a significant barrier to digitalization: psychological resistance, lack of trust, and insufficient digital literacy. A comprehensive approach is proposed, including not only technical innovations but also educational programs, legal changes, and organizational measures.

The results of the study can be used by government agencies, corporate legal departments, law firms, and IT companies specializing in the development of solutions for electronic document management.

Keywords: digitization, legal record keeping, electronic document management, qualified electronic signature (QES), electronic archive, cybersecurity, personal data protection.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 19.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрова трансформація стає ключовим фактором розвитку економіки та державного управління. Проте сфера юридичного діловодства в Україні, незважаючи на наявність відповідної законодавчої бази, стикається з низкою перешкод, які уповільнюють впровадження електронного документообігу. Серед них правова невизначеність щодо використання різних видів електронного підпису, відсутність стандартизованих рішень для довгострокового зберігання документів, зростання кіберзагроз та недостатній рівень готовності користувачів до роботи в цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань електронного документообігу та цифровізації юридичних процесів представлені у працях українських і зарубіжних науковців, зокрема у роботах: Вітвіцький С. С., Мердова О. М., Петришин Л. П., Сахно А. П., Хозлу І. К., Брюховецька Н. Ю., Черних О. В. та інших. Автори аналізують правові, технічні та організаційні аспекти електронного документообігу, зокрема проблеми стандартизації електронних підписів, довгострокового зберігання документів, кібербезпеки та подолання людського фактора.

Законодавче забезпечення цифровізації

юридичного діловодства в Україні визначається, зокрема, Конституцією України, Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», Законом України «Про електронні довірчі послуги», а також нормативними документами Кабінету Міністрів України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Недостатньо опрацьованими залишаються питання гармонізації українського законодавства з європейським у сфері довірчих послуг, стандартизації процесів довгострокового зберігання електронних документів, комплексного захисту від кіберзагроз, а також методів подолання людського фактору як бар'єра цифровізації.

Метою дослідження є комплексний аналіз правових, технічних, організаційних та психологічних аспектів цифровізації юридичного діловодства в Україні та формування рекомендацій для ефективного впровадження електронного документообігу відповідно до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація у ХХІ столітті перестала бути факультативним елементом розвитку й перетворилася на ключовий імператив, що визначає конкурентоспроможність як держав, так і окремих організацій. Якщо ще кілька десятиліть тому цифрові технології використовувалися переважно як допоміжний

інструмент оптимізації окремих процесів, то сьогодні вони стали основою соціальних комунікацій, державного управління, бізнесових стратегій та правового регулювання.

В Україні цей процес має чітке нормативно-правове підґрунтя. Конституція України у статті 3 закріплює, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а стаття 32 гарантує право особи на захист інформації про неї, що безпосередньо пов'язано з побудовою ефективної цифрової інфраструктури. У свою чергу стаття 17 Основного Закону визначає інформаційну безпеку як один із ключових напрямів забезпечення національної безпеки, що робить цифровізацію не лише інструментом модернізації, а й елементом державної стратегії [1].

На сучасному етапі ключовим програмним документом стала Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, яка визначає цифрову трансформацію основним фактором соціально-економічного зростання. Вона передбачає впровадження цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності, зокрема освіти, охорону здоров'я, правосуддя, державне управління та юридичне діловодство [2]. Цей підхід корелює зі Стратегією цифрової трансформації України, ухваленою Кабінетом Міністрів України, а також із планом інтеграції цифрових рішень у процес євроінтеграції нашої держави.

Окремої уваги заслуговує розвиток екосистеми «Дія», яка стала унікальним прикладом побудови цифрової держави. Завдяки їй громадяни України отримали можливість користуватися електронними документами, підписувати договори за допомогою кваліфікованого електронного підпису (КЕП), отримувати адміністративні послуги дистанційно та взаємодіяти з органами державної влади без необхідності фізичної присутності. Це не лише спрощує доступ до публічних сервісів, а й формує нову правову культуру, у якій електронний документ розглядається як повноцінний юридичний інструмент [7].

Важливим є й той факт, що цифровізація у сфері юридичного діловодства спрямована на зменшення бюрократичних бар'єрів, мінімізацію корупційних ризиків,

прискорення обміну правовою інформацією та підвищення прозорості державного управління. Перехід на електронний документообіг, закріплений у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг», став частиною комплексної державної політики цифрової трансформації.

Базовим актом, що регулює сферу електронних документів, є Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року. Він визначає електронний документ як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Важливо, що цей закон закріплює принцип юридичної рівності паперового та електронного документа за умови наявності електронного підпису [3].

Справжній прорив у практичному застосуванні електронних документів забезпечив Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року, який імплементував у національне право положення європейського Регламенту eIDAS. Він закріпив правові засади використання кваліфікованого електронного підпису (КЕП), кваліфікованої електронної печатки та електронної мітки часу. КЕП, що базується на сертифікаті акредитованого центру сертифікації ключів, прирівнюється до власноручного підпису та гарантує автентичність, цілісність і невідворотність електронного документа [4].

Практичне значення КЕП підтверджене судовою практикою. Зокрема, Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що електронні документи, підписані КЕП, є належними та допустимими доказами (наприклад, у постанові від 28 грудня 2019 року у справі № 922/788/19 зазначено, що роздруківка електронного листування без електронного підпису не може вважатися належним письмовим доказом, оскільки неможливо ідентифікувати відправника та забезпечити захист змісту документа від внесення правок). Це означає, що сторони можуть укладати договори, подавати фінансову чи податкову звітність, здійснювати процесуальні дії в електронній формі без ризику втрати юридичної сили таких

документів [8].

Натомість простий електронний підпис (ПЕП) або удосконалений електронний підпис (УЕП) мають значні обмеження. Хоча закон дозволяє їх використання, однак у випадках спорів суди часто вимагають додаткових доказів для підтвердження автентичності підписанта. Це створює правову невизначеність та може призводити до затягування розгляду справ. Наприклад, у господарських процесах, коли сторони домовилися застосовувати УЕП, суди нерідко зобов'язують учасників надати додаткові докази ідентифікації особи, що зменшує ефективність та підриває довіру до такого інструменту.

В Україні формується дворівнева система правового регулювання електронних документів: з одного боку, КЕП забезпечує найвищий рівень довіри та повну юридичну силу документів, з іншого ПЕП та УЕП залишаються допустимими лише у сферах, де не вимагається особливого рівня безпеки й ідентифікації. Проблема вдосконалення законодавства у цій сфері полягає у необхідності мінімізувати правові прогалини та забезпечити чітку регламентацію використання різних видів електронних підписів, що стане запорукою більшої стабільності судової практики та довіри до електронного документообігу [9].

Як зазначають Вітвіцький С.С., Мердова О.М., Петришин Л.П., Сахно А.П. та Хозлу І.К. однією з найбільш складних і водночас фундаментальних проблем, які виникають у процесі цифровізації юридичного діловодства, є питання довгострокового зберігання електронних документів. Якщо для паперових носіїв збереження автентичності полягає переважно у фізичній охороні документів та дотриманні умов архівування, то для цифрових даних ситуація є набагато складнішою. Тут важливо не лише зберегти файл як такий, але й підтвердити його цілісність та автентичність протягом десятків років [10, с. 100].

Українське законодавство прямо вказує на необхідність забезпечення довготривалої юридичної сили електронних документів. Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ

повинен зберігатися у такій формі, яка гарантує можливість підтвердження його автентичності та цілісності незалежно від строку зберігання. Це положення набуває особливого значення у сфері публічного управління, судочинства, податкової звітності та корпоративного документообігу, де документи повинні зберігатися протягом 5, 10, а подекуди й 75 років [3].

Важливим аспектом є не лише збереження самого файлу, але й супровідної інформації, що підтверджує його правову силу. Йдеться насамперед про чинні на момент підписання сертифікати кваліфікованого електронного підпису (КЕП), а також про мітки часу (timestamp), які засвідчують момент створення та підписання документа. У разі втрати цих атрибутів виникає серйозний ризик того, що документ буде визнано недійсним або таким, що не має належної доказової сили в суді чи перед контролюючими органами. Таким чином, електронний архів повинен містити не лише самі документи, але й усю пов'язану з ними метайнформацію.

У практичному вимірі це означає необхідність використання спеціалізованих систем електронного архівування. В Україні чинним орієнтиром у цій сфері виступає національний стандарт ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів», який передбачає правила оформлення та зберігання електронних документів. Важливим є також дотримання міжнародних стандартів, зокрема ISO 14721 (Open Archival Information System – OAIS), що регламентує процеси створення та підтримки електронних архівів [11].

Сучасною практикою, яка мінімізує ризики втрати даних, є політика так званого «подвійного зберігання». Вона передбачає комбіноване використання локальних серверів (on-premise), що забезпечують контроль безпосередньо в межах організації, та сертифікованих хмарних сховищ, які відповідають вимогам кіберзахисту та зберігають резервні копії. Такий підхід дозволяє досягти балансу між безпекою і зручністю: у разі технічних збоїв на локальному рівні документи зберігаються у хмарному архіві, і навпаки.

З огляду на виклики часу, довгострокове зберігання електронних документів стає не лише технічною чи організаційною проблемою, а й юридичною гарантією стабільності правових відносин. Адже електронний документ, втративши можливість підтвердити свою справжність, перетворюється на звичайний файл без жодної доказової сили. Саме тому питання створення надійної інфраструктури електронних архівів має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики цифрової трансформації, а також внутрішньої політики підприємств, юридичних департаментів та адвокатських об'єднань.

Питання кібербезпеки та захисту інформації в системі електронного документообігу є одним із найважливіших напрямів, адже від надійності таких механізмів залежить не лише збереження даних, а й рівень довіри суспільства та бізнесу до цифрових сервісів. Перехід на електронні документи значно підвищує ефективність управління та швидкість комунікацій, однак водночас створює новий спектр загроз, серед яких несанкціонований доступ, підробка цифрових підписів, витік конфіденційної інформації, цілеспрямовані кібератаки на інформаційні системи державних органів та приватних компаній. З огляду на це, питання безпеки в електронному документообігу не можна розглядати як другорядне воно є базовим чинником забезпечення юридичної сили та практичної цінності електронних документів.

Українське законодавство покладає обов'язок на суб'єктів господарювання та органи влади створювати належні умови для захисту інформаційних систем. Зокрема, Закон України «Про захист персональних даних» передбачає, що володільці баз даних повинні застосовувати комплексні технічні та організаційні заходи, аби унеможливити незаконну обробку та поширення персональної інформації [12]. Такі вимоги корелюють із положеннями Закону України «Про інформацію» [13] та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [14], які встановлюють стандарти у сфері захисту державних інформаційних ресурсів і критичної інфраструктури.

На практиці це означає впровадження багаторівневих моделей кіберзахисту:

використання сучасних криптографічних протоколів, кваліфікованих електронних підписів, дво- чи навіть багатофакторної аутентифікації користувачів, захищених каналів зв'язку (VPN), а також систем управління правами доступу. Не менш важливою є організація внутрішнього контролю: фіксація дій користувачів, ведення журналів аудиту, постійний моніторинг інформаційних потоків і своєчасне реагування на підозрілі активності.

Брюховецька Н. Ю. та Черних О. В. наголошують, що міжнародний та національний досвід свідчить, що технічних заходів недостатньо без формування культури кібербезпеки всередині організації. Тому поряд із технічним захистом усе більшої ваги набувають організаційні механізми: розробка внутрішніх регламентів із безпечної роботи з документами, регулярні тренінги для працівників, практикування симуляційних атак (так званий *penetration testing*) для перевірки готовності персоналу та системи в цілому до можливих загроз [15, с. 127].

Європейський вектор розвитку України визначає необхідність гармонізації національної правової системи з нормативними актами Європейського Союзу, зокрема в сфері цифрової трансформації та електронного документообігу. Одним із ключових документів у цій площині є Регламент ЄС №910/2014 (eIDAS), який встановлює єдині правила щодо електронної ідентифікації, аутентифікації та довірчих послуг у країнах-членах ЄС. Його головна мета полягає у створенні єдиного цифрового простору довіри, де електронні підписи, печатки, сертифікати та мітки часу визнаються всіма учасниками без потреби у додатковій легалізації чи підтвердженні [16].

Для України імплементація положень eIDAS має подвійне значення. З одного боку, це відкриває можливість повноцінної участі у внутрішньому цифровому ринку ЄС, що значно спрощує економічну та правову взаємодію. Наприклад, укладання контрактів між українськими та європейськими компаніями може здійснюватися виключно в електронній формі, без необхідності додаткового паперового дублювання чи консульських засвідчень. Це не лише скорочує часові витрати, а й мінімізує бюрократичні бар'єри. З іншого боку, гармонізація забезпечує

визнання українських електронних підписів та довірчих послуг у країнах ЄС, що створює передумови для підвищення довіри іноземних партнерів до українських інституцій та бізнесу.

Україна вже зробила суттєві кроки у цьому напрямі. Національні кваліфіковані електронні підписи (КЕП) технічно відповідають криптографічним вимогам, передбаченим eIDAS. Однак для повної інтеграції необхідно досягти офіційного визнання українських акредитованих центрів сертифікації ключів на рівні ЄС. Це потребує внесення змін у чинне законодавство України, зокрема в закони «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронні довірчі послуги», а також укладання відповідних міжнародних угод. Крім того, важливим є створення механізмів взаємного нагляду та аудиту між українськими й європейськими регуляторами у сфері довірчих послуг [17].

У стратегічній перспективі гармонізація із eIDAS має не лише правове, а й політичне значення. Вона демонструє готовність України до інтеграції в цифровий європейський простір, сприяє реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і водночас зміцнює позиції країни в глобальній економіці. Адже визнання електронних документів на рівні ЄС фактично означає їх визнання в усьому світі, де стандарти ЄС виступають орієнтиром для інших держав. Адаптація до регламенту eIDAS – це не лише технічне чи правове завдання, а комплексна умова інтеграції України до спільного європейського ринку.

Попри розвиток технологій і вдосконалення законодавчої бази, одним із найбільш стійких бар'єрів для впровадження електронного документообігу залишається людський фактор. Проблема полягає не стільки у відсутності технічних можливостей чи правового підґрунтя, скільки у психологічних бар'єрах і консервативному ставленні частини суспільства до цифрових інновацій.

Найбільш відчутними ці бар'єри є серед співробітників старшого покоління, які звикли працювати з паперовими носіями і часто сприймають електронний підпис як менш надійний. Скепсис посилюється недостатнім рівнем обізнаності про

правовий статус електронних документів та відсутністю практичних навичок роботи з відповідними системами. В окремих випадках це призводить до саботажу процесів цифровізації, затримок у документообігу та навіть до вимоги дублювати електронні документи паперовими, що нівелює переваги цифрових рішень [18].

Для подолання цього бар'єра необхідні системні програми навчання та підвищення кваліфікації. Йдеться не лише про формальне інструктажне ознайомлення, а про повноцінні освітні курси, які пояснюють правові гарантії електронних документів, демонструють успішні приклади їхнього використання в судах, бізнесі чи державному управлінні, а також розкривають економічні вигоди цифрових технологій. Важливим елементом є практична апробація: симуляційні вправи, тренінги з електронного підпису, робота з реальними кейсами.

Окрему роль відіграє формування нової правової культури, яка орієнтована на довіру до електронних технологій. Якщо раніше символом надійності був підпис «синьою ручкою» та мокра печатка, то нині таким символом має стати кваліфікований електронний підпис, захищений криптографічними протоколами. Зміна світоглядної парадигми відбувається поступово, але саме від цього залежить успішність цифрової трансформації в Україні.

Людський фактор залишається чи не найважливішим чинником, який визначає реальну ефективність електронного документообігу. Подолати його можна лише через поєднання освітніх ініціатив, державної інформаційної політики та внутрішніх програм організацій. У перспективі це сприятиме не лише технічному, а й культурному переходу України до цифрового суспільства, де електронні документи будуть сприйматися як природна та надійна форма правової комунікації.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що цифровізація юридичного діловодства в Україні є не лише технічним оновленням, а комплексною трансформацією, яка охоплює правові, організаційні та соціальні аспекти. Перехід на електронний документообіг із використанням кваліфікованого електронного підпису створює

передумови для підвищення ефективності управління, мінімізації корупційних ризиків та спрощення взаємодії між учасниками правових відносин. Водночас зберігаються певні виклики, зокрема правова невизначеність у застосуванні удосконалених і простих електронних підписів, відсутність уніфікованих рішень для довгострокового архівування та загрози кібербезпеці. Гармонізація законодавства з регламентом eIDAS, впровадження сучасних технічних стандартів і розвиток

систем захисту інформації є ключовими напрямками подальшого розвитку. Особливу увагу слід приділити подоланню людського фактора через освітні програми та формування довіри до електронних інструментів. Лише інтегрований підхід, що поєднує правові реформи, технічні інновації та організаційні зміни, здатний забезпечити сталу та безпечну цифрову трансформацію юридичного діловодства в Україні.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 11.07.2025).
2. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р : станом на 17 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
4. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 18 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
5. Головні переваги використання системи електронного документообігу для роботи організації – IT-компанія SL Global Service. *IT-компанія SL Global Service – IT-компанія SL Global Service*. URL: <https://www.sgs4business.com/news/holovni-perevahy-vykorystannia-sistemy-elektronnoho-dokumentuobihu-dlia-roboty-orhanizatsii.html> (дата звернення: 14.07.2025).
6. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-r#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
7. Запитання. *Державні послуги онлайн*. Дія. URL: <https://diia.gov.ua/faq/8> (дата звернення: 14.07.2025).
8. Постанова від 28.12.2019 у справі № 922/788/19. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. *Опендатабот*. URL: <https://opendatabot.ua/court/86717260-5407e61a0696595c0032abb55bd810e9> (дата звернення: 14.07.2025).
9. Чим КЕП відрізняється від УЕП і чому ми їх плутаємо - Deals – майбутнє документообігу. *Deals – майбутнє документообігу*. URL: <https://dealssign.com/blog/chim-kep-vidriznyayetsya-vid-uyp-i-chomu-mi-yix-plutayemo/> (дата звернення: 14.07.2025).
10. Вітвіцький С. С., Мердова О. М., Петришин Л. П., Сахно А. П., Хозлу І. К. Юридичне документознавство: навч. посібник (2-е вид., доп. та перероб.). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. 203 с.
11. «Про прийняття та скасування національних стандартів» : Наказ від 01.07.2020 № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144774-20#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII : станом на 20 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
15. Брюховецька Н. Ю., Черних О. В. Індустрія 4.0 та цифровізація економіки: можливості використання зарубіжного досвіду на промислових підприємствах України. *Економіка промисловості*. 2020. № 2. С. 116-132.
16. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС : Регламент Європ. Союзу від 23.07.2014 № 910/2014 : станом на 18 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (дата звернення: 14.07.2025).
17. Роз'яснення законодавства у сфері ЕДП. *Центральний засвідчувальний орган*. URL: <https://czo.gov.ua/edp-legislation-clarification?id=7> (дата звернення: 14.07.2025).
18. Олександра Кознова. Електронний документообіг: на які ризики зважати та як їх мінімізувати Бізнес. *Останні новини бізнесу України*. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/200150_elektronniy-dokumentuobg-na-yak-riziki-zvazhati-ta-yak-kh-mnmzuvati (дата звернення: 14.07.2025).
19. Корольок Т., Кравчук Н., Карп І. Стан та тенденції розвитку організації документообігу в інформаційній системі управління підприємством. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 67. № 6. С. 79-89.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254к/96-VR : stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-VR#Text> (accessed: 11.07.2025).
2. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporyadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 № 67-r : stanom na 17 veres. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> (accessed: 14.07.2025).
3. Pro elektronni dokumenty ta elektronni dokumentoobih: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 851-IV : stanom na 1 sich. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (accessed: 14.07.2025).
4. Pro elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2155-VIII : stanom na 18 hrud. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (accessed: 14.07.2025).
5. Hlovi perevahy vykorystannia systemy elektronnoho dokumentoobihu dlia roboty orhanizatsii – *IT-kompaniia SL Global Service*. URL: <https://www.sgs4business.com/news/holovni-perevahy-vykorystannia-systemy-elektronnoho-dokumentoobihu-dlia-roboty-orhanizatsii.html> (accessed: 14.07.2025).
6. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiynoyi diyalnosti na period do 2030 roku: Rozporyadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 № 526-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text> (accessed: 14.07.2025).
7. Zapytannia. *Derzhavni posluhy online*. Diia. URL: <https://diia.gov.ua/faq/8> (accessed: 14.07.2025).
8. Postanova vid 28.12.2019 u spravi № 922/788/19. Kasatsiynyy hospodarskyy sud u skladi Verkhovnoho Sudu. *Opendatabot*. URL: <https://opendatabot.ua/court/86717260-5407e61a0696595c0032abb55bd810e9> (accessed: 14.07.2025).
9. Chim KEP vidriznyayetsia vid UEP i chomu my yikh plutaemo – *Deals*. URL: <https://dealssign.com/blog/chim-kep-vidriznyayetsia-vid-uep-i-chomu-mi-yix-plutayemo/> (accessed: 14.07.2025).
10. Vitvitskyi S. S., Merdova O. M., Petryshyn L. P., Sakhno A. P., Khozlu I. K. Yurydychne dokumentoznavstvo: navch. posibnyk (2-e vyd., dop. ta pererob.). Kropyvnytskyi: DonDUVS, 2022. 203 p.
11. Pro pryiniattia ta skasuvannia natsionalnykh standartiv: Nakaz vid 01.07.2020 № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144774-20#Text> (accessed: 14.07.2025).
12. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI : stanom na 14 cherv. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (accessed: 14.07.2025).
13. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII : stanom na 14 cherv. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (accessed: 14.07.2025).
14. Pro osnovni zasady zabezpechennia kyberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII : stanom na 20 kvit. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (accessed: 14.07.2025).
15. Briukhovetska N. Yu., Chernykh O. V. Industriia 4.0 ta tsyfrovizatsiia ekonomiky: mozhlyvosti vykorystannia zarubizhnogo dosvidu na promyslovykh pidpriemstvakh Ukrainy. *Ekonomika promyslovosti*. 2020. No 2. P. 116–132.
16. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних трансакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС : станом на 18 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (accessed: 14.07.2025).
17. Roz'iasnennia zakonodavstva u sferi EDP. *Tsentralnyy zasvidchuvalnyy organ*. URL: <https://czo.gov.ua/edp-legislation-clarification?id=7> (accessed: 14.07.2025).
18. Koznova O. Elektronnyi dokumentoobih: na yaki ryzyky zvazhati ta yak yikh minimizuvaty. *Biznes*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/200150_elektronniy-dokumentoobg-na-yak-riziki-zvazhati-ta-yak-kh-mnmzuvati (accessed: 14.07.2025).
19. Koroliuk T., Kravchuk N., Karp I. Stan ta tendentsii rozvytku orhanizatsii dokumentoobihu v informatsiyniy systemi upravlinnia pidpriemstvom. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. 2020. T. 67. No 6. P. 79–89.

Стаття надійшла до друку 22 липня 2025 року

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТЕЖІВ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Дзісяк О.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
e-mail: Dzisiako@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7130-361X>

Цвук О.В.,

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
e-mail: TsvykOV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7109-0162>

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF PAYMENTS IN THE FIELD OF ELECTRONIC COMMERCE

Dzisiak O.P.,

PhD in Law, Docent of the Department of State and Legal Disciplines, "KROK" University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: Dzisiako@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7130-361X>

Tsvyk O.V.,

Postgraduate student, «KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: TsvykOV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7109-0162>

Анотація. У статті проведено всебічний аналіз чинної нормативно-правової бази України, що регламентує здійснення електронних платіжних операцій, з урахуванням глобальних тенденцій, технологічних інновацій і викликів, пов'язаних із кібербезпекою, захистом персональних даних, а також міжнародною інтеграцією правових стандартів. Особлива увага приділена виявленню ключових прогалин і суперечностей у національному законодавстві, що ускладнюють ефективне функціонування платіжних систем у цифровому середовищі, а також аналізу механізмів правового захисту учасників ринку електронної комерції. Висвітлено вплив пандемії COVID-19 та воєнних дій на особливості розвитку електронних платежів в Україні, що актуалізує потребу оперативного вдосконалення регуляторних підходів.

Авторський підхід полягає у комплексній інтеграції теоретичних засад фінансового права, практичних рекомендацій із захисту кіберпростору та міжнародного права, що дає змогу сформулювати концептуальні засади модернізації законодавства з урахуванням принципів технологічної нейтральності, гнучкості та захисту прав усіх суб'єктів господарювання. Запропоновано низку конкретних рекомендацій, серед яких пріоритетним є створення єдиного спеціалізованого нормативного акту, гармонізація вітчизняного законодавства з європейськими та світовими стандартами, удосконалення систем ідентифікації та аутентифікації користувачів, а також розбудова ефективних механізмів вирішення спорів у сфері електронних платежів.

Результати дослідження мають значний теоретичний та практичний потенціал, можуть слугувати методологічною основою для подальших наукових пошуків та стратегією законодавчої політики, спрямованої на забезпечення безперервного та безпечного розвитку електронної комерції в Україні. Водночас наголошено на важливості поєднання правових реформ із технологічними інноваціями, що створює умови для формування конкурентоспроможної фінансової екосистеми та інтеграції України у глобальний цифровий ринок.

Ключові слова: платежі, платіжна система, електронна комерція, цифрові технології, віртуальні активи.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 14.

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the current regulatory framework in Ukraine governing electronic payment transactions, considering global trends, technological innovations, and challenges related to cybersecurity, personal data protection, and the international integration of legal standards. Particular attention is given to identifying key gaps and contradictions in national legislation that hinder the effective functioning of payment systems in the digital environment, as well as to analyzing the mechanisms of legal protection for participants in the e-commerce market. The impact of the COVID-19 pandemic and ongoing military actions on the development of electronic payments in Ukraine is emphasized, highlighting the urgent need for prompt improvement of regulatory approaches.*

The author's approach consists of a comprehensive integration of the theoretical foundations of financial law, practical recommendations for the protection of cyberspace, and international law. This combined perspective enables the formation of a conceptual basis for the modernization of legislation, taking into account the principles of technological neutrality, flexibility, and the protection of the rights of all economic entities. Several specific recommendations are proposed, with priority given to the creation of a single specialized regulatory act, the harmonization of domestic legislation with European and global standards, the improvement of user identification and authentication systems, and the development of effective mechanisms for resolving disputes in the field of electronic payments.

The results of the study have significant theoretical and practical potential and can serve both as a methodological basis for further academic inquiry and as a strategy for legislative policy aimed at ensuring the stable, secure, and innovative development of e-commerce in Ukraine. At the same time, the article stresses the importance of combining legal reforms with technological innovations, thereby creating conditions for building a competitive financial ecosystem and accelerating Ukraine's integration into the global digital market.

Keywords: *payments, payment system, e-commerce, digital technologies, virtual assets.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 14.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де стрімкий розвиток технологій суттєво впливає на наше повсякденне життя, електронні платежі невинно набирають популярності, стаючи ключовим елементом сучасної економіки. Завдяки своїй швидкості, зручності та доступності, електронні платіжні системи докорінно змінюють підходи до здійснення оплат за товари та послуги, переказу грошових коштів і загального управління фінансами. Однак поряд із зростанням їх популярності постають нові виклики у сфері правового регулювання. Регуляторна увага до електронних платежів обумовлена необхідністю гарантування безпеки операцій, захисту конфіденційності, дотримання прав споживачів та забезпечення ефективності функціонування фінансових систем у цифрову епоху.

У процесі формування ринкових відносин в Україні підприємницька діяльність істотно трансформувалася під впливом глобалізаційних змін та швидкого розширення доступу до Інтернету. Це сприяло динамічному розвитку підприємництва в цифровому середовищі, що призвело до появи нового формату господарської діяльності – електронної комерції. В умовах глобалізації та цифрової трансформації економіки електронна комерція стала важливою складовою сучасного ринку товарів і послуг. Вона забезпечує споживачам комфорт, оперативність і доступність, а підприємцям – відкриває ширші можливості для розвитку та розширення бізнесу.

Втім, стрімкий прогрес цифрових

технологій, міжнародний характер електронної комерції та зростання ризиків у цифровому просторі зумовлюють необхідність постійного оновлення та вдосконалення законодавства. Ефективне регулювання цієї сфери потребує оперативної адаптації нормативно-правової бази до нових технологічних умов, а також її узгодження з міжнародними стандартами для забезпечення безпеки, стабільності та правової визначеності у сфері електронної комерції.

Повномасштабна війна, розпочата російською федерацією проти України у 2022 році, спричинила масштабні трансформації економіки, зокрема й у сфері торгівлі та фінансових розрахунків. Руйнування фізичної інфраструктури, обмеження логістики та зниження платоспроможності населення вимагали швидкого переорієнтування бізнесу на цифрові канали збуту. В цих умовах електронна комерція стала не лише інструментом збереження підприємницької активності, але й одним із чинників економічної стійкості держави.

Водночас зростання обсягів онлайн-продажів неминуче підвищило значення електронних платежів як основного механізму здійснення фінансових операцій. Використання платіжних сервісів у воєнний час супроводжується додатковими викликами – від кіберзагроз та шахрайства до необхідності забезпечення безперервності транзакцій навіть в умовах відключення електроенергії чи нестабільного інтернет-зв'язку.

Правове регулювання електронних платежів в Україні потребує адаптації до

цих надзвичайних обставин, одночасно з гармонізацією із міжнародними стандартами та нормами ЄС. Дослідження проблем правового забезпечення платіжних операцій у сфері електронної комерції в умовах війни має не лише теоретичне, але й значне практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на економічну безпеку та захист прав споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти правового забезпечення платіжних операцій у сфері електронної комерції отримали висвітлення у працях відомих українських дослідників, зокрема О.М. Вінник, Д.Д. Євтушенка та В.В. Рєзнікова. Сучасним викликам цифровізації та появі нових фінансових інструментів присвячені дослідження О.С. Омельчук, М.Ю. Новиченка, С.В. Мельник, С.А. Циганова та О.С. Вовченка.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок зазначених авторів у розвиток наукових підходів і нормативно-правового забезпечення електронної комерції, низка аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребують глибшого аналізу особливості функціонування електронних платежів у кризових умовах, адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, а також правове врегулювання використання новітніх фінансових інструментів, таких як віртуальні активи та блокчейн-технології. Постійна трансформація цифрового середовища вимагає переосмислення існуючих підходів і розробки інноваційних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання у цій галузі.

Формулювання мети. Комплексний аналіз актуальних проблем правового регулювання платіжних систем у сфері електронної комерції та розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. У сфері правового регулювання платежів електронна комерція виступає як комплексний соціально-економічний процес, що передбачає здійснення комерційних транзакцій у цифровому середовищі із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем. З огляду на специфіку платіжних відносин, електронна комерція розглядається як

система взаємодії суб'єктів господарювання та споживачів, яка реалізується через електронні платіжні інструменти і механізми, що забезпечують безпеку, достовірність і правову значущість проведених фінансових операцій. Відповідно до положень Закону України «Про електронну комерцію» [7], електронна комерція трактується як сукупність правовідносин, що виникають з метою отримання економічної вигоди в процесі укладання правочинів, які спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Правове регулювання електронних платежів базується на кількох фундаментальних принципах: забезпеченні безпеки та конфіденційності фінансових операцій, гарантуванні достовірності електронних транзакцій, а також відповідальності сторін у разі порушень. Законодавчі акти більшості країн визнають електронні платіжні документи рівнозначними паперовим, встановлюючи правову силу електронних підписів та електронних контрактів [3].

Проте швидкий розвиток фінансових технологій, зокрема впровадження блокчейну, криптовалют та мобільних платіжних систем, ставить під сумнів існуючі підходи до регулювання, створюючи нові виклики для правової системи [13]. Зокрема, виникає питання юрисдикції, ідентифікації сторін, а також протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму у цифровому просторі.

Головним нормативно-правовим актом України, що визначає організаційно-правові засади функціонування електронної комерції та регламентує відносини, пов'язані з укладенням і виконанням правочинів в електронній формі із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, є Закон України «Про електронну комерцію» [7]. Враховуючи застосування інформаційних технологій у правовідносинах, електронна комерція вже має свою правову основу в національному законодавстві.

Важливим елементом функціонування електронної комерції є забезпечення платіжних систем, які дозволяють здійснювати фінансові операції за допомогою Інтернету або інших дистанційних засобів.

В умовах воєнного стану платіжні системи виконують не лише економічну, але й стратегічну функцію – вони забезпечують

фінансову безперервність, швидкий доступ до грошових коштів, можливість здійснювати транскордонні перекази та підтримувати господарську діяльність підприємств. Однак збільшення обсягу електронних транзакцій супроводжується новими викликами: підвищенням кіберзагроз, ризиками шахрайства, проблемами захисту персональних даних та необхідністю відповідати міжнародним стандартам безпеки.

За таких обставин правове регулювання платіжних систем має забезпечувати баланс між інноваційним розвитком фінансових технологій і гарантуванням безпеки, прозорості та надійності розрахунків. Дослідження особливостей функціонування та правового забезпечення платіжних систем у воєнний період є важливим як для розробки сучасної нормативної бази, так і для збереження економічної стійкості держави.

Правове регулювання розрахунків, зокрема дистанційних платіжних операцій, визначається профільним законодавством України, зокрема Законом «Про платіжні послуги» [8]. Цей нормативний акт встановлює процедури відкриття рахунків, управління коштами на рахунках та проведення розрахунків через дистанційні канали. У цьому контексті, гарантування інформаційної безпеки в правовідносинах, що виникають у сфері електронної комерції, включно із захистом персональних даних, регулюється положеннями Закону України «Про захист персональних даних» [9]. Тому, представляється доцільним рекомендувати включення до істотних умов електронного договору усіх положень, що стосуються використання персональних даних. До таких положень варто віднести механізми їх захисту, умови подальшого зберігання інформації та можливість її видалення.

Термін «платіж» охоплює широкий спектр правових визначень, що варіюються залежно від сфери його застосування. Зокрема, у контексті бюджетного законодавства України платіж трактується як виконання зобов'язання, що виникло протягом поточного або попередніх бюджетних періодів [1]. Відповідно Закону України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» [10], платіж розглядається як будь-яка сума, яку суб'єкт господарювання, що функціонує у видобувних секторах,

перераховує в грошовій або натуральній формі на користь державного чи місцевих бюджетів, а також фондів соціального, пенсійного страхування або інших уповноважених отримувачів у зв'язку з веденням такої діяльності.

Платіжні системи є фундаментальним елементом фінансової інфраструктури, що забезпечує організацію та проведення безготівкових розрахунків у господарському та споживчому обороті. Вони поєднують інституційні структури, технологічні рішення, правові норми та стандарти, спрямовані на ініціювання, обробку й завершення платіжних операцій.

Пандемія COVID-19 стала каталізатором прискореної цифровізації платіжних сервісів. Масові карантинні обмеження та перехід бізнесу й споживачів до онлайн-формату обумовили різке зростання обсягів електронних транзакцій, підвищили попит на мобільні та безконтактні платежі, а також актуалізували питання кібербезпеки та захисту персональних даних [12, с. 66].

Повномасштабна війна в Україні ще більше загострила значення платіжних систем як інструменту економічної стійкості та фінансової безперервності. В умовах руйнування інфраструктури, переміщення мільйонів громадян та зростання ролі дистанційних фінансових сервісів, ефективність платіжних систем визначається не лише швидкістю та надійністю розрахунків, а й здатністю працювати в умовах кризових викликів – від перебоїв з електропостачанням до підвищених кіберзагроз [4, с. 15].

У науково-правовій літературі та нормативних документах виділяють кілька ключових характеристик платіжної системи, які дозволяють оцінити її ефективність, безпечність та відповідність регуляторним вимогам.

- Функціональне призначення – забезпечення ініціювання, обробки та завершення грошових переказів.

- Інфраструктура – учасники (банки, платіжні установи), платіжні інструменти, технічна платформа та системи безпеки.

- Регуляторний статус – правове визнання, відповідність законам і міжнародним стандартам.

- Технічні параметри – швидкість, пропускна здатність, надійність, масштабованість.

- Безпека – аутентифікація, шифрування.
- Економічні показники – тарифи, собівартість операцій.
- Довіра користувачів – стабільність роботи та репутація.

В Україні функціонують як внутрішньо-державні, так і міжнародні платіжні системи. Визначення цих видів платіжних систем наведено в Законі України «Про платіжні послуги» [8]. Зокрема, внутрішньодержавні платіжні системи працюють у межах однієї країни, обслуговують розрахунки в національній валюті, регулюються національним законодавством і центральним банком.

Міжнародні платіжні системи функціонують у багатьох країнах, забезпечують транскордонні перекази та карткові розрахунки у різних валютах, регулюються міжнародними нормами та локальними законами країн-учасниць.

У контексті електронної комерції міжнародні платіжні системи особливо важливі для:

- забезпечення експорту товарів і послуг;
- прийому платежів від іноземних покупців;
- швидких розрахунків із закордонними постачальниками;
- отримання гуманітарної та донорської допомоги [5, с. 73].

Виходячи з аналізу сутнісних ознак платіжних систем, можна констатувати, що основними параметрами, за якими вони відрізняються, є правовий статус оператора, географічний масштаб функціонування та спосіб реалізації платіжних операцій. З урахуванням цих критеріїв поділ платіжних систем на національні та міжнародні доцільно здійснювати за ознакою резиденції оператора: якщо оператор зареєстрований та здійснює регуляторну діяльність у межах однієї держави – система належить до національних; якщо ж її діяльність охоплює декілька юрисдикцій і вона підпорядковується міжнародним або багатонаціональним нормам – до міжнародних.

Національна платіжна система має на меті створення умов для надання платіжних послуг, серед яких одним із ключових є послуга переказу грошових коштів. Основним завданням такої системи є, фактично, забезпечення зв'язку між платником та одержувачем коштів, а також надання

технічної можливості здійснення платежу [2, с. 49]. Безпосереднє виконання розрахунків за зобов'язаннями – тобто перерахування конкретної суми коштів на користь визначеного одержувача (з відкриттям банківського рахунка або без нього) – є виключною компетенцією банківської системи, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Згідно із обґрунтованими висновками Л. О. Української, сучасний аналіз функціонування платіжних систем передбачає виокремлення двох взаємопов'язаних ланок платіжної інфраструктури, які, попри спільну природу, мають суттєві технологічні та експлуатаційні відмінності. До них належать роздрібні платіжні системи (retail payment systems) та оптові платіжні системи (wholesale payment systems), також відомі як системи великих платежів (LVPS). Роздрібні системи використовуються здебільшого для обробки невеликих за сумою масових грошових транзакцій, які є повсякденними для учасників економічної діяльності. Натомість оптові платіжні системи охоплюють значно більші за обсягами суми та найчастіше застосовуються для термінового здійснення міжбанківських розрахункових угод, а також розрахункових операцій на фінансових та фондових ринках [11, с. 22].

Враховуючи виклики, які постають перед системою правового регулювання платежів у електронній комерції, необхідно розробити комплексний підхід, що базується на наступних засадах:

1. Гнучкість та адаптивність законодавства – нормативна база повинна оперативно реагувати на технологічні зміни, впроваджуючи принципи технологічної нейтральності.

2. Забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних – інтеграція вимог GDPR та кращих світових практик для підвищення рівня захисту користувачів.

3. Удосконалення механізмів ідентифікації та аутентифікації – впровадження передових систем електронної ідентифікації з використанням біометрії та блокчейн-технологій.

4. Міжнародна співпраця та гармонізація правових норм – активна участь у формуванні спільних стандартів електронних платежів для подолання юрисдикційних бар'єрів.

5. Розвиток інститутів відповідальності – чітке визначення суб'єктів відповідальності та запровадження ефективних механізмів врегулювання спорів у сфері електронних платежів.

Висновки. Дослідження проблем правового регулювання платежів у сфері електронної комерції дало змогу виокремити низку важливих висновків. У сучасному світі, який стрімко глобалізується, процеси постійно пришвидшуються та стають простішими. Ми спостерігаємо появу нових платіжних інструментів і трансформацію традиційних моделей економіки.

Передусім, для ефективного розвитку електронної комерції як в Україні, так і на міжнародному рівні, необхідне створення адекватного нормативно-правового середовища. Воно має відповідати темпам технологічного прогресу та гарантувати захист прав усіх сторін, залучених до електронних правовідносин.

Електронна комерція може бути охарактеризована як один із напрямів електронного бізнесу, що забезпечує реалізацію товарів і послуг, а також супутніх операцій, через використання інформаційно-комунікаційних технологій. Ця форма діяльності дозволяє здійснювати всі етапи ланцюга постачання товарів або надання послуг у віддаленому режимі, що значно розширює географічні межі взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності.

Платіжна система являє собою структурований комплекс відносин між економічними агентами, що виникають у процесі створення, обміну, розподілу та перерозподілу платіжних засобів. Її функціонування спрямоване на забезпечення проведення фінансових розрахунків, переказу коштів та врегулювання боргових зобов'язань між учасниками економічних стосунків, слугуючи ключовим елементом сучасної фінансової інфраструктури.

Платежі у сфері електронної комерції формують фундаментальний компонент, необхідний для забезпечення ефективності функціонування даного сегмента цифрової економіки. Результати проведеного аналізу свідчать про те, що правове регулювання платежів у цій сфері в Україні наразі не

характеризується достатнім рівнем структурованості та системності.

Особливу увагу слід приділити питанням легалізації розрахунків із використанням віртуальних активів, які є невід'ємною складовою успішного розвитку електронної комерції.

Однією з ключових проблем у сфері платежів в електронній комерції є відсутність єдиного комплексного законодавчого акта, який регулював би процес проведення платіжних операцій, визначаючи особливості їх здійснення, а також права та обов'язки всіх сторін, що беруть участь у цих транзакціях.

Окрім того, досвід міжнародної практики підкреслює важливість інтеграції національних законодавчих норм із загальноприйнятими міжнародними стандартами. Це сприятиме зростанню довіри до платіжних систем, водночас забезпечуючи сприятливі умови для безпечного та сталого розвитку електронної комерції.

Вдосконалення правового регулювання платежів у сфері електронної комерції слід здійснювати через такі кроки:

- розробку та ухвалення спеціального закону, який враховуватиме особливості платіжних відносин у цифровому середовищі;
- гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами;
- впровадження дієвих механізмів правового захисту як для користувачів, так і для продавців;
- підвищення рівня безпеки платіжних операцій.

Системний і комплексний підхід до законодавчого регулювання є ключовим фактором для забезпечення правових передумов сталого розвитку електронної комерції в Україні та її інтеграції в глобальний цифровий ринок.

Результати проведеного дослідження можуть стати базою для вдосконалення національного законодавства, розробки ефективної регуляторної політики та визначення стратегічних напрямів розвитку електронної комерції в країні. Практичне втілення запропонованих рекомендацій сприятиме створенню сучасної, безпечної та продуктивної інфраструктури, необхідної для розвитку цифрової економіки України.

Література:

1. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Вовченко О. С. Напрями розвитку платіжних систем в Україні в умовах європейської інтеграції. *Економічний вісник*. 2022. №4. С. 49.
3. Журавльов, Ю. М. Інформаційні системи і технології в економіці: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 412 с.
4. Мельник, С. В. Особливості правового захисту у сфері електронної комерції. *Журнал електронного права*. 2021. № 6. С. 15–25.
5. Мазіна Ю. Ю. Нагляд за платіжними системами (на прикладі приватних платіжних систем): автореф. дис. к. ек. наук: 08.00.10 / ІГХТУ. Івано-Франківськ, 2002. С. 73.
6. Омелчук О. С., Новиченко М. Ю. Унормування обігу криптовалют (до питання визначення основних проблем і ризиків). *Перспективні напрямки наукових досліджень – 2023: матеріали XXIX міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Київ, 21 серп. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 76–79.
7. «Про електронну комерцію»: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 45, ст. 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
8. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 р. № 1591-IX. *Верховна Рада України*. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
9. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. *Верховна Рада України*. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
10. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях»: Закон України від 18.09.2018 № 2545-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 44, ст. 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text>.
11. Українська Л. О. Державне регулювання платіжних систем. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2021–2022. № 76–77. С. 17–23.
12. Циганов С. А., Апелкова В. В. Розвиток електронних платіжних систем в Україні: міжнародний аспект та інституціональні засади. *Фінансовий простір*. 2015. № 3 (19). С. 66.
13. De Filippi, P., Wright, A. *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Harvard University Press,
14. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in cryptoassets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/>.

References:

1. Budget Code of Ukraine: Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Vovchenko O. S. Directions for the development of payment systems in Ukraine under conditions of European integration. *Economic Bulletin*. 2022, No. 4. 49 p.
3. Zhuravlov Yu. M. Information Systems and Technologies in Economics: A Textbook. Kyiv: Center for Educational Literature, 2020. 412 p.
4. Melnyk S. V. Features of legal protection in the field of e-commerce. *Journal of Electronic Law*, 2021, No. 6, P. 15–25.
5. Mazina Yu. Yu. Supervision of payment systems (on the example of private payment systems): Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.10 / IGHTU. Ivanovo, 2002. 73 p.
6. Omelchuk O. S., Novychenko M. Yu. Regulation of cryptocurrency circulation (on the issue of identifying main problems and risks). In *Promising Directions of Scientific Research – 2023: Materials of the XXIX International Scientific and Practical Internet Conference* (Kyiv, August 21, 2023). Vinnytsia, 2023, P. 76–79.
7. On Electronic Commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015 No. 675-VIII / *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (OBVR)*, 2015, No. 45, art. 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
8. On Payment Services: Law of Ukraine dated June 30, 2021 No. 1591-IX / *Verkhovna Rada of Ukraine*. Database “Legislation of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
9. On Personal Data Protection: Law of Ukraine dated June 1, 2010 No. 2297-VI / *Verkhovna Rada of Ukraine*. Database “Legislation of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
10. On Ensuring Transparency in Extractive Industries: Law of Ukraine dated September 18, 2018 No. 2545-VIII / *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (OBVR)*, 2018, No. 44, art. 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text>.
11. Ukrainka L. O. State regulation of payment systems. *Bulletin of Transport and Industry Economics*. 2021–2022, No. 76–77, P. 17–23.
12. Tsyhanov S. A., Apelkova V. V. Development of electronic payment systems in Ukraine: international aspect and institutional foundations. *Financial Space*, 2015. No. 3 (19), 66 p.
13. De Filippi P., Wright A. *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Harvard University Press.
14. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in cryptoassets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/>.

Стаття надійшла до друку 23 липня 2025 року

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ ІНДЕКСНИХ КАДАСТРОВИХ КАРТ ТА ЇХ РОЛЬ У ВИЗНАЧЕННІ МЕЖ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В УКРАЇНІ

Гуриненко О.М.,

кандидат економічних наук,

докторант Університету економіка та права «КРОК»,

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: hurynenkoom@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2841-658X>

EVOLUTION OF THE FORMATION OF INDEX CADASTRE MAPS AND THEIR ROLE IN DETERMINING THE BOUNDARIES OF SETTLEMENT POINTS IN UKRAINE

Gurynenko O.M.,

PhD,

Doctoral study «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: hurynenkoom@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2841-658X>

Анотація. Останні зміни до законодавства та нещодавні тенденції цифровізації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, підтверджують нагальність використання цифрових доказів визначення меж населених пунктів в Україні. Водночас виникнення такої категорії як індексна кадастрова карта було зумовлено необхідністю автоматизації процесів ідентифікації місцезнаходження земельної ділянки та інших об'єктів нерухомого майна, розташованих на земельній ділянці, яке було вирішено шляхом присвоєння унікального кадастрового номеру земельній ділянці, який містив посилання на певну адміністративно-територіальну одиницю. Продовженням кадастрового номеру земельної ділянки мала бути нумерація інших об'єктів нерухомості, розташованих на такій земельній ділянці.

У статті проаналізовано ретроспективне та сучасне нормативне регулювання процесу створення та затвердження індексних кадастрових карт, а також їх значення в частині встановлення меж територій населених пунктів.

Базове нормативне регулювання індексних кадастрових карт завдячує специфічному підзаконному нормативному акту – вказівкам Держкомзему України. Завдяки вказаним вказівкам було забезпечене первинне регулювання процесу розроблення індексних кадастрових карт.

Індексні кадастрові карти формувалися саме з метою автоматизованого присвоєння унікального кадастрового номеру земельним ділянкам та виконували технічну роль відображення земельних ділянок в межах адміністративно-територіальних утворень на відповідному рівні.

Обґрунтовано періодизацію створення індексних кадастрових карт з 1998 року по сучасний період. Наведено приклади ретроспективного затвердження органом виконавчої влади індексних кадастрових карт. Також наведено різні критерії класифікації індексних кадастрових карт.

Чинне на даний час законодавство передбачає, що відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад, індексних кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів.

Проаналізовані сучасні вимоги нормативних документів щодо процесу розроблення та затвердження індексних кадастрових карт. Висвітлено еволюцію повноважень щодо затвердження індексних кадастрових карт від органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до територіальних органів земельних ресурсів, в сучасному періоді до Держгеокадастру України. Фінальним етапом реалізації положень індексних кадастрових карт має бути їх внесення до даних державного земельного кадастру.

Ключові слова: індексна кадастрова карта, кадастровий номер, межа адміністративно-територіальної одиниці, межа населеного пункту, державний земельний кадастр.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 34.

Abstract. Recent changes to the legislation and the general trend of digitalization of the activities of state bodies confirm the urgency of using digital sources to determine the boundaries of settlements in Ukraine. At the same time, emergency of such category as an index cadastral map was due to the need to automate the processes of identifying the location of a land plot and other real estate objects, which was solved by assigning a unique cadastral number to the land plot, which corresponded to the administrative-territorial unit, as well as the additional extension of the cadastral number was supposed to be the numbering of other real estate objects located on a such land plot.

The article analyzes the retrospective and modern normative regulation of the process of creating and approving index cadastral maps, as well as their significance in terms of establishing the boundaries of the territories of settlements.

The primary normative regulation owes its origin to a specific subordinate regulatory act - the directives of the State Land Committee of Ukraine. Thanks to these directives, the primary regulation of the process of developing index cadastral maps was ensured. Index cadastral maps originally arose precisely for the purpose of assigning a cadastral number and perform the technical role of reflecting the boundaries of administrative-territorial entities at the appropriate level.

The periodization of the creation of index cadastral maps from 1998 to the present period is substantiated. Examples of retrospective approval of index cadastral maps by an executive body are given. Various criteria for classifying index cadastral maps are also reflected.

The current legislation provides that information on the boundaries of administrative-territorial units that were established before the entry into force of the Law of Ukraine "On Land Management" is entered into the State Land Cadastre on the basis of projects for the formation of the territory and the establishment of boundaries of village and settlement councils, index cadastral maps (plans), and other official cartographic and archival materials.

The modern requirements of regulatory documents for the process of developing and approving index cadastral maps reflects that it was transformed from the authorities of executive authorities and local self-government bodies to territorial land resources bodies, and in the modern period must be confirmed by State Geocadastre of Ukraine. The final stage of implementing the provisions of index cadastral maps should be their inclusion in the data of the state land cadastre.

Keywords: index cadastral map, cadastral number, border of an administrative-territorial unit, border of a settlement, state land cadastre.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 34.

Постановка проблеми. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Відповідно до Закону України «Про державний земельний кадастр» відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад, індексних кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів.

Цитований абзац перший пункту 8 розділу VII було введено в дію з 1 січня 2021 року.

Згідно термінології Закону України «Про Державний земельний кадастр» [2] індексна кадастрова карта (план) – картографічний документ, що відображає місцезнаходження, межі і нумерацію кадастрових зон і кварталів та використовується для присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам і ведення кадастрової карти (плану), а порядок складання такої

карти встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Не зважаючи на вказане вище значення індексних кадастрових карт, Закон прямо допускає можливість встановлення меж населеного пункту на підставі таких індексних кадастрових карт. Роль індексних кадастрових карт у визначенні меж населених пунктів було посилено. Тому актуальним є нормативне визначення процесу створення індексних кадастрових карт та набуття ними юридичної сили як акту, яким визначаються межі населеного пункту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останніх дослідженнях та публікаціях жодної мірою не підтверджується теза щодо можливості визначення меж населених пунктів на підставі індексних кадастрових карт.

В нещодавніх публікаціях акцентовано, що індексні кадастрові карти становлять інформаційну основу державного управління територіями й економічним регулюванням земельних відносин. Тобто індексно кадастрова карта є складовою державного земельного кадастру та перебуває в процесі наповнення. Саме тому, індексно кадастрові карти розглядалися як елемент оновлення картографічної основи та автоматизації

ведення державного земельного кадастру [3, 4].

Первинно ідея створення індексних кадастрових карт була зумовлена необхідністю автоматизації ведення державного земельного кадастру шляхом присвоєння унікальних числових характеристик об'єктів нерухомості: земельних ділянок та будівель (споруд) [5].

У дослідженні використовувались методи наукового пізнання: аналіз та узагальнення. Досліджувались архівні джерела законодавства щодо розроблення та затвердження індексних кадастрових карт. Аналізу піддавалися норми чинного законодавства та вказівок Держкомзему України, а також судової практики застосування відповідних норм. Також застосовувався ретроспективний аналіз коригування норм чинного законодавства щодо процесу розроблення та затвердження індексних кадастрових карт.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Подальші процеси цифровізації інформації щодо меж населених пунктів, впровадження та наповнення даних державного земельного кадастру відомостями про адміністративно-територіальні одиниці нерозривно пов'язані з процесом визначення меж населених пунктів та внесення таких меж на базі індексних кадастрових карт до даних державного земельного кадастру.

Законодавчо передбачена можливість посилення на внесені дані щодо меж населених пунктів до державного земельного кадастру в якості доказу визначення відповідної межі. Тим більше, що дані державного земельного кадастру є достовірними. Водночас наповнення даними індексних кадастрових карт з визначеними межами населених пунктів здійснювалися в різні періоди правового регулювання, що не дозволяє з повною точністю посилатися на відображену інформацію в даних державного земельного кадастру в якості достовірної та повної.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз правового регулювання створення індексних кадастрових карт, проведення їх класифікації, обґрунтування їх ролі у визначенні меж території

адміністративно-територіальних одиниць в сучасних умовах, а також можливості їх використання у судових процесах в якості доказів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з вимогами пункту 8 Прикінцевих та Перехідних положень Закону України «Про Державний земельний кадастр» [1] відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад, індексних кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів. Відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць, встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад або інших матеріалів, за якими відповідно до законодавства, що діяло на момент їх затвердження, здійснювалося встановлення (зміна) їх меж. У разі відсутності таких матеріалів і до моменту внесення до Державного земельного кадастру відомостей про межі сіл, селищ, міст на підставі документації, визначеної статтею 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр», відомостями про такі межі вважаються дані, що збігаються з межами, відображеними в індексних кадастрових картах (планах) сіл, селищ, міст.

При цьому акцент зроблено, щодо меж, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій». Тому актуальним є дослідження історії виникнення індексних кадастрових карт та розвитку нормативного регулювання створення останніх.

Постановою Кабінету Міністрів України №345 від 22.06.1992 р. «Питання Державного комітету України по земельних ресурсах», було затверджено відповідне Положення, в п. 6 якого було встановлено, що Держкомзем України має право: видавати нормативні документи і давати вказівки з питань реформування земельних відносин, які є обов'язковими для виконання

центральною та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого і регіонального самоврядування, а також власниками землі та землекористувачами незалежно від форми власності й відомчої належності [6].

Хоча попередньою постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 1992 р. № 73 «Питання Державного комітету України по земельній реформі» до повноважень Держкомзему України відносилось прийняття рішень щодо земельної реформи, раціонального використання і охорони земель, проведення нової земельної політики, які є обов'язковими для виконання всіма землевласниками і землекористувачами незалежно від форм власності і відомчої належності. Держкомзем України в межах своєї компетенції мав право видавати на основі й на виконання чинного законодавства накази, здійснював організаційно-правове забезпечення державної земельної політики і земельної реформи та методичне керівництво роботою органів по земельній реформі Кримської АРСР та виконкомів місцевих Рад народних депутатів.

Отже, до спеціальних повноважень Держкомзему України було віднесено прийняття Вказівок.

Згадане положення постановою Кабінету Міністрів України №345 від 22.06.1992 р. втратило чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України №930 від 07.08.1996 «Про затвердження типових положень про місцеві державні органи земельних ресурсів». Регулювання правового статусу державного комітету України по земельних ресурсах перемістилося в площину Президента України.

Так, указом Президента України від 06.01.1996 р. № 34/96 «Про створення єдиної системи державних органів земельних ресурсів» було створено єдину систему державних органів земельних ресурсів у складі Державного комітету України по земельних ресурсах і підпорядкованих йому Державного комітету Автономної Республіки Крим по земельних ресурсах і єдиному кадастру, обласних, Київського та Севастопольського міських головних управлінь, районних відділів, міських (міст обласного та районного підпорядкування)

управлінь (відділів) земельних ресурсів та інженерів-землевпорядників сіл і селищ. Вказаний Указ втратив чинність на підставі Указу Президента №970/2000 від 14.08.2000.

Указом Президента України від 13 травня 1996 року № 340/96 було затверджено «Положення про Державний комітет України по земельних ресурсах». Пунктом 5 вказаного Указу Держкомзем мав право: 1) видавати нормативні документи і давати вказівки з питань реформування земельних відносин, які є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками землі та землекористувачами [7].

Таким чином нормативно простежується існування спеціального підзаконного нормативно-правового акту – вказівок Держкомзему, які були обов'язковими для виконання.

Зазначений нормативно-правовий акт існував до 14.08.2000 р., коли Указом Президента України № 970/2000 було затверджене оновлене Положення про Державний комітет України по земельних ресурсах, у якому у п. 8 містилися формулювання наступного змісту: «Держкомзем України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання... Нормативно-правові акти Держкомзему України підлягають реєстрації в установленому законодавством порядку. У випадках, передбачених законодавством, рішення Держкомзему України є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями всіх форм власності та громадянами.

Таким чином, з 14.08.2000 року такий підзаконний нормативний акт як вказівки Держкомзему припинив своє існування. А підзаконні нормативні акти підлягали реєстрації в установленому законодавством порядку, тобто в органах юстиції.

Первинним приводом, що зумовило впровадження індексних кадастрових карт, була постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1997 р. № 1355 «Про Програму створення автоматизованої системи ведення

державного земельного кадастру», якою було затверджено Програму створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру та визначено, що Державний комітет по земельних ресурсах є органом управління реалізацією Програми створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру [8].

Розробка кадастрових індексних карт для територій одиниць адміністративно-територіального поділу полягає в поділі відповідних територій на кадастрові зони, кадастрові квартали та земельні ділянки з наступним присвоєнням кадастрових номерів земельним ділянкам. Термін «кадастровий квартал» тісно пов'язаний з терміном «містобудівний квартал» і як правило, з ним і співвідносяться для територій населених пунктів [5].

Цілями автоматизація ведення державного земельного кадастру було:

- інформативна – введення і оперативне надання інформації про об'єкти та суб'єкти земельних відносин, облік кількості та якості земель;
- правова – визначався правовий режим земель, розподіл земель за категоріями;
- реєстраційна – реєстрація документів на землю: власність, користування, оренда;
- фіскальна – визначалася нормативна оцінка земель з метою стягнення плати за землю у формі податку за землю та орендної плати;
- статистична – здійснювався облік земельно-кадастрової інформації по земельним ділянкам;
- картографічна – відбувалося оновлення основи ведення державного земельного кадастру;
- ідентифікуюча – кожен з об'єктів права мав ідентифікуватися в просторі за каталогом поворотних точок меж земельної ділянки; з використанням відповідної системи координат з метою недопущення накладок;
- автоматизація процесу – електронне ведення кадастру зі зменшенням долі паперового процесу та людського фактору;
- уніфікуюча – ведення єдиної для всієї України системи ведення державного земельного кадастру та кадастрової нумерації;
- господарська – відображення

цінності земель, їх родючості, бонітету, визначення придатності для господарського використання, рекультивациі, меліорації тощо;

- зонування території населених пунктів.

Програма передбачала необхідність розроблення єдиної системи класифікації та кодування інформації в автоматизованій системі ведення державного земельного кадастру, яку мав здійснити впродовж 1998-1999 рр. Держкомзем та підприємства за конкурсом.

Згідно Програми в структурі інформаційної бази автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру було передбачено відображення, в тому числі: топогеодезичної основи, меж адміністративно-територіальних утворень, населених пунктів, кадастрових районів і кварталів, меж земельних ділянок власників та користувачів, будівель, споруд тощо; районування території, зонування населених пунктів.

Першим нормативним джерелом формування індексних кадастрових карт можна вважати Вказівки Держкомзему України від 16.02.1998 №9 «Про створення єдиної системи нумерації земельних ділянок для ведення державного земельного кадастру» [9], де в п. 1.2. було доручено голові Республіканського комітету Автономної Республіки Крим по земельних ресурсах і єдиному кадастру, начальникам обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь земельних ресурсів розробити до 1 червня 1998 року індексні кадастрові карти Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, адміністративних районів, сільських (селищних) рад, міст відповідно до Тимчасових методичних вказівок щодо присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам, надіслати їх Держкомзему України для проходження експертизи і після затвердження відповідними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування повернути Держкомзему України для складання єдиного державного реєстру.

Згідно п. 2.4. Тимчасових методичних вказівок передбачалося, що при встановленні розмежування районів міст (міст) на

кадастрові квартали (зони) повинна бути забезпечена стабільність цих територіальних утворень. Розподіл території по кадастрових кварталах (зонах) і їх нумерація разом з відповідними індексними кадастровими картами мала затверджуватися відповідними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування згідно з їх компетенцією після проходження державної землевпорядної експертизи.

Водночас діючий на той час ЗК України не передбачав такого документа як індексна кадастрова карта. Вказівки визначали індексну кадастрову карту як спеціальну карту (план) розміщення кадастрових облікових одиниць в межах адміністративно-територіальних утворень, яка містить межі облікових одиниць, їх нумерацію.

Індексна кадастрова карта створювалася для різних рівнів адміністративно-територіальних одиниць:

області (з пронумерованими адміністративними районами та містами обласного підпорядкування);

району (сільські (селищні) ради, населені пункти районного підпорядкування);

територій сільських (селищних) рад (межі кадастрових зон та сільських населених пунктів);

міста (районів міст) з межами районів міста, кадастрових зон, кадастрових кварталів.

Механізм визначення меж територій населених пунктів визначений не був. Перевірка площ населених пунктів рішенням уповноважених органів здійснена не була. Використання в якості підоснови кадастрової карти проектів формування територій та встановлення меж населених пунктів також не була передбачена.

Враховуючи, що планово-картографічною основою для індексних кадастрових карт були карти (плани) з достатнім відображенням облікових одиниць, то варто зробити висновок, що первинно вказані карти не містили достовірної інформації про межі адміністративно-територіальних утворень, а переслідували першочергову ціль – цифровізації реєстрації та визначення місця знаходження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості.

Таким чином, первинними цілями впровадження індексних кадастрових карт було визначення в просторі місця розташування земельної ділянки шляхом присвоєння такої земельній ділянці унікального номеру, який отримав назву кадастрового номера.

Також варто зауважити, що в первинній редакції Вказівок кадастровий номер земельної ділянки мав 5-ти рівневу ієрархічну структуру, початком якої була вільна нумерація областей та міст державного підпорядкування.

Після виявленої такої помилки, були видані доповнення до Вказівок від 12.05.1998 р. [10], якою було впроваджено 4-х рівневу ієрархічну структуру кадастрового номера, де початок кадастрового номеру було прив'язано до коду об'єктів адміністративно-територіального устрою України (код КОАТУУ), запровадженого Держстандартом України в 1997 році.

Саме такою структурою кадастрового номеру пояснюється сучасна нумерація кадастрових номерів.

Відповідно до Земельного кодексу, Програми створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 1355 від 02.12.1997 р., інших нормативних документів у Головному управлінні земельних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (КМДА) створено унікальну для України систему ведення державного земельного кадастру. Вона включає зведення відомостей та документів, які підтверджують факт виникнення або припинення права власності й права користування земельними ділянками, місце розташування, правовий режим земель, оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристики, їх розподіл між власниками землі й землекористувачами [11].

З огляду на вказане вище, в первинній редакції Закону України «Про державний земельний кадастр» містився п. 11 Прикінцевих та перехідних положень, який встановлював, що враховуючи особливий статус міста Києва як столиці України та з метою збереження створеної за кошти міського бюджету автоматизованої системи ведення Державного земельного кадастру в м. Києві, встановити, що до 1 січня 2020

року ведення Державного земельного кадастру в місті Києві в обсязі, який згідно із цим Законом здійснюється територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у районі, місті, здійснюється виконавчим органом Київської міської ради. Відомості, необхідні для ведення Державного земельного кадастру, передаються безоплатно центральному органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. В подальшому пункт 11 розділу VII було виключено на підставі Закону № 5037-VI від 04.07.2012.

Таким чином можна стверджувати, що першим етапом створення індексних кадастрових карт завдячують саме Вказівкам Держкомзему від 16.02.1998 з наступними внесеними доповненнями від 12.05.1998 р. Це послужило першою нормативною основою початку формування індексних кадастрових карт з метою автоматизації ведення державного земельного кадастру та ідентифікації об'єктів нерухомого майна. При цьому ідентифікація об'єктів нерухомого майна мала здійснюватися за 4-х рівневою структурою кадастрового номера, а власне кадастровий номер земельної ділянки був трьохзначний. Саме такою структурою кадастрового номера пояснюється первинна нумерація земельних ділянок в місті Києві.

Джерело картографічної основи індексних кадастрових карт визначено не було.

В той же час розгляд індексних кадастрових карт потребував проходження державної землевпорядної експертизи та їх затвердження мало здійснюватися відповідними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування згідно з їх компетенцією.

Враховуючи положення ЗК України в редакції 1992 року, такі повноваження до 01.01.2002 р. мали: місцеві ради щодо земель на території ради, районні ради, обласні ради, органи Республіки Крим.

Наступний етап розвитку індексних кадастрових карт завдячує знову ж таки Вказівкам Держкомзему №12 від 20.03.2002 р. «Про присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам для ведення Державного реєстру земель», де було передбачено: привести індексні кадастрові плани Автономної

Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, адміністративних районів, сільських (селищних) рад, міст у відповідність до Порядку присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам для ведення Державного реєстру земель [12].

Четверта складова частина кадастрового номера, яка відповідала

за номер земельної ділянки в межах кадастрового кварталу, була змінена та почала складатися з чотирьох чисел, що відповідає поточній нумерації кадастрового номера земельних ділянок в Україні.

Індексні кадастрові карти не переслідували цілі визначення меж адміністративно-територіальних утворень. Задача індексних кадастрових карт була автоматизація обліку земельних ділянок шляхом присвоєння кадастрових номерів земельних ділянок та унікальних номерів об'єктів нерухомості.

Структура кадастрового номера об'єктів нерухомості, які розташовані на земельній ділянці, базувалися на кадастровому номері такої земельної ділянки, до якого додавався номер будівлі або споруди на земельній ділянці, а також номер частини будівлі або споруди (в т.ч. квартири, приміщення та ін.), визначеної попереднім номером.

Відповідно до ст. 195 ЗК України, чинного з 01.01.2002 р. основними завданнями ведення державного земельного кадастру є: а) забезпечення повноти відомостей про всі земельні ділянки; б) застосування єдиної системи просторових координат та системи ідентифікації земельних ділянок; в) запровадження єдиної системи земельно-кадастрової інформації та її достовірності.

Аналогічно попереднім вказівкам, було передбачено необхідність проходження державної землевпорядної експертизи розроблених індексних кадастрових карт. Кадастрові плани мали затверджуватися відповідними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування згідно з їх компетенцією.

Такими органами влади з 01.01.2002 стали місцеві ради щодо території в межах населених пунктів, та адміністрації щодо територій за межами населених пунктів.

На підставі цитованих вище Вказівок були затверджені індексно кадастрові карти

міста Києва, але затвердження відбулося виконавчим органом. Так, розпорядженням Київської міської державної адміністрації №1630 від 16.08.2002 «Про затвердження індексного кадастрового плану м. Києва» [13], керуючись Вказівками Держкомзему від 20.03.2002 №12 було затверджено індексний кадастровий план м. Києва, що є додатком до вказаного розпорядження. Такому швидкому процесу затвердження індексно кадастрових карт сприяло наявність розробленої схеми містобудівних зон та кварталів ДП «Інститут Генерального плану м. Києва АТ «Київпроект».

Цей етап розвитку індексно кадастрових карт переслідував насамперед ціль створення єдиної системи державної реєстрації земель та іншого нерухомого майна, а також прав на вказане майно у складі державного земельного кадастру відповідно до указу Президента України «Про заходи щодо створення єдиної системи державної реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них у складі державного земельного кадастру» 17 лютого 2003 року № 134/2003. Зазначеним указом було покладено на Державний комітет України по земельних ресурсах функції з державної реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них у складі державного земельного кадастру.

З метою реалізації положень створення індексних кадастрових карт, на підставі наказу Держкомзему № 135 від 23 травня 2003 року, було створено спеціальний урядовий орган - Центр державного земельного кадастру.

Активізація реалізації другого етапу розвитку індексних кадастрових карт завдячує Угоді про позику (Проект «Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 17 жовтня 2003 року [14].

Метою Проекту було надання допомоги в здійсненні приватизації земель державних і колективних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій шляхом передачі працівникам цих підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них

земельної ділянки (паю); (ii) відведенні власникам земельних ділянок (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок (паїв) та видачі їм державних актів на право власності на землю; (iii) стимулюванні реструктуризації сільськогосподарських підприємств для перетворення їх на більш ефективні суб'єкти господарювання із зверненням належної уваги на екологічні та соціальні запобіжні заходи; та (iv) створенні системи кадастру та реєстрації прав власності, яка дасть можливість належно реєструвати права власності на нерухоме майно.

Проект складався з частин для досягнення таких цілей: надання допомоги Держкомзему в реорганізації та зміні його функцій з планування землекористування із зосередженням уваги на регулюванні землекористування та моніторингу виконання правил зонування; а також обміну чотирьох мільйонів земельних сертифікатів на державні акти на право власності на землю; підготовку найважливіших карт і встановлення меж; розвиток національної системи кадастру, яка повинна стати базою для системи реєстрації прав власності.

Активний період реалізації вказаної вище угоди припав на 2009-2010 рр. Спочатку наказом Держкомзему від 12.12.2008 № 610 була затверджена Концепція єдиної системи нормативно-правових актів у сфері державного земельного кадастру, яка передбачала здійснення земельно-кадастрових робіт з кадастрового зонування території, кадастрових зйомок і складання індексних кадастрових карт (планів), кадастрових планів, бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель, грошової оцінки земельних ділянок, а також роботи, пов'язані із забезпеченням ведення державної реєстрації земельних ділянок, обліку кількості та якості земель.

Після відкриття фінансування, розпочався процес наповнення індексних кадастрових карт. Створені індексні кадастрові карти мали бути перевірені певним чином та прийняті для використання. З цією метою Держкомзем приймає наказ №333 від 28.08.2008 р. «Про затвердження Рекомендацій по перевірці індексних кадастрових карт у векторному вигляді».

Істотними положеннями вказаного наказу було наступне:

- індексні кадастрові карти повинні бути кольорові, на картографічній підоснові та формуватися у вигляді Атласу окремо на область, місто обласного підпорядкування, район та сільську (селищну, міську) раду;

- визначено систему координат індексних кадастрових карт – СК-63.

До процесу створення індексних кадастрових карт були залучені: державні підприємства служби геодезії та картографії України щодо території державного кордону; щодо меж областей, районів та населених пунктів додатково був залучений Держкомзем України; створення атласів індексних кадастрових карт здійснювалося лише Держкомземом України.

Перевірку здійснював Центр ДЗК. Особливо це стосувалося повноти покриття території кадастровими зонами та кварталами, узгодженість меж кадастрових зон, кварталів та адміністративно-територіальних одиниць. Головною ціллю було видача державних актів на право власності населенню та розвиток системи кадастру по реалізації вказаної вище Угоди. Результатом перевірки мав бути створений обмінний файл; схема розташування території, не покрита кадастровими зонами або кварталами; та схема розташування неузгоджених сегментів меж зон, кварталів та адміністративно-територіальних одиниць.

В процесі виконання Угоди виникла необхідність подальшого регулювання питання створення індексних кадастрових карт. У зв'язку з чим був прийнятий наказ Держкомзему від 13.05.2009 № 240 «Про організацію та виконання робіт із створення базових та індексних кадастрових карт по частині Б договорів, укладених в рамках Компонента D проекту «Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру».

Вказаним наказом були визначені Рекомендації щодо виконання робіт із створення базових та індексних кадастрових карт в рамках Компонента D проекту «Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвиток системи кадастру», а також Порядок взаємодії територіальних органів Держкомзему та Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» з Підрядниками,

які виконували роботи із створення базових та індексних кадастрових карт.

Необхідність розробки Рекомендацій зумовлена відсутністю нормативно-правових документів та процедури забезпечення єдиної методичної основи складання, коригування та контролю якості робіт із створення індексних кадастрових карт в Україні, зокрема, в цифровому вигляді.

Було передбачено виконання робіт щодо створення базових карт та індексних кадастрових карт на всю територію:

- області - в масштабі 1:10000,

- сільських населених пунктів - в масштабі 1:5000,

- міст з населенням до 200 тис. чоловік та селищ міського типу - в масштабі 1:2000.

Індексні кадастрові карти створювалися на основі метричної інформації про земельні ділянки, кадастрові квартали та зони, яку надавав ДП «Центр державного земельного кадастру». Після чого здійснювалося накладання індексних кадастрових карт на ортофотоплани, створених в рамках Угоди.

Після накладення здійснювалися необхідні дії по коригуванню кварталів та зон за необхідності, та відкориговані індексні кадастрові карти підписувалися начальниками управлінь (відділів) держкомзему в районі, місті.

Індексні кадастрові карти створювалися в СК-63 підрядниками у вигляді карти на основі використання програмного забезпечення, що дозволяло виконувати перевірку топологічної узгодженості та коригувати отримані дані.

Звіт щодо створення індексних кадастрових карт здавався по кожному району окремо. А звіт по області складався із загальної кількості звітів по районах даної області.

Остаточна версія індексних кадастрових карт надавалася у векторному вигляді Центру ДЗК, Головним управлінням держкомзему в області. Розділи індексних кадастрових карт, що стосувалися конкретного району, надавалися районним управлінням Держкомзему.

Головними досягненнями Проекту згідно Угоди, що висвітлено у рішенні Держкомзему України від 22.03.2013 № 1/4

«Про висновки Рахункової палати України щодо результатів перевірки виконання проєкту «Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвиток системи кадастру» у 2012 році та стан усунення виявлених порушень та недоліків» було: «проведено картографування території всіх областей України в масштабі 1:10000 (площа 602,8 тис.кв.км), сільських населених пунктів в масштабі 1:5000 (площа 57,2 тис.кв.км), населених пунктів в масштабі 1:2000 (площа 23,8 тис.кв.км), а також складено індексні кадастрові карти (площа 600,4 тис.кв.км)» [15].

Внаслідок таких дій в Україні можна виділити наступні висновки.

Враховуючи, що первинний облік земель здійснювався районними (міськими) відділами, були створені 4 центри ведення державного земельного кадастру: Обласний центр ДП «Центр ДЗК», районні відділи ДП «Центр ДЗК», обласне управління Держкомзему, районне управління (відділ) Держкомзему. Нормативно не визначалося, де здійснювалася реєстрація земельної ділянки та права на земельну ділянку.

Так, на початковому етапі реєстрацію прав на землю здійснювали органи місцевого самоврядування, в подальшому територіальні органи земельних ресурсів. Так, наказом Держкомзему № 43 від 04.05.99, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 4 червня 1999 р. за № 354/3647 «Про затвердження Інструкції про порядок складання, видачі, реєстрації і зберігання державних актів на право приватної власності на землю, право колективної власності на землю, право власності на землю і право постійного користування землею, договорів на право тимчасового користування землею (в тому числі на умовах оренди) та договорів оренди землі» було передбачено, що «забезпечення державної реєстрації покладається на державні органи земельних ресурсів».

Водночас наказом Держкомзему 02.07.2003 № 174, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 25 липня 2003 р. за N 641/7962 «Про затвердження Тимчасового порядку ведення державного реєстру земель» було внесено зміни до п.3.2 вказаного вище наказу, згідно яким: «Державна реєстрація державних актів на

право власності на земельну ділянку, на право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі здійснюється структурними підрозділами Центру державного земельного кадастру при Держкомземі України».

А в подальшому постановою Вищого адміністративного суду від 20.04.2010 № К-8025/09, було визнано протиправним та скасовано, в тому числі п.3.2 вказаної вище Інструкції. Це мало місце, оскільки Відповідно до Конституції України, Положення про Державний комітет України по земельних ресурсах, яке затверджено Указом Президента України N 970/2000 від 14 серпня 2000 р., Держкомзем України не мав повноважень наділяти, в тому числі делегувати владні повноваження суб'єктів владних повноважень, що передбачені Конституцією та законами України, державному підприємству, яким в даному випадку є Центр державного земельного кадастру при Держкомземі України.

На виконання постанови Вищого адміністративного суду України від 20.04.2010 № К-8025/09, Держкомземом України було видано наказ від 03.06.2010 № 433, що був зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 червня 2010 р. за № 421/17716, згідно якого повноваження щодо реєстраційної функції були повернуті органам земельних ресурсів.

Така непослідовність функціональних компетентностей державних органів лише ускладнила проблеми з координацією дій між органами земельних ресурсів та суб'єктами прав на землю. Аналогічно невизначеність суб'єктної компетентності стосується і технічної документації із землеустрою. Деякі замовники реєстрували технічну документацію із землеустрою у районному відділі та обласному управлінні Держкомзему, а також в обласному управлінні центру ДП «Центр ДЗК».

Враховуючи специфіку звітів по районах, які фактично складали звіт по області, не було забезпечено ув'язку індексних кадастрових карт між адміністративно-територіальними утвореннями. Саме через це на сьогодні наявні спори між територіальними громадами щодо меж таких громад.

Водночас відбувся процес первинного формування індексних кадастрових карт на рівні районів та областей.

Вказаний наказ також не проіснував тривалий час, і втратив чинність на підставі наказу Державного комітету України із земельних ресурсів № 472 від 16.06.2010.

Це дозволяє виділити наступний, третій етап правового регулювання індексних кадастрових карт, який було започатковано наказом Держкомзему України №168 від 15.02.2010 [16]. Цим наказом було визнано такою, що втратила чинність, вказівка Державного комітету України по земельних ресурсах від 20.03.2002 № 12 «Про присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам для ведення Державного реєстру земель».

Було передбачено, що індексні кадастрові карти створюються територіальними органами Держкомзему, які можуть залучати структурні підрозділи Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру». Для створення індексних кадастрових карт використовуються приведені до єдиної системи координат планово-картографічних матеріалів (плани меж територій сільських, селищних, міських рад; плани меж населених пунктів та інше) шляхом нанесення меж кадастрових зон та кварталів. В електронному вигляді індексні кадастрові карти створюються шляхом векторизації паперових карт або безпосереднього встановлення меж зон та кварталів на електронних картах чи ортофотопланах.

Вперше було передбачено, що індексна кадастрова карта затверджується керівником територіального органу Держкомзему в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, засвідчується його підписом, який скріплюється печаткою. Необхідність проходження державної землевпорядної експертизи була збережена. Обов'язковість державної землевпорядної експертизи існувала до набуття законної сили Законом України «Про державну експертизу землевпорядної документації» 15.07.2004 р.

Основна функція індексних кадастрових карт визначалася як необхідність визначення кадастрового номера земельної ділянки, ведення державного реєстру земель та автоматизованої системи державного

земельного кадастру.

В редакції Закону Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України № 1878-VI від 11.02.2010 [17] в ст. 12 передбачалося, що картографічні (графічні) дані Державного реєстру прав включають індексні кадастрові карти і кадастрові плани земельних ділянок. Ці дані призначені для ідентифікації нерухомого майна, відображення взаєморозташування об'єктів нерухомого майна, організації управління інформацією та контролю за проведенням державної реєстрації прав. Порядок складання та затвердження, вимоги до оформлення індексних кадастрових карт і кадастрових планів земельних ділянок встановлюються Кабінетом Міністрів України.

З огляду на вказане вище також передбачалося, що індексні кадастрові карти будуть виконувати функції ідентифікації інших об'єктів нерухомого майна на земельних ділянках, що відповідало положенням попередніх етапів впровадження індексних кадастрових карт.

Водночас, наказ було скасовано на підставі Наказу Державного комітету України із земельних ресурсів № 370 від 14.05.2010. В подальшому від цієї ідеї відмовились та було збережене окремо процедуру державної реєстрації земельних ділянок та процедуру державної реєстрації речових прав на нерухоме майно без прив'язки до індексних кадастрових карт адміністративно-територіальної одиниці. Для іншого нерухомого майна було передбачено лише прив'язку до кадастрового номеру земельної ділянки.

В частині порядку присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам, питання було врегульоване постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 р. № 749 «Про затвердження Тимчасового порядку присвоєння кадастрового номера земельній ділянці», яка проіснувала до 01.01.2013 р.

Всі вказані вище накази Держкомзему були визнані такими, що втратили чинність у зв'язку з невиконанням вимог щодо реєстрації наказів в установленому законодавством порядку в органах юстиції.

Отже перші етапи нормативного

регулювання формування індексних кадастрових карт характеризувалися квазі-нормативним характером їх правового регулювання – на рівні підзаконних нормативних актів, деякі з яких не були передбачені в якості нормативних (див, зокрема, ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність»), а інші – не були належним чином зареєстровані в органах юстиції, що супроводжувало череду їх періодичних скасування без вирішення юридичної долі створених за результатами таких дій правових документів.

Індексні кадастрові карти мали отримати позитивний висновок землевпорядної експертизи та мали бути затверджені органами виконавчої влади та/або органами місцевого самоврядування, в подальшому органами земельних ресурсів. Позитивною рисою слід визнати необхідність посилення на первинне джерело інформації щодо формування індексних кадастрових карт – плани меж територій сільських, селищних, міських рад; плани меж населених пунктів, а не просто на ортофотоплани території.

Основною метою створення індексних кадастрових карт виступала технічна функція - автоматизації присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам в рамках різних адміністративно-територіальних одиниць.

Індексними кадастровими картами не передбачалося визначення меж населених пунктів, не було забезпечено проведення окремої нумерації земельних ділянок, які розташовані в межах та за межами населених пунктів. Не було вирішено процедуру врегулювання ситуації накладення індексних кадастрових карт одна на одну. Джерелом наповнення індексних кадастрових карт служили новостворені ортофотоплани, а роль технічної документації з інвентаризації земель та/або проєктів формування території рад була зведена нанівець.

Наступний перехідний четвертий етап характеризується нормативним регулюванням процесу створення індексних кадастрових карт. Так, першим підзаконним нормативним актом, який регулював питання створення індексних кадастрових карт, була постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 р. № 1117 «Про ідентифікацію

об'єктів нерухомого майна для державної реєстрації прав на них» [18].

Зазначена постанова містила Порядок складення та затвердження індексних кадастрових карт (планів) і кадастрових планів земельних ділянок, вимоги до їх оформлення. Вперше було змінено державну геодезичної референцну систему координат на УСК-2000.

Процес створення індексної кадастрової карти (плану) відповідав попередньому, тобто шляхом векторизації контурів кадастрових кварталів, зон, відображених на паперових картах або безпосереднього встановлення меж та нумерації зон і кварталів на електронних (цифрових) картах шляхом створення замкнутих контурів (полігональних об'єктів) окремих кадастрових кварталів і зон.

До процесу було залучено установи Укргеодезкартографії та Держкомзему. Кадастрові карти (плани) затверджувалися Укргеодезкартографією та керівником відповідного територіального органу Держкомзему; а індексні кадастрові карти (плани) затверджувалися керівником територіального органу Держкомзему. Отже функція затвердження індексних кадастрових карт була збережена за органами земельних ресурсів. Водночас, делегуючи таку функції на територіальний рівень, питання накладення індексних кадастрових карт одна на одну не вирішувалось, а зберігалось, через існування різних індексних кадастрових карт районів. Водночас передбачалося необхідність створення замкнутих контурів, що сприяло усуненню накладень територій.

Складені в установленому порядку кадастрові карти (плани) передавалися Укргеодезкартографії та територіальним органам Держкомзему. Зазначення на кадастрових картах (планах) місця розташування межадміністративно-територіальної одиниці та оновлення інформації про такі межі мало здійснювати Укргеодезкартографія.

Обов'язковість проведення державної землевпорядної експертизи не була передбачена.

Порядок знову втратив чинність з 01.01.2013 на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 1051 від 17.10.2012

[19] та реформування системи ведення державного земельного кадастру. Так само і було завершено процедуру припинення Укргеодезкартографії 11.11.2013 р. Доля попередньо розроблених індексних кадастрових не була визначена.

Постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 р. № 1117 «Про ідентифікацію об'єктів нерухомого майна для державної реєстрації прав на них» фактично трансформувала ідею ідентифікації земельної ділянки через кадастровий номер на поняття реєстраційного номеру будь-якого об'єкта нерухомого майна, який складався з певної послідовності цифр, в тому числі і для земельної ділянки, впровадженого Законом України «Про державну реєстрацію речових прав об'єкти нерухомого майна» не прив'язаної до адміністративної-територіальної одиниці.

Сучасний п'ятий період правового регулювання здійснюється на підставі Закону України «Про державний земельний кадастр» та Порядку ведення державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051, які набули чинності 01.01.2013 р.

Відповідно до ч. 4 ст. 35 Закону України «Про Державний земельний кадастр» складовою частиною кадастрової карти (плану) є індексна кадастрова карта (план), порядок складання якої встановлюється Кабінетом Міністрів України. Закон визначає, що індексна кадастрова карта (план) - картографічний документ, що відображає місцезнаходження, межі і нумерацію кадастрових зон і кварталів та використовується для присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам і ведення кадастрової карти (плану) [20].

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051 передбачила, що картографічною основою Державного земельного кадастру є ортофотоплани, створені в рамках виконання Угоди про позику (Проект «Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 17 жовтня 2003 р., ратифікованої Законом України від 15 червня 2004 р.

№ 1776-IV, та інші картографічні матеріали, виготовлені на замовлення центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів або отримані ним від центрального органу виконавчої влади з питань топографо-геодезичної і картографічної діяльності, державного підприємства «Державний картографо-геодезичний фонд України» та інших суб'єктів інформаційної взаємодії.

Внаслідок впровадження єдиної системи кадастру – Національної кадастрової системи, відбулася уніфікація всіх існуючих на той момент індексних кадастрових карт до єдиної індексної кадастрової карти України.

Пунктом 2 Порядку ведення Державного земельного кадастру від 17 жовтня 2012 р. № 1051 встановлено, що: 4) до створення індексних кадастрових карт (планів) відповідно до Порядку для присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам і ведення кадастрової карти (плану) використовуються індексні кадастрові карти (плани), створені в рамках виконання Угоди, а у разі їх відсутності - інші (створені територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів) індексні кадастрові карти (плани), в яких на момент набрання чинності цією постановою перші вісім цифр номерів кадастрових зон відповідають кодам об'єктів першого - третього рівня класифікації згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України ДК 014-97, а дев'ятою та десятою цифрами є нулі.

До інших фактично було віднесено створені індексні кадастрові карти у період з 1998 року по 2010 рік в період квазінормативного правового регулювання створення індексних кадастрових карт та без виділення наявності розпорядчого документу щодо їх затвердження.

Створення Національної кадастрової системи зумовило необхідність появи єдиної індексної кадастрової карти України, яка мала складатися з складових елементів, які виключали можливість будь-яких прогалів, а також відображали всі створені індексні кадастрові карти, в тому числі і накладення індексних кадастрових карт одна на одну. Індексними кадастровими картами

(планами), що створюються під час ведення державного земельного кадастру є:

- 1) індексна кадастрова карта України;
- 2) індексна кадастрова карта Автономної Республіки Крим, області;
- 3) індексна кадастрова карта району;
- 4) індексний кадастровий план міста, селища, села;
- 5) індексний кадастровий план кадастрової зони;
- 6) індексний кадастровий план кадастрового кварталу.

Індексна кадастрова карта (план) кадастрового кварталу є невід'ємною складовою частиною індексної кадастрової карти (плану) відповідної кадастрової зони і створюється у її складі. Структурні елементи кадастрового номера земельної ділянки визначаються на підставі: індексної кадастрової карти (плану).

Індексні кадастрові карти (плани) затверджуються наказом відповідного територіального органу Держгеокадастру та надсилаються на розгляд Держгеокадастру, який протягом місяця з дня їх отримання: перевіряє відповідність розробленої документації та видає наказ про внесення до Державного земельного кадастру відомостей про кадастрове зонування або повертає подані на розгляд індексні кадастрові карти (плани) для їх доопрацювання із зазначенням виявлених невідповідностей.

Після видання наказу про внесення до Державного земельного кадастру відомостей про кадастрове зонування: забезпечує внесення до Державного земельного кадастру індексних кадастрових карт (планів) та відомостей про кадастрове зонування; зберігає оригінали індексних кадастрових карт (планів) в електронній та паперовій формі.

Індексна кадастрова карта кадастрової зони за межами адміністративно-територіальних одиниць створюється Держгеокадастром та вноситься до Державного земельного кадастру на підставі його наказу.

Державний кадастровий реєстратор за допомогою програмного забезпечення Державного земельного кадастру вносить до Державного земельного кадастру його геодезичну, картографічну основи, індексні кадастрові карти (плани) відповідних адміністративно-територіальних одиниць

(зміни до них), індексну кадастрову карту кадастрової зони за межами адміністративно-територіальних одиниць (зміни до неї) та відомості про них (зміни до них) та забезпечує їх відображення у Державному земельному кадастрі з дати, зазначеної у відповідному наказі Держгеокадастру, що є підставою для їх внесення.

Індексна кадастрова карта України складається з внесених до Державного земельного кадастру індексних кадастрових карт (планів) адміністративно-територіальних одиниць та індексної кадастрової карти кадастрової зони за їх межами.

З огляду на визначене, можливо провести певну класифікацію індексних кадастрових карт за наступними критеріями:

1. За часом розроблення (коригування) та затвердження ІКК:

1.1. Початковий етап 1998-2002;

1.2. Перехідний період (період реалізації «Угоди») 2002-2010;

1.3. Активний період наповнення 2010-2013;

1.4. Сучасний період 2013-2025.

2. За типом нормативного регулювання:

2.1. Квazинормативний: вказівки Держкомзему, накази Держкомзему;

2.2. Нормативний на рівні нормативно-правових актів центрального органу виконавчої влади: постанови Кабінету Міністрів України.

3. За рівнем структури кадастрового номера земельної ділянки:

3.1. 3-х значний;

3.2. 4-х значний.

4. За типом затверджуючої інституції індексної кадастрової карти:

4.1. Відповідними органами виконавчої влади та/або органом місцевого самоврядування відповідно до положень Земельного кодексу України в частині регулювання земельних відносин;

4.2. Територіальними органами земельних ресурсів без внесення даних до державного земельного кадастру;

4.3. Територіальними органами земельних ресурсів з наступним прийняттям рішення центральним органом земельних ресурсів щодо внесення до державного земельного кадастру.

5. За структурою індексної кадастрової

карти:

5.1.Області, району, населеного пункту

5.2.України, області, району, населеного пункту

5.3.України, області, району, населеного пункту, за межами населеного пункту

6.За функціональним призначенням

6.1.Присвоєння кадастрового номеру;

6.2.Визначення меж населених пунктів;

6.3.Поліфункціональне призначення (фіскальна, нормативна, охорона ґрунтів, відображення обмежень, функціональних зон у відповідності до містобудівної документації тощо).

7.За системою державної геодезичної системи координат:

7.1.СК-63

7.2.СК-2000

Також відбувся подальший розвиток та наповнення державного земельного кадастру відомостями, які визначалися на підставі індексних кадастрових карт:

- внесення даних державного лісового кадастру на підставі планово-картографічних матеріалів лісокористування, лісових планшетів;

- забезпечення обліку меліоративної мережі державного земельного кадастру;

- внесення відомостей про обмеження у використанні земель в державному земельному кадастрі;

- визначення функціональних зон згідно генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації;

- відображення виданих дозволів на надрокористування та в якості обмежень у використанні земель;

- внесення об'єктів природно-заповідного фонду;

- автоматизація процесів нормативної грошової оцінки земельних ділянок в межах та за межами населених пунктів, а також земельних ділянок, які одночасно перебувають на території дії меж населеного пункту та за його межами, а також різних функціональних зон;

- відображення геопросторових даних та метаданих відповідно до Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», в тому числі географічних назв, адрес, транспортних мереж,

природоохоронних територій та об'єктів, ґрунти тощо;

- схематичне відображення земель водного фонду.

Як наслідок посилення ролі індексних кадастрових карт, були внесені зміни до ЗК України щодо визначення меж адміністративно-територіальних одиниць, а також до ПК України. Цифровізація меж адміністративно-територіальних одиниць поступово набуває все більшого значення та перевага починає надаватися саме внесеним даним до державного земельного кадастру.

На підставі п. 8 розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 6 вересня 2012 року № 5245-VI [21] було передбачено, що у разі якщо межі сіл, селищ, міст не встановлені відповідно до вимог статей 174, 175 та 176 Земельного кодексу України, визначення меж земель державної та комунальної власності здійснюється з урахуванням меж населених пунктів, зазначених у Державному земельному кадастрі.

А, п. 64 ПК України на підставі Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» від 10 жовтня 2024 року № 4015-IX [22] було доповнено абзацами такого змісту: відомості про місцезнаходження земельних ділянок відносно меж населених пунктів визначаються згідно з даними про межі адміністративно-територіальних одиниць, внесеними до Державного земельного кадастру. У разі відсутності таких даних у Державному земельному кадастрі до земельних ділянок у межах населених пунктів відносяться земельні ділянки, які розташовані на території сіл, селищ, міст, відповідно до даних індексних кадастрових карт (планів) Державного земельного кадастру.

Таким чином, для цілей оподаткування приймалися автоматизовані дані державного земельного кадастру.

Аналогічним чином визначав і Закон України «Про державний земельний кадастр», згідно якого відомості про межі

адміністративно-територіальних одиниць, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад, індексних кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів.

У разі відсутності таких матеріалів і до моменту внесення до Державного земельного кадастру відомостей про межі сіл, селищ, міст на підставі належної землевпорядної документації, відомостями про такі межі вважаються дані, що збігаються з межами, відображеними в індексних кадастрових картах (планах) сіл, селищ, міст.

На момент вступу в силу (01.01.2013) Закону України «Про державний земельний кадастр» п. 8 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» передбачав, що відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць, які були встановлені до набрання чинності Законом України «Про землеустрій», вносяться до Державного земельного кадастру на підставі проектів формування території і встановлення меж сільських, селищних рад.

В подальшому з метою забезпечення ефективного прийняття управлінських рішень, доступності географічної інформації, інтегрування у глобальну та європейську інфраструктури геопросторових даних, на підставі Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» 13 квітня 2020 року № 554-IX [23], пункт 8 було доповнено словами «індексних кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів». Також було доповнено абзацом, яким визначав, що у разі відсутності внесеної межі адміністративно-територіальних одиниць до Державного земельного кадастру, відомості про межі сіл, селищ, міст вважаються дані, що збігаються з межами, відображеними в індексних кадастрових картах (планах) сіл, селищ, міст.

Саме тому, згідно п. 97 Порядку №1051 до державного земельного кадастру вносяться відомості (зміни до них) про землі щодо меж адміністративно-територіальної одиниці на підставі: індексних

кадастрових карт (планів), інших офіційних картографічних та архівних матеріалів. Вказаний підпункт було доповнено згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 821 від 28.07.2021.

Правозастосовча практика визначення меж адміністративно-територіальних одиниць на підставі індексних кадастрових карт (планів) сіл, селищ, міст, яка чітко описує це як доказ, на момент написання статті автором не виявлена.

Верховний Суд в окремих постановках здійснює цитування існування індексних кадастрових карт (зокрема постанова ВС у справі 175/770/21 від 27.06.2024 [24]) в якості даних державного земельного кадастру; відомостей (змін до них), які необхідно внести до державного земельного кадастру у зв'язку з виниклими помилками в отриманні інформації з державного земельного кадастру [25]; як складової технічної документації із землеустрою (зокрема постанова ВС у справі 483/954/221 від 10.01.2024 [26]); відомості, в тому числі щодо адміністративно-територіальних одиниць, які можуть бути внесені до державного земельного кадастру на підставі рішень державних кадастрових реєстраторів згідно Порядку №1051 [27], а також в якості електронних цифрових карт (постанова ВС у справі №520/16250/23 від 04.07.2024 [28]). В окремих постановках Верховний Суд посиляється на індексну кадастру карту України 1993 року. Хоча нормативного регулювання створення такого документу на той час не існувало [29].

При цьому рішення державних кадастрових реєстраторів на підставі відомостей державного земельного кадастру в частині присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам на підставі індексних кадастрових карт, не є доказом перебування земельної ділянки в межах населеного пункту.

Так, в постанові ВС від 03 березня 2020 року у справі №367/6388/16-а [30] вказано наступне: «державний кадастровий реєстратор не наділений повноваженнями встановлювати межі населених пунктів або визначати належність певної земельної ділянки до території населеного пункту. А тому, присвоєння державним кадастровим реєстратором земельним ділянкам кадастрових номерів, у яких перші десять цифр

свідчать розташування в межах міста Ірпінь, не є безспірним свідченням розташування цих ділянок в межах міста Ірпінь. Суд зауважує, що питання щодо належності спірних земельних ділянок до території міста Ірпеня є визначальним у цьому спорі, а тому потребує з'ясування на підставі належних, допустимих, достовірних, достатніх доказів... Таким чином, законом регламентований порядок встановлення меж населених пунктів. Судам необхідно встановити, чи були встановлені межі населених пунктів у встановленому законом порядку, після чого з'ясувати, у межах якого з них перебуває спірна земельна ділянка. Водночас, у разі якщо межі населених пунктів не встановлені у порядку, визначеному Земельним кодексом України, судам належить виходити з фактичних меж населених пунктів. Так, відсутність реалізації компетентними органами своїх повноважень щодо встановлення меж міста не свідчить про фактичну відсутність таких меж».

Схожі висновки містить і постанова ВС від 05.03.2025 р., в якій викладено мотиви рішення судів попередньої інстанції, що «надані представником копії індексної кадастрової карти достовірно не підтверджують розміщення спірної земельної ділянки за межами м. Хмельницького і не містять інформації про підстави та порядок формування, посадову особу, яка їх формувала». А в подальшому суд встановлював перебування земельної ділянки в межах м. Хмельницького «за даними публічної кадастрової карти України», дані індексних кадастрових карт не оцінювались [31].

Лише в одній постанові ВС (686/817/22 від 14.05.2024 [32]) при описі короткого змісту постанови апеляційної інстанції зазначено, що «суд апеляційної інстанції вважав, що надані представником відповідача копії індексної кадастрової карти достовірно не підтверджують розміщення спірної земельної ділянки за межами м. Хмельницького і не містять інформації про підстави і порядок формування, посадову особу, яка їх формувала».

В той же час в п. 41 постанови ВС від 12.03.2024 суд посиляється на індексно-кадастрові карти в якості доказу: «крім того, з індексно-кадастрової карти міста

Києва, що затверджена розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 16.08.2002 № 1630, та яка в розумінні статті 1 Закону України від 07.07.2011 № 3613-VI «Про державний земельний кадастр» є картографічним документом, що відображає місцезнаходження, межі і нумерацію кадастрових зон і кварталів та використовується для присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам і ведення кадастрової карти (плану) та відомості щодо якої відображені на Публічній кадастровій карті, судами попередніх інстанцій встановлено, що смт. Коцюбинське фактично є анклавом на території міста Києва» [33].

Таким чином на даний момент відсутня правозастосовча практика посилення на визначення межі адміністративно-територіальних одиниць на підставі індексних кадастрових карт (планів) сіл, селищ, міст.

Автор вважає, що індексна кадастрова карта першочергово є похідною, створеною на підставі первинних документів, оцифрованою картою, що достовірно може не визначати межі сіл, селищ, міст. Індексні кадастрові карти не можуть набути юридичну силу доказу в процесі розгляду справи з огляду на вторинність походження такого доказу.

Для набуття можливості використання індексної кадастрової карти в якості доказу у процесі мають бути додержані вимоги, притаманні для доказу, а саме:

1.індексна кадастрова карта має містити обов'язкові реквізити, з якими Закон України «Про державний земельний кадастр» пов'язує набуття чинності вказаною індексною кадастровою картою – наказ про її затвердження та наказ про внесення індексної кадастрової карти до державного земельного кадастру;

2.індексна кадастрова карта як цифрова карта має бути засвідчена уповноваженою посадовою особою територіального органу Держгеокадастру;

3.індексна кадастрова карта має містити посилення на первинне джерело визначення межі сіл, селищ, міст з оцифрованим відображенням відповідної карти;

4.обов'язково повинно бути посилення на рішення уповноваженого органу влади щодо визначення (встановлення, зміни)

межі відповідного населеного пункту та відображенням встановленої таким рішенням площі населеного пункту.

5. площа визначена таким рішенням, має відповідати площі вказаній в індексно кадастровій карті.

Висновки. Індексні кадастрові карти є офіційним картографічним документом відповідного рівня, затвердженим територіальним органом Держгеокадастру та прийнятий Держгеокадастром для внесення до державного земельного кадастру, що відображає поділ території на кадастрові квартали та зони з відповідним місцезнаходженням, межами і нумерацією.

Основною метою впровадження індексних кадастрових карт було забезпечення автоматизації ведення державного земельного кадастру на всій території України, уніфікації діяльності всіх суб'єктів реєстрації до єдиної бази державного земельного кадастру.

Первинною причиною появи індексних кадастрових карт була необхідність ідентифікації, тобто визначення конкретного місця розташування земельної ділянки в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці шляхом присвоєння кадастрового номеру земельної ділянки. Саме мета визначення кадастрового номера земельної ділянки, була покладена в основу створення індексних кадастрових карт на різних рівнях.

На першому етапі планувалося відображення в межах індексних кадастрових карт номерів інших об'єктів нерухомості, крім земельних ділянок, які мали бути логічним продовженням кадастрового номеру відповідної земельної ділянки.

Індексні кадастрові карти на початковому етапі виконували суто технічну функцію – ідентифікації земельної ділянки в просторі (сприяли автоматизації нумерації, але не визначення меж населених пунктів), яка в подальшому трансформувалася у

визначення меж не лише окремої земельної ділянки, а й адміністративно-територіального утворення. Саме цим можливо пояснити зміни, що внесені до Закону України «Про державний земельний кадастр» та ПК України щодо визначення місцезнаходження земельної ділянки у випадку відсутності внесених меж відповідного населеного пункту до державного земельного кадастру.

Поступово технічна функція автоматизації процесів ведення державного земельного кадастру та присвоєння кадастрових номерів земельних ділянок трансформувалися у поліфункціональні завдання індексних кадастрових карт.

Так, завдяки індексним кадастровим картам, забезпечено внесення до державного земельного кадастру проведеної загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [34], чим вирішено питання оподаткування та укладення договорів оренди більшої частини земель за межами населених пунктів. Було започатковано повну автоматизацію видачі витягів про нормативну грошову оцінку земельних ділянок з виключенням людського фактору. Забезпечено уніфікацію кількох факторів для нормативної грошової оцінки земельних ділянок у випадку розташування земельної ділянки в межах кількох кадастрових зон, тобто повною мірою виконана фіскальна функція.

Крім того, відомості державного земельного кадастру почали наповнюватися додатковою інформацією щодо земель (межі розповсюдження агровиробничих груп ґрунтів сільськогосподарських угідь; даними державного лісового кадастру; даними об'єктів культурної спадщини; меліоративної мережі; даними щодо виданих дозволів на надрокористування) та щодо обмежень використання таких земель (внесення відомостей про обмеження у використанні земель; визначення функціональних зон згідно містобудівної документації).

Література:

1. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.07.2025).
2. Про державний земельний кадастр. Закон України 7 липня 2011 року № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення 01.07.2025).
3. Барладин А.В., Миколенко Л.І., Скавронський В.П. Оновлення планово-картографічних матеріалів для кадастру та землеустрою: геоінформаційний підхід. *Геопрофіль*. Київ, 2009. № 2 (5). С. 24–31.
4. Земельний кадастр: проблеми реформування та автоматизації/ Л.Я. Новаковський, А.М. Третьак, А.М.

Муховиков, В.О. Леонець/ За ред. Л.Я.Новаковського. Київ. Урожай. 2008. 237 с.

5.Методичні рекомендації щодо складання індексних карт і присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам та об'єктам нерухомості. Київ, Урожай, 2003. 28 с. А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик, В.В. Кулініч, М.Г. Лихогруд, М.Н. Калюжний, С.А. Боев.

6.Питання Державного комітету України по земельних ресурсах. Постанова Кабінету Міністрів України №345 від 22.06.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-92-%D0%BF#Text>

7.Про затвердження Положення про Державний комітет України по земельних ресурсах. Указ Президента України від 13 травня 1996 року № 340/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340/96#Text> (дата звернення 01.07.2025).

8.Про Програму створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1997 р. № 1355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-97-%D0%BF#Text>. (дата звернення 01.07.2025).

9.Про створення єдиної системи нумерації земельних ділянок для ведення державного земельного кадастру. Вказівки Держкомзему України від 16.02.1998 №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009219-98#Text>. (дата звернення 01.07.2025).

10.Доповнення до Вказівки «Про створення єдиної системи нумерації земельних ділянок для ведення державного земельного кадастру». Держкомзем України від 12.05.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003219-98#Text> (дата звернення 01.07.2025).

11.Індексно-кадастрові карти як основа створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру / С. В. Тітова, Н. О. Гаман *Часопис картографії*. 2011. Вип. 2. С. 63-73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ktvsh_2011_2_9 (дата звернення 01.07.2025)

12.Про присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам для ведення Державного реєстру земель. Вказівки Держкомзему №12 від 20.03.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012219-02#Text> (дата звернення 01.07.2025)

13.Про затвердження індексного кадастрового плану м. Києва. Розпорядження Київської міської державної адміністрації №1630 від 16.08.2002.

14.Угода про позику (Проект «Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 17 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_043#Text. (дата звернення 01.07.2025).

15.Про висновки Рахункової палати України щодо результатів перевірки виконання проекту «Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвиток системи кадастру» у 2012 році та стан усунення виявлених порушень та недоліків. Рішення Держкомзему України від 22.03.2013 № 1/4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr1_4821-13#Text (дата звернення 01.07.2025).

16.Про затвердження Порядку присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам. Наказ Держкомзему України №168 від 15.02.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168675-10#Text> (дата звернення 01.07.2025).

17.Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України. Закон України № 1878-VI від 11.02.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1878-17#Text> (дата звернення 01.07.2025).

18.Про ідентифікацію об'єктів нерухомого майна для державної реєстрації прав на них. Постанова КМУ від 8 грудня 2010 р. № 1117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.07.2025).

19.Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру. Постанова КМУ № 1051 від 17.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.07.2025).

20.Про державний земельний кадастр. Закон України 7 липня 2011 року № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення 01.07.2025).

21.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності. Закон України від 6 вересня 2012 року № 5245-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5245-17> (дата звернення 01.07.2025).

22.Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану. Закон України від 10 жовтня 2024 року № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text> (дата звернення 01.07.2025).

23.Про національну інфраструктуру геопросторових даних. Закон України від 13 квітня 2020 року № 554-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20>. (дата звернення 01.07.2025).

24.Верховний Суд. Постанова у справі №175/770/21 від 27.06.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065683>.

25.Верховний Суд. Постанова у справі № 815/3083/18 від 20.07.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112325796>

26.Верховний Суд. Постанова у справі №483/954/21 від 10.01.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116234729>.

27.Верховний Суд. Постанова у справі № 160/10494/19 від 23.11.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107571307>

28.Верховний Суд. Постанова у справі №520/16250/23 від 04.07.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

Review/120186679.

29.Верховний Суд. Постанова у справі № 372/1859/20 від 15.02.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132112>

30.Верховний Суд. Постанова у справі №367/6388/16-а від 03 березня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88027671>

31.Верховний Суд. Постанова у справі № 686/814/22 від 05.03.2025 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125734338>.

32.Верховний Суд. Постанова у справі №686/817/22 від 14.05.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119134206>.

33.Верховний Суд. Постанова у справі № 640/35685/21 від 12.03.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117597702>

34.Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільсько-господарського призначення. Постанова КМУ від 7 лютого 2018 р. № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.07.2025).

References:

1.Constitution of Ukraine. (*Vidomosti Verkhovnoi Rada of Ukraine (VVR)*, 1996, No. 30, 141 p.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date 01.07.2025).

2.On the State Land Cadastre. Law of Ukraine of July 7, 2011 No. 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (access date 01.07.2025).

3.Barladin A.V, Mykolenko L.I, Skavronsky V.P. Updating of planning and cartographic materials for the cadastre and land management: geoinformation approach *Geoprofile*. Kyiv, 2009. No. 2 (5). P. 24-31.

4.Land cadastre: problems of reform and automation / L.Ya. Novakovsky. A.M. Tretyak, A.M. Mukhovykov. V.O. Leonets / Ed. L.Ya. Novakovsky. K.: Urozhay. 2008. 237 p.

5.Methodological recommendations for compiling index maps and assigning cadastral numbers to land plots and real estate objects. Kyiv, Urozhay, 2003. 28 p. A.S. Danylenko., Yu.D. Bilyk, V.V. Kulinich, M.G. Lykhogrud, M.N. Kalyuzhny, S.A. Boev.

6.Issues of the State Committee of Ukraine for Land Resources. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 345 dated 06/22/1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-92-%D0%BF#Text>

7.Approval of the Regulations on the State Committee of Ukraine for Land Resources. Decree of the President of Ukraine dated May 13, 1996 No. 340/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340/96#Text> (access date 07/01/2025).

8.Program for the creation of an automated system for maintaining the state land cadastre. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 1997 No. 1355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-97-%D0%BF#Text>. (access date 07/01/2025).

9.On the creation of a unified system of numbering land plots for maintaining the state land cadastre. Instructions of the State Land Committee of Ukraine dated 16.02.1998 No. 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009219-98#Text>. (access date 01.07.2025).

10.Supplement to the Instruction “On the creation of a unified system of numbering land plots for maintaining the state land cadastre”. State Land Committee of Ukraine dated 12.05.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003219-98#Text> (access date 01.07.2025).

11.Index-cadastral maps as the basis for creating an automated system for maintaining the state land cadastre / S. V. Titova, N. O. Gaman // Journal of Cartography. 2011. Issue 2. P. 63-73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ktvsh_2011_2_9. (access date 01.07.2025)

12.On assigning cadastral numbers to land plots for maintaining the State Land Register. Instructions of the State Land Committee № 12 of 20.03.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012219-02#Text> (access date 01.07.2025)

13.On approval of the index cadastral plan of the city of Kyiv. Directive of the Kyiv City State Administration No. 1630 of 16.08.2002.

14.Loan Agreement (Project «Issuance of State Acts of Ownership of Land in Rural Areas and Development of the Cadastre System») between Ukraine and the International Bank for Reconstruction and Development dated October 17, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_043#Text. (access date 01.07.2025).

15.Conclusions of the Accounting Chamber of Ukraine on the results of the audit of the implementation of the project «Issuance of State Acts of Ownership of Land in Rural Areas and Development of the Cadastre System» in 2012 and the status of elimination of identified violations and shortcomings. Decision of the State Land Committee of Ukraine dated March 22, 2013 No. 1/4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr1_4821-13#Text (access date 01.07.2025).

16.On approval of the Procedure for assigning cadastral numbers to land plots. Order of the State Land Committee of Ukraine No. 168 dated 02/15/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168675-10#Text>. (access date 07/01/2025).

17.Amendments to the Law of Ukraine “On state registration of real rights to real estate and their restrictions” and other legislative acts of Ukraine. Law of Ukraine No. 1878-VI dated 02/11/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1878-17#Text>. (access date 07/01/2025).

18.On identification of real estate objects for state registration of rights. Resolution of the Cabinet of Ministers

of Ukraine dated December 8, 2010 No. 1117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2010-%D0%BF#Text>. (access date 01.07.2025).

19. Approval of the Procedure for maintaining the State Land Cadastre. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1051 dated October 17, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text>. (access date 01.07.2025).

20. On the State Land Cadastre. Law of Ukraine dated July 7, 2011 No. 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>. (access date 01.07.2025).

21. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Delimitation of Lands of State and Municipal Ownership. Law of Ukraine dated September 6, 2012 No. 5245-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5245-17>. (access date 01.07.2025).

22. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Ensuring Balanced Budget Revenues during the Period of Martial Law. Law of Ukraine dated October 10, 2024 No. 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text>. (access date 01.07.2025).

23. On the National Geospatial Data Infrastructure. Law of Ukraine dated April 13, 2020 No. 554-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20>. (access date 01.07.2025).

24. Supreme Court. Resolution in Case No. 175/770/21 dated 27.06.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065683>.

25. Supreme Court. Resolution in case No. 815/3083/18 dated 07/20/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112325796>

26. Supreme Court. Resolution in case No. 483/954/21 dated 01/10/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116234729>.

27. Supreme Court. Resolution in case No. 160/10494/19 dated 11/23/2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107571307>

28. Supreme Court. Resolution in case No. 520/16250/23 dated 04.07.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120186679>.

29. Supreme Court. Resolution in case No. 372/1859/20 dated 15.02.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132112>

30. Supreme Court. Resolution in case No. 367/6388/16-a dated 03 March 2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88027671>

31. Supreme Court. Resolution in case No. 686/814/22 dated 05.03.2025 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125734338>.

32. Supreme Court. Resolution in case No. 686/817/22 dated 14.05.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119134206>.

33. Supreme Court. Resolution in case No. 640/35685/21 dated 12.03.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117597702>

34. On conducting a nationwide (all-Ukrainian) normative monetary valuation of agricultural lands. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 7, 2018 No. 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2018-%D0%BF#Text>. (access date 01.07.2025).

Стаття надійшла до друку 08 серпня 2025 року

УДК 349.6

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C16

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Ткаченко О.М.,

доктор філософії в галузі права
директор ТОВ «Будагроенергосервіс», м. Київ
e-mail: sandroaa6060@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3030-1514>

PROBLEMS OF EXERCISING THE RIGHT TO INFORMATION IN THE FIELD OF AGRICULTURAL WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

Tkachenko O.M.,

Candidate of Legal Sciences,
Director, Budagroenergosservis LLC, Kyiv, Ukraine,
e-mail: yuriy.nosik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3030-1514>

Анотація. У статті аналізуються проблеми реалізації права на екологічну інформацію у сфері управління сільськогосподарськими відходами в Україні з урахуванням воєнних ризиків і трансформацій екологічного законодавства. Визначено, що це право належить до так званих третіх поколінь прав людини – колективних, екологічних і солідарних прав, що спрямовані на забезпечення сталого розвитку та екологічної справедливості. Право на інформацію про довкілля, зокрема відходи, є ключовим інструментом сталого розвитку та екологічної безпеки в Україні. Правові засади доступу до екологічної інформації про відходи закріплено в Конституції України, базових законах та міжнародних договорах. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед екологічних прав громадян включає і право громадян на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом. Разом із тим спеціальне регулювання у сфері управління відходами почало формуватися лише після прийняття Закону України «Про управління відходами» (2022), який передбачає створення єдиної інформаційної системи та відкритих реєстрів. У статті підкреслюється, що на практиці виникають значні перешкоди для реалізації права на інформацію через відсутність дієвих механізмів доступу до даних, низьку інформованість громадськості, термінологічну невизначеність та відсутність єдиної інформаційної інфраструктури. Додатковим викликом є воєнні дії, що призвели до зменшення площ сільськогосподарських угідь, появи значних обсягів «відходів війни» та потреби в оперативному прийнятті рішень щодо їх утилізації. Обґрунтовано доцільність розроблення спеціальних норм щодо інформаційного забезпечення управління сільськогосподарськими та воєнними відходами, гармонізації українського законодавства з принципами ЄС, розвитку цифрових платформ для моніторингу й залучення громадськості до екологічного контролю.

Ключові слова: екологічні права, право на екологічну інформацію, доступ до інформації, відходи, відходи сільського господарства, відходи війни, управління відходами.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Abstract. The article examines the problems of implementing the right to environmental information in the field of agricultural waste management in Ukraine, taking into account the risks associated with war and the transformation of environmental legislation. It is established that this right belongs to the so-called third generation of human rights – collective, environmental, and solidarity rights aimed at ensuring sustainable development and environmental justice. The right to information about the environment, including waste, is a key instrument for sustainable development and environmental safety in Ukraine.

The legal basis for access to environmental information on waste is enshrined in the Constitution of Ukraine, basic laws, and international agreements. The Law of Ukraine «On Environmental Protection» recognizes among the environmental rights of citizens the right to free access to information about the state of the environment (environmental information) and the right to freely receive, use, distribute, and store such information, except for restrictions established by law. However, special regulation in the field of waste management has only recently begun to develop after the adoption of the Law of Ukraine «On Waste Management» (2022), which provides for the creation of a unified information system and open registers.

The article emphasizes that, in practice, significant obstacles to the realization of the right to information persist

due to the lack of effective mechanisms for data access, low public awareness, terminological uncertainty, and the absence of a unified information infrastructure. An additional challenge is posed by military actions, which have led to a decrease in the area of agricultural land, the generation of significant volumes of «war waste», and the urgent need for prompt decision-making regarding its disposal.

The article substantiates the necessity to develop special regulations on information support for the management of agricultural and war waste, harmonize Ukrainian legislation with EU principles, develop digital platforms for monitoring, and involve the public in environmental oversight.

Keywords: *environmental rights, right to environmental information, access to information, waste, agricultural waste, war waste, waste management.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.*

Постановка проблеми. Проблематика реалізації права на інформацію у сфері управління відходами сільськогосподарського виробництва в Україні набуває особливого значення в умовах сучасних трансформацій, зумовлених як екологічними, так і соціально-економічними факторами. Водночас на тлі воєнних дій ситуація суттєво ускладнюється. Збройна агресія російської федерації призвела до значного зменшення площ сільськогосподарських угідь через їх тимчасову окупацію, мінування, забруднення та руйнування інфраструктури. Крім того, війна спричинила утворення значних обсягів так званих «відходів війни» – зруйнованих будівельних матеріалів, залишків боєприпасів, техніки, які створюють додаткове навантаження на екосистему та потребують чітко організованої утилізації. Як слушно зазначають Гафурова О.В. та Новак Т.С., наразі необхідним є розширення термінологічного апарату Закону України «Про управління відходами» поняттям «відходи, що утворюються внаслідок війни» та включити цей вид відходів у перспективний Національний перелік відходів [1, с. 353].

За таких умов забезпечення доступу до достовірної та актуальної інформації про обсяги, види й місця утворення відходів сільськогосподарського виробництва, включаючи відходи війни, стає критично важливим. Це не лише питання екологічної безпеки, а й основа для прийняття управлінських рішень щодо відновлення аграрного потенціалу, оптимізації процесів утилізації відходів, залучення інвестицій у сферу «зеленої» економіки та формування сучасної інфраструктури переробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі окремі правові аспекти поводження з відходами висвітлювалися в працях учених, зокрема Гафурової О.В., Зуєва В.А., Оверковської Т.К., Новак

Т.С., Кондратенко Т.М., Краснової М.В., Кухар О.В., Максименцевої Н.О., Юрескул В.О. та інших. Водночас проблеми правового регулювання реалізації права на екологічну інформацію у сфері управління сільськогосподарськими відходами досі комплексно не досліджувалися.

Метою дослідження є аналіз проблем реалізації права на інформацію у сфері управління відходами сільського господарства в Україні та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Право на екологічну інформацію гарантується Конституцією України (ст. ст. 16, 50) [2] та низкою законодавчих актів, серед яких закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3], «Про доступ до публічної інформації» [4], «Про інформацію» [5] та ін. Україна підписала та ратифікувала Орхуську конвенцію, якою вона зобов'язалася гарантувати право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Тобто, визначає це право як одну із складових міжнародних екологічних стандартів. Воно належить до третього покоління прав людини й реалізується через доступ, участь і доступ до правосуддя [7].

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про ... «б) фактори, які впливають або можуть вплинути на стан довкілля або його складових, зазначених у пункті «а» цієї частини, – викиди, інші потрапляння забруднювачів у довкілля, речовини, енергія, шум, вібрація, іонізуюче та неіонізуюче випромінювання, відходи (включаючи радіоактивні) належить до інформації про стан довкілля (екологічна

інформація)».

Спеціальне законодавство про інформаційне забезпечення у сфері управління відходами формується лише з 2022 року шляхом прийняття Закону України «Про управління відходами» № 2320-IX [8], який впроваджує ієрархію управління відходами, принципу «забруднювач платить», прямої відповідальності виробників, а також створення інформаційної системи й відкритих реєстрів для моніторингу управління відходами. Проте, як зазначають фахівці, наразі не має достатнього практичного наповнення [7]. Відсутність механізмів реалізації права на інформацію у сфері управління відходами зумовлює зростання протиправних дій щодо інформації, про це свідчать сучасні тенденції у сфері законотворення, зокрема у 2025 році було підготовлено законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері управління відходами», яким пропонується посилення кримінальної відповідальності за маніпуляції з інформацією (наприклад, надання недостовірної інформації про стан довкілля) [9].

Наразі формується законодавча база, щодо адміністрування інформаційної системи управління відходами. Зокрема, затверджено Порядок створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами [10], Порядок здійснення моніторингу місць утворення, зберігання та видалення відходів [11] та ін. Позитивно схвалюючи в цілому розвиток законодавства щодо інформаційного забезпечення сфери управління відходами, варто зауважити, що специфіка інформування щодо сільськогосподарських відходів, відходів війни в них не відображена. Окрім того, зазначені нормативно-правові акти не узгоджені між собою та використовують різний термінологічний апарат, просвітницька

діяльність, яка має здійснюватись з метою інформування населення, утворювачів відходів тощо, не враховує особливості розвитку сільських територій.

Висновки. Право на інформацію про довкілля, зокрема відходи, є ключовим інструментом сталого розвитку та екологічної безпеки в Україні. Наявна законодавча база створює потенціал для прозорості й екологічного моніторингу, проте реалізація права на екологічну інформацію в сфері управління відходами сільського господарства залишається фрагментарною та нормативно непослідовною. Незважаючи на закріплення цього права в Конституції України, базових законах та міжнародних договорах, чинне законодавство не враховує специфіку утворення відходів у сільському господарстві, а також нові виклики, спричинені війною. Особливо гострою є проблема відсутності єдиної інформаційної системи, яка б забезпечувала відкритий і своєчасний доступ до даних про утворення, зберігання та утилізацію відходів.

З огляду на це необхідним є внесення змін до Закону України «Про управління відходами» шляхом закріплення категорії «відходи війни», визначення порядку їх обліку та утилізації, а також створення спеціалізованого інформаційного порталу з інтегрованими відкритими реєстрами. Важливою є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами відкритих даних, забезпечення прозорості рішень у сфері екологічної політики та розширення можливостей громадського контролю. Лише комплексний підхід, що поєднує цифровізацію, удосконалення нормативної бази та залучення громадськості, дозволить сформувати ефективну систему управління відходами та реалізувати екологічні права громадян в умовах післявоєнного відновлення країни.

Література:

1. Гафурова О. В., Новак Т. С. Інформація про відходи, що утворюються внаслідок війни: питання правового забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 79. С. 349-355.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

show/2657-12#Text

6.Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. 2-е вид.. КОМПАС. 2020. 490 с. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>

7.Махінова А., Сандул О. Загальний огляд Закону України «Про управління відходами», що сприяє європейській інтеграції України. URL: https://sk.ua/general-overview-of-the-law-of-ukraine-on-waste-management-facilitating-ukraines-european-integration/?utm_source=chatgpt.com

8.Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>

9.Існує пропозиція посилити кримінальну відповідальність у сфері управління відходами в Україні. URL:https://ecopolitic.com.ua/en/news/there-is-a-proposal-to-strengthen-criminal-liability-in-the-field-of-waste-management-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.com

10.Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2023 р. № 1279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2023-%D0%BF#Text>

11.Деякі питання здійснення моніторингу місць утворення, зберігання та видалення відходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня № 551. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2025-%D0%BF#Text>

References:

1.Hafurova O. V., Novak T. S. Informatsiia pro vidkhody, shcho utvoriuiutsia vnaslidok viiny: pytannia pravovoho zabezpechennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo*. 2023. T. 1. Vyp. 79. P. 349-355.

2.Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3.Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

4.Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

5.Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

6.Posibnyk z osvity z prav liudyny za uchastiu molodi. 2-e vyd.. KOMPAS. 2020. 490 s. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>

7.Makhinova A., Sandul O. Zahalnyi ohliad Zakonu Ukrainy «Pro upravlinnia vidkhodamy», shcho spriiaie yevropeiskii intehtatsii Ukrainy. URL: https://sk.ua/general-overview-of-the-law-of-ukraine-on-waste-management-facilitating-ukraines-european-integration/?utm_source=chatgpt.com

8.Pro upravlinnia vidkhodamy: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 r. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>

9.Isnuie propozitsiia posylyty kryminalnu vidpovidalnist u sferi upravlinnia vidkhodamy v Ukraini. URL: https://ecopolitic.com.ua/en/news/there-is-a-proposal-to-strengthen-criminal-liability-in-the-field-of-waste-management-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.com

10.Pro zatverdzhennia Poriadku stvorennia ta administruvannia informatsiinoi systemy upravlinnia vidkhodamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 hrudnia 2023 r. № 1279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2023-%D0%BF#Text>

11.Deiaki pytannia zdiisnennia monitorynhu mistv utvorennia, zberihannia ta vydalennia vidkhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 travnia № 551. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2025-%D0%BF#Text>

Стаття надійшла до друку 19 липня 2025 року

ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ

Горєлова В.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

ETHICAL CHALLENGES OF DIGITAL TRANSFORMATION IN JUSTICE

Horielova V.Y.,

PhD in Law, Associate Professor,
Professor of Department of the State Legal Disciplines of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

Анотація. Актуальність дослідження полягає у вивченні етичних викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією правосуддя, яка є невід'ємною частиною сучасного розвитку судової системи. Використання штучного інтелекту, алгоритмічних систем та автоматизації судових процесів підвищує ефективність і прозорість правосуддя, але водночас створює ризики дискримінації, порушення конфіденційності даних та впливу на традиційні принципи судочинства. Зокрема, алгоритмічна упередженість, яка виникає через використання історичних даних, може відтворювати соціальні нерівності, що суперечить принципам справедливості та рівності перед законом. Крім того, зростання обсягів електронних даних створює загрози для конфіденційності та приватності осіб, які беруть участь у судових процесах. Метою дослідження є виявлення та аналіз етичних викликів цифрової трансформації правосуддя, оцінка їх впливу на принципи справедливого суду та розробка рекомендацій для етичного регулювання цифрових технологій у судовій системі.

Методи аналізу включають порівняльно-правовий підхід, системний аналіз, кількісні та якісні методи дослідження, а також вивчення міжнародного досвіду, зокрема практики таких країн, як Естонія, Нідерланди, США, Канада, Великобританія та Сінгапур. Отримані результати підтверджують, що алгоритмічна упередженість, порушення конфіденційності даних та вплив на традиційні принципи правосуддя є ключовими викликами. Для їх подолання запропоновано впровадження незалежного аудиту алгоритмів, розробку законодавчих механізмів регулювання цифрових рішень, забезпечення прозорості судових процесів та інтеграцію міжнародних стандартів захисту даних.

Практична цінність дослідження полягає у формуванні основ для національної стратегії етичної цифровізації правосуддя, спрямованої на забезпечення справедливості, прозорості та довіри до судової системи в умовах глобальних технологічних змін.

Ключові слова: алгоритмічна упередженість, цифрова трансформація правосуддя, захист персональних даних, автоматизація судових процесів, етичне регулювання технологій, принципи справедливого суду, міжнародний досвід цифровізації.

Формул: 0, рис.: 2, табл.: 3, бібл.: 23.

Abstract. The relevance of this study lies in exploring the ethical challenges associated with the digital transformation of justice, which is an integral part of the modern development of the judicial system. The use of artificial intelligence, algorithmic systems, and automation in court processes enhances the efficiency and transparency of justice, but simultaneously creates risks of discrimination, data privacy violations, and impacts on traditional principles of legal proceedings. In particular, algorithmic bias, arising from the use of historical data, can reproduce social inequalities, which contradicts the principles of fairness and equality before the law. Additionally, the increasing volume of electronic data poses threats to the confidentiality and privacy of individuals involved in court proceedings. The purpose of this research is to identify and analyze the ethical challenges of the digital transformation of justice, assess their impact on the principles of a fair trial, and develop recommendations for the ethical regulation of digital technologies in the judicial system.

The analysis methods include comparative legal analysis, a systemic approach, quantitative and qualitative research methods, as well as the study of international experience - particularly the practices of countries such as Estonia, the Netherlands, the USA, Canada, the UK, and Singapore. The obtained results confirm that algorithmic bias, data privacy violations, and the impact on traditional principles of justice are key challenges. To address these, the study proposes the implementation of independent algorithm audits, the development of legislative mechanisms for regulating digital decisions, ensuring transparency in court processes, and integrating international data protection standards.

The practical value of the research lies in forming the basis for a national strategy for the ethical digitalization of justice, aimed at ensuring fairness, transparency, and trust in the judicial system in the context of global technological change.

Keywords: algorithmic bias, digital transformation of justice, personal data protection, automation of court processes, ethical regulation of technologies, principles of a fair trial, international digitalization experience.

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 3, ref.: 23.

Introduction Problem Statement. The digital transformation of justice is an integral part of the modern development of the judicial system, aimed at increasing the efficiency, transparency, and accessibility of legal proceedings. However, the adoption of digital technologies in the judiciary introduces a range of ethical challenges that require comprehensive and systematic analysis.

Key issues arising from the digitalisation of justice include ensuring the objectivity and impartiality of algorithmic decision-making, protecting the personal data of litigants, and preserving the traditional principles of justice amid the widespread implementation of artificial intelligence and automated systems.

One of the most pressing concerns is the risk of discrimination and bias inherent in algorithmic decision-making. Algorithms, trained on historical data, may replicate and even amplify existing social and legal inequalities. Furthermore, the integration of digital technologies in court systems necessitates new approaches to safeguarding data confidentiality, as the increasing volume of electronic information about litigants poses a significant threat to the right to privacy.

Additionally, the use of automation and remote formats for judicial proceedings may undermine fundamental legal principles such as the immediacy of hearings and the adversarial nature of trials, potentially affecting the overall quality of justice. The issue of digital inequality is also highly relevant, as not all parties to a case have equal access to technology or digital resources.

Thus, the digitalisation of justice is not merely a technological shift but also a deeply ethical transformation that demands careful regulation, adherence to legal standards, and the development of robust mechanisms to protect the fundamental principles of judicial fairness.

Relevance of the Research. The digital transformation of justice is an inevitable trend in the modern world, driven by technological advancement, the exponential growth of legal information, and the urgent need to optimize judicial procedures. As courts increasingly rely on digital tools, there is a critical need to assess the ethical implications of this transition and ensure that the implementation of new technologies does not compromise the core values of justice. The use of artificial intelligence, distributed registry technology, automated case management systems and electronic judiciary is significantly changing approaches to the administration of justice, opening up new opportunities for its efficiency, transparency and accessibility. At the same time, these changes raise a number of ethical issues related to the protection of human rights, the objectivity of court decisions, responsibility for the use of algorithmic systems, and the risks of digital inequality.

Particular attention should be given to the problem of algorithmic bias, which can lead to discrimination against certain groups of people. Since artificial intelligence systems are trained on historical data, they may reproduce systemic errors and entrenched biases, which runs counter to the principles of justice and the rule of law. At the same time, the issue of confidentiality of judicial data is becoming increasingly relevant, as digital storage and processing introduce risks of unauthorized access and data leakage. Ensuring the security and protection of such sensitive information is a critical task in the digital era.

In addition, digitalisation is transforming the very structure of the judicial process, challenging traditional legal approaches to adversarial proceedings, the right to a fair trial, and the principle of immediacy. Automated decision-making may deprive individuals of the opportunity to critically evaluate the unique circumstances of a case, which undermines the

ethical foundations of justice.

In the context of international trends in the digitalisation of judicial proceedings, it is essential to develop comprehensive legal and ethical standards that strike a balance between technological advancement and the protection of fundamental human rights and freedoms. The absence of proper regulation in this area may lead to legal conflicts, a decline in public trust in the judicial system, and violations of the rule of law.

Thus, the study of the ethical challenges posed by the digital transformation of justice is of critical importance, as the effectiveness and fairness of judicial systems in the context of global digital transformation largely depend on how these challenges are identified, addressed, and regulated.

Analysis of the latest research and publications. In recent years, the issue of ethical challenges of the digital transformation of justice has attracted considerable attention from scholars and practitioners. Among the modern studies on the ethical challenges of digital transformation in justice, the following works should be highlighted: 1) Zghama, A. O. (2024) «On the digital transformation of justice and prospects for the sphere of economic activity» [1], discusses the issues of introduction of digital technologies in the field of justice and their impact on economic activity; 2) Petryshyn, O. V., & Gilyaka, O. S. «Human rights in the digital age: challenges, threats and prospects» [2], addresses the impact of digital technologies on human rights; 3) in the article «The use of digital technologies in law: prospects and challenges» the impact of digital technologies on the legal system of Ukraine is considered. The authors analyse the role of digital technologies in improving access to justice and the efficiency of the judicial system; 4) The project “Supporting Digital Transformation” [3], funded by USAID (U.S. Agency for International Development, 2023) and UK Dev [4] aims to expand Ukraine’s digital capabilities and create sustainable ecosystems for a secure and successful future; 5) in the collective monograph “Ukraine in the context of social and digital transformation: ways to recovery” [5] under the general editorship of O. V. Petryshyn, O. F. Skakun and Yu. S. Shemshuchenko, the legal, ethical, social, economic and technical aspects of digital transformation in Ukraine are considered;

6) The monograph “Legal Regulation of the Digital Economy” [6] edited by T. O. Kolomoiets and V. S. Sheludko, examines the current challenges and opportunities related to the legal regulation of the digital economy in Ukraine.

These studies emphasize the importance of a comprehensive approach to the introduction of digital technologies into the justice system. This should include a special emphasis on ethical aspects that ensure the protection of human rights, personal data protection and adherence to the principles of justice.

Justification for the Relevance of the Study. The digital transformation of justice is one of the key trends in contemporary legal development. The implementation of artificial intelligence, automated decision-making systems, distributed ledger technologies [7], and electronic document management introduces new opportunities to enhance the efficiency, transparency, and accessibility of judicial proceedings. However, the integration of these technologies also presents a number of ethical challenges that require comprehensive analysis and appropriate regulatory responses.

One of the primary concerns is the risk of algorithmic bias, which may lead to discrimination and violations of the principle of equality before the law. Since algorithmic systems operate based on the analysis of large datasets, they can replicate and even reinforce existing social and legal inequalities embedded in historical data.

Another critical issue is the protection of personal data belonging to litigants. The growing volume of electronic information increases the risk of unauthorized access, data breaches, and violations of the right to privacy.

Moreover, the automation of judicial proceedings may undermine traditional principles of justice, particularly the principles of immediacy and the adversarial nature of court processes. The use of AI for evidence analysis or for predicting court decisions could diminish the roles of judges and legal representatives, thereby jeopardizing the right to a fair trial. [8]

International initiatives also confirm the importance of ethical regulation of digital technologies in justice. The European Commission on the Efficiency of Justice (CEPEJ) [9] and the UN [10] are developing recommendations on the ethical use of artificial

intelligence in the judiciary. In Ukraine, the active implementation of digital reforms requires the development of a national strategy that will strike a balance between technological progress and respect for fundamental human rights.

The lack of clear ethical standards and mechanisms to control the use of digital technologies in the judiciary can lead to legal conflicts, a decrease in trust in justice and a threat to the rule of law [11]. That is why the study of the ethical challenges of the digital transformation of justice is extremely relevant, as its results can contribute to the formation of an effective and fair judicial system in the context of digitalisation.

Purpose of the study. The purpose of the study is to identify and analyze the ethical challenges of the digital transformation of justice, assess their impact on the principles of fair trial, and develop recommendations for the ethical regulation of digital technologies in the judicial system.

The objectives of the study are as follows: 1) to analyse the conceptual foundations of the digital transformation of justice and its impact on judicial procedures; 2) to identify the main ethical issues related to the use of digital technologies in judicial proceedings; 3) to analyse the algorithmic bias in court decisions and propose methods to minimise it; 4) to assess the international experience of ethical regulation of digital technologies in justice and the possibility of its adaptation in Ukraine; 5) to propose recommendations for the development of a national strategy for the ethical digitalization of justice.

The scientific novelty of this study lies in its comprehensive analysis of the ethical dimensions of the digitalisation of justice and the development of practical proposals for the ethical regulation of digital technologies within the judicial system.

In particular, the paper explores the main ethical risks associated with the digital transformation of justice by analysing international experience – notably the case law of the European Court of Human Rights, the recommendations of the CEPEJ [9], and the United Nations standards [10] on the ethical use of artificial intelligence in the legal domain. A critical analysis of international regulatory practices in the field of judicial

digitalisation is conducted, focusing on the following: 1. Examination of approaches to the regulation of algorithmic decision-making in the U.S. judiciary and the implementation of automated court systems in countries such as Singapore, the United Kingdom, Canada, the Netherlands, and Estonia. 2. Assessment of the effectiveness of mechanisms for protecting the personal data of litigants, with reference to the General Data Protection Regulation (GDPR) [12]. 3. Development of proposed mechanisms for eliminating algorithmic bias in judicial decision-making. 4. Outlining of the prospects for regulating digital technologies in Ukraine's judicial system, taking into account both international standards and the specific features of the national legal framework.

The results of the study may serve as a foundation for the development of a national strategy for the ethical digitalisation of justice and contribute to the improvement of legal regulation in this rapidly evolving area.

Materials and methods. The study of the ethical challenges of the digital transformation of justice was based on an interdisciplinary approach that integrates legal, sociological, technological and ethical aspects. The article uses a set of methods to analyse international experience, identify key issues and develop recommendations for the legal system of Ukraine. The materials, methodology and procedures of the study are described.

The study was based on a wide range of information sources, including: 1) review of scientific articles, monographs, and reports on the digital transformation of the judiciary, including the work of leading researchers in this area; 2) analysis of legislative documents of selected countries (USA, Estonia, Singapore), international standards GDPR [12], рекомендації CEPEJ [9], ООХ [10]; 3) studying statistical indicators on the use of algorithmic systems in court practice, analysing reports of independent organisations; 4) Consideration of specific examples of algorithmic bias e.g., COMPAS [13] (in the United States) and successful application of digital technologies in judicial proceedings (Estonia, the Netherlands).

Countries for analysis were selected based on the following criteria: 1) the level of digitalisation of justice: the study covered both leaders of digital reforms (Estonia, Singapore)

and countries undergoing active modernisation (Ukraine, Canada); 2) regulatory mechanisms: countries with developed ethical standards (UK, Netherlands) and countries with insufficient legal regulation (Ukraine) are included; 3) availability of empirical data: the emphasis is on countries where independent studies and audits of algorithmic systems are published (USA, Canada).

The methods of data collection and analysis were carried out, namely: 1) in the comparative legal analysis, we studied legislative approaches to the regulation of algorithmic justice, assessed the effectiveness of personal data protection mechanisms in different jurisdictions (for example, comparing the GDPR [12] and Ukrainian legislation; 2) the systemic approach analyses the relationship between technological innovations and traditional principles of justice and analyses the impact of algorithmic bias on different social groups; 3) quantitative and qualitative methods were used to analyse the content of court decisions in which algorithmic systems were used, and to conduct a statistical analysis of the results of the operation of algorithmic systems, including a study of their discriminatory effects; 4) A study of the situation was conducted, namely, analysing digital reforms in the justice sector of individual countries and assessing the effectiveness of algorithmic audit mechanisms in the United States, the European Union, and other countries.

The research methodology was based on: 1) the theory of algorithmic justice 2) legal theories of the rule of law and the right to a fair trial; 3) sociological concepts of digital inequality and the impact of technology on social institutions.

Ensuring compliance with the ethical standards of the study was achieved by depersonalising data when using confidential information, minimising bias through the use of various sources, and ensuring openness through a clear description of the methodology.

The study's limitations include the lack of a localised empirical base on algorithmic bias in Ukraine, the different levels of digitalisation of the selected countries (which affects the generalisability of the findings), and the dynamism of technology (which can lead to rapid changes in the relevance of some findings).

The approach used provided a comprehensive assessment of the ethical

challenges of the digital transformation of justice, taking into account both technological aspects and socio-legal implications. The use of interdisciplinary analysis allowed for a deeper understanding of the problem, and a comparative study of international experience became the basis for developing practical recommendations for Ukraine. The limitations of the study highlight the need for further local research and adaptation of international approaches to the national context. The results obtained can be used to develop regulatory recommendations aimed at creating mechanisms for controlling algorithmic decisions and ensuring transparency of automated court proceedings.

Results and discussion. The study of the ethical challenges of the digital transformation of justice has identified a number of key issues that require attention from legislators, judges, lawyers and other participants in the judicial process. The main findings of the study can be divided into several categories: algorithmic bias, digital implementation and the impact of digital technologies, personal data protection, traditional principles of justice and international experience in regulating digital technologies in judicial proceedings.

Algorithmic bias is one of the main threats to the fairness of digital justice. The use of artificial intelligence and algorithmic systems in court decisions creates a risk of reproducing and reinforcing existing social and legal inequalities. The most common source of bias is the historical data on which algorithms are trained. If in the past, court decisions were made with certain inequalities in relation to different social groups, algorithms may unconsciously reproduce such imbalances.

In the United States, digital technologies – including artificial intelligence (AI) and machine learning algorithms – are being actively integrated into the criminal justice system to predict recidivism, assess risk levels, and determine release conditions. One of the most well-known tools in this area is the COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) system. It analyzes historical data, including prior convictions, socioeconomic status, arrest history, and demographic information.

However, a well-known investigation by ProPublica [14] uncovered significant racial bias

in the COMPAS system. Specifically, African-American defendants were assigned inflated recidivism risk scores in 77% of cases compared to white defendants, even when the underlying criminal circumstances were similar. This results in unjust judicial decisions, violations of human rights, and a decline in public trust, particularly among ethnic minority communities.

The root of algorithmic bias lies in the fact that such systems are trained on historical data, which often reflect structural inequalities. For instance, neighborhoods with higher concentrations of ethnic minorities are more frequently labeled as high-crime areas, attracting disproportionate police attention and reinforcing a cycle of prejudice and over-policing. To address this problem, several algorithm auditing mechanisms have been introduced in the U.S. For example, Wisconsin, Illinois, and California have established special commissions to evaluate

the objectivity of algorithms used in the criminal justice system [15]. Additionally, in 2021, the White House launched an initiative to develop ethical standards for the use of AI in the legal sector [16].

Despite these efforts, algorithmic bias remains a persistent issue, due in large part to the lack of uniform federal standards and the inherent difficulty of correcting social inequalities embedded in training data. Achieving fairness in algorithmic decision-making requires continued research, the development of more sophisticated data analysis methods, and greater transparency in how algorithms operate. Only a comprehensive, multi-faceted approach – combining regulatory action, technological innovation, and public oversight – can effectively mitigate the discriminatory effects of AI in the justice system and uphold the principle of equality before the law for all citizens.

Table 1. Comparative analysis of algorithmic bias in different countries:

Country.	Description of algorithmic bias	Strategies to combat bias
USA	Algorithms often reflect existing social biases, especially in face recognition and hiring.	Use of various data sets, algorithmic audits, regulatory frameworks.
Ukraine	The problem of bias is less studied, but there are cases of discrimination in various fields.	Raising awareness, developing ethical standards.
Singapore	High level of technological development, but there are also cases of bias	Inclusive approach to AI development, regulatory framework.
United Kingdom	Algorithms can reflect bias, especially in justice and healthcare systems [17]	Use of various data sets, algorithmic audits.
Canada	Problems of bias in hiring and facial recognition systems [18]	Data diversity, regulatory framework.
Netherlands	Cases of bias in justice systems and social services [19]	Algorithmic audits, an inclusive approach to AI development.
Estonia	High level of digitalisation, but there are also cases of bias.	Use of various data sets, regulatory frameworks.

Table 1 was developed by the author based on the analysis of the sources cited therein.

Algorithmic bias presents a serious challenge for Ukraine, where the digitalisation of justice is only beginning to gain momentum [20].

The main risks identified include: 1) Lack

of independent auditing of algorithmic systems [20]; 2) Lack of transparency in the use of automated decision-making in judicial practice [20]; 3) Absence of legislative provisions regulating algorithmic justice [21]; 4) Risk of

corrupt influence on algorithms and potential manipulation of data.

Given these challenges, it is essential to develop legal mechanisms for the oversight

of algorithmic decision-making, establish independent monitoring systems, and ensure transparency throughout all stages of digital justice processes.

Table 2. Risks of algorithmic bias in different countries.

Country	Algorithm type	Risk of bias
USA [22]	Predicting recidivism	High
Estonia	Automated solutions	Medium
Netherlands	Analysing the evidence	Low
Ukraine	E-justice	High
Singapore	Centralised digital solutions	Medium
United Kingdom [21]	Forecasting crime	High
Canada	Ethical control of algorithms	Low

Table 2 was developed by the author on the basis of the analysis of the sources cited therein.

The impact of digital technologies on the principles of justice and the digitalisation of the judicial system as a direction of modernisation are significantly transforming traditional approaches to justice. Digital tools, such as artificial intelligence and algorithmic systems, contribute to the efficiency, transparency and accessibility of justice. However, their implementation requires careful analysis, in particular with regard to technological security, human rights protection and the ethical use of algorithmic solutions. The experience of different countries demonstrates both the benefits of digital reforms and the potential risks associated with the automation of court processes.

Estonia, recognized as a world leader in digital justice, effectively utilizes distributed ledger technology to preserve the integrity of judicial data and prevent manipulation. The implementation of independent algorithm audits facilitates ongoing monitoring of digital decisions, thereby helping to uphold the principle of judicial independence. However, the increased automation of court processes may impact the principle of immediacy, as judges might increasingly rely on algorithmic outputs rather than direct case hearings.

In the Netherlands, the ProJustitia system automates the analysis of evidence in criminal cases, significantly enhancing judicial efficiency. Nevertheless, this automation raises concerns regarding the adversarial principle, since it may diminish the roles of judges and

lawyers in decision-making. To mitigate these risks, multi-level control mechanisms have been introduced to ensure the objectivity of court decisions.

Canada pursues judicial digitalisation through its National Digital Justice Strategy, which emphasizes strict ethical oversight of algorithms. This approach strives to balance technological innovation with respect for human rights. Despite this, automation poses challenges to the principle of immediacy, as judicial reliance on algorithmic recommendations grows. Public engagement in discussions around digital reforms serves as a key tool to maintain transparency.

In the United Kingdom, the algorithmic system HART (Harm Assessment Risk Tool), used for crime prediction, sparked significant public backlash due to evident biases. This controversy prompted a revision of auditing standards for algorithmic solutions. The broader impact of digital technologies on the principles of judicial competitiveness and independence remains contested, underscoring the need for enhanced regulatory frameworks [23].

Singapore adopts a centralized model for judicial digitalisation via the Digital Justice Centre, which improves the efficiency of judicial proceedings. However, concerns about excessive state control arise, potentially threatening judicial independence. To address these concerns, Singapore is actively developing ethical standards governing the use of artificial intelligence in justice.

Ukraine is at the initial stage of digital transformation of the judicial system. The introduction of e-justice increases the accessibility of justice, but poses risks to the principles of immediacy and competition. To overcome these challenges, it is necessary to develop legislative mechanisms to regulate digital judgements, introduce independent audit of algorithms and ensure transparency of processes.

Digital technologies are having a significant impact on traditional principles of justice,

including the immediacy, competitiveness and independence of the judiciary. The experience of countries shows the need to develop effective mechanisms for controlling algorithmic systems, ensuring transparency of judicial processes and taking into account international experience. For Ukraine, which is at the initial stage of digital transformation, it is particularly important to take these aspects into account for the successful implementation of digital technologies in the judicial system.

Table 3. Comparative analysis of the international experience of the impact of digital technologies on the principles of justice and digitalisation of the judicial system for the countries listed.

Country	Key events and achievements
Estonia	Independent audit of algorithms, monitoring of digital court decisions, distributed registry technologies.
Netherlands	ProJustitia system for analysing evidence, multi-level control over digital technologies
Canada	National strategy for digital justice, ethical control, public engagement
United Kingdom	AI ethics committee to review control rules due to HART scandal
Singapore	Digital Justice Centre, a centralised approach to digital solutions
Ukraine	Implementation of e-justice, digitalisation of court proceedings, use of mobile applications
USA	Use of algorithms to predict recidivism, introduction of digital technologies in judicial proceedings

The table 3 was created by the author based on the messages indicated in the text.

Thus, the international experience of the impact of digital technologies on the principles of justice and the digitalisation of the judicial system of the digitalisation of justice demonstrates a wide range of approaches to the introduction of digital technologies in the judicial system. An important aspect is to ensure transparency, technological security and human rights protection, which remains a key challenge for most states in the process of digital transformation of justice.

Prospects and recommendations for Ukraine. For the effective implementation of digital justice in Ukraine, it is necessary to: develop legislative mechanisms for regulating digital judgements and algorithmic justice.

1) introduce independent audits of algorithmic systems to monitor possible biases.

2) increase the transparency of digital processes by providing open access to information on the operation of judicial algorithms.

3) protect personal data in accordance with international standards, including the GDPR.

4) introduce public control mechanisms to ensure compliance with ethical principles in digital justice.

The impact on the traditional principles of justice that analyse evidence may reduce the role of judges and lawyers in the decision-making process, which may lead to a violation of the right to a fair trial for several reasons: 1. Reduction of human factor (automated systems may reduce the role of judges and lawyers in the decision-making process, as they can quickly analyse large amounts of data and provide recommendations, which may lead to judges and lawyers relying more on the results of automated systems rather than their own experience and intuition) [24]; 2. Algorithmic bias (algorithms may reflect existing social prejudices, which can lead to discrimination against certain groups of people. For example, recidivism prediction

algorithms can be biased against minorities, which can lead to unfair decisions) [25]; 3. Lack of transparency (automated systems can be difficult to understand, which can complicate the process of appealing decisions, and lack of transparency in the operation of algorithms can lead to the fact that litigants cannot understand how the decision was made, which can violate the right to a fair trial) [26]; 4. Reducing the role of lawyers (automated systems may reduce the need for lawyers to analyse evidence and prepare cases, which may lead to a decrease in the quality of legal aid and restrict access to justice for some groups of people) [23]; 5. Ethical issues. (The use of automated systems in the judiciary raises ethical issues regarding

responsibility for decisions. If a decision is made based on the recommendations of an automated system, the question arises as to who is responsible for possible errors or bias).

These factors underline the importance of ensuring transparency, ethics and accountability in the use of automated systems in judicial proceedings to guarantee the right to a fair trial. The use of digital technologies, in particular artificial intelligence, may affect such principles as the immediacy and adversarial nature of the judicial process. For example, automated systems that analyse evidence can reduce the role of judges and lawyers in the decision-making process, which can lead to a violation of the right to a fair trial.

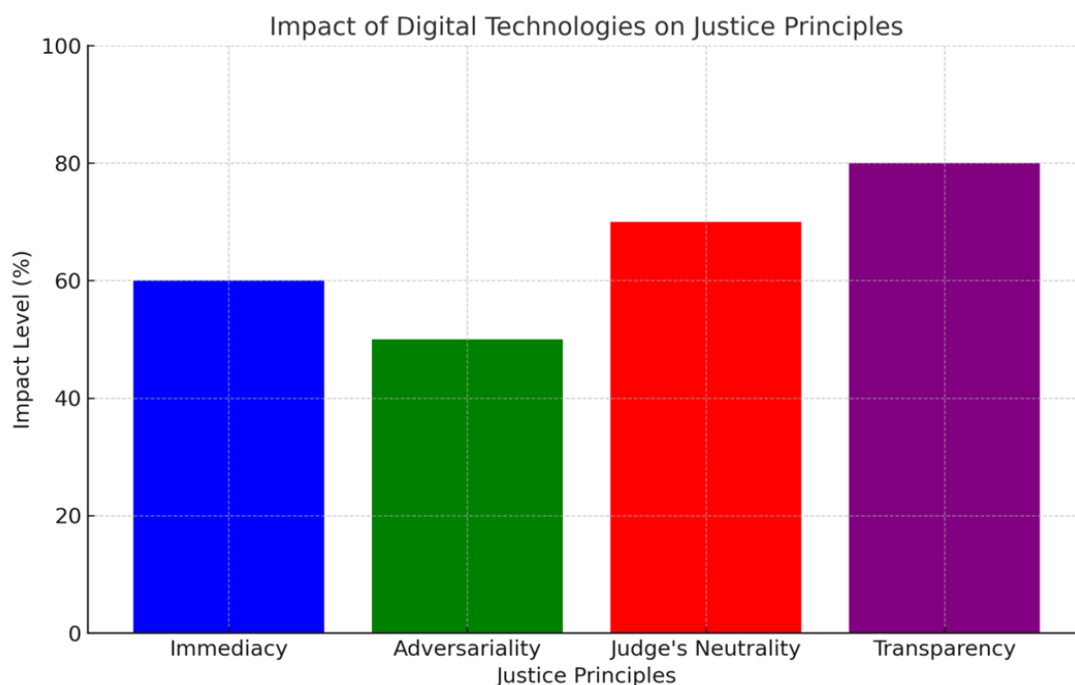

Figure 1. The digital transformation of judicial systems around the world is accompanied by significant ethical challenges, in particular with regard to data protection and information confidentiality. An analysis of the practice of various countries, including Estonia, the Netherlands, the USA, Canada, the UK, Singapore and Ukraine, demonstrates both the achievements and serious risks associated with the digitalisation of justice.

Estonia, as one of the leaders in the field of digital justice, actively uses distributed registry technologies to ensure the integrity of judicial data. However, even with strict data protection regulations in place, there are still risks of unauthorised access to confidential

data, which can undermine confidence in digital court procedures. This underscores the need for continuous improvement of data protection mechanisms in the context of rapid technological development.

In the Netherlands, the ProJustitia system, which automates the analysis of evidence in criminal cases, is an example of the effective use of digital tools.

However, even multi-level control does not exclude the possibility of confidentiality violations, which may affect the right to a fair trial.

This underscores the importance of developing additional data protection mechanisms during the process of digital

transformation.

The United States illustrates the difficulty of balancing the use of algorithmic systems, such as COMPAS, which predict recidivism, with the protection of litigants' rights. Despite stringent data protection regulations, cases of unauthorized access to confidential information remain a serious problem, requiring further improvement of legislative and technical mechanisms.

Canada, in implementing its National Digital Justice Strategy, focuses on the ethical control of algorithms. However, risks of unauthorized access to confidential information persist, underscoring the need to integrate international data protection standards into national practice.

In the UK, the Ethics Committee for Artificial Intelligence concentrates on auditing algorithmic systems such as HART, which has caused controversy due to bias and privacy violations. This demonstrates the importance of developing transparent mechanisms to regulate the use of digital technologies in justice [27].

Singapore, through a centralized approach via the Digital Justice Centre, has made significant progress in the digitalisation

of the judiciary. However, risks of excessive government control and data privacy violations remain relevant, requiring further improvement of ethical standards [28].

Ukraine, currently at the initial stage of digital transformation of its judicial system, faces similar challenges. The introduction of e-justice increases the accessibility of justice, but risks of unauthorized access to confidential information remain a serious concern. To address these issues, it is necessary to develop comprehensive data protection mechanisms, taking into account international experience [29].

Overall, the digital transformation of justice opens up new opportunities to increase the efficiency and transparency of judicial processes, but at the same time poses serious ethical challenges, including those related to data protection. The experience of countries around the world underlines the need to develop strict privacy standards, transparent control mechanisms, and continuous monitoring of the use of digital technologies in justice. For Ukraine, this is a key task that requires the integration of international best practices and the development of its own effective solutions.

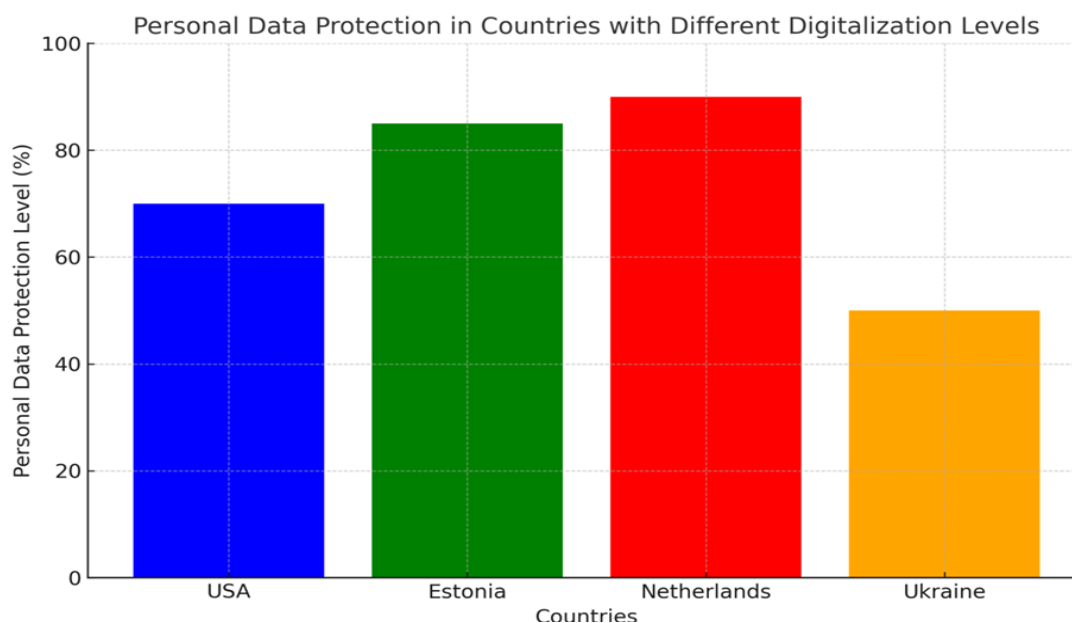

Figure 2. Personal Data Protection in Countries with Different Digitalization Levels was developed by the author based on the data provided in this source [30].

Discussion. The results of the study confirm that the digital transformation of justice is not only a technological but also a deeply

ethical process. Algorithmic bias, which is evident in many countries, is a serious challenge to the principles of fairness and equality before the law. This is especially true in countries where social inequalities have historically existed, and these inequalities can be exacerbated by the use of algorithms based on historical data.

Personal data protection is also a critical aspect of digital transformation. While the GDPR in the EU provides a high level of protection, in countries without such mechanisms, the risks of privacy breaches remain significant. This is particularly relevant in Ukraine, where the digital infrastructure is still in its infancy.

The impact of digital technologies on traditional principles of justice, such as immediacy and adversarialism, also requires attention. Automated systems can increase the efficiency of judicial proceedings, but they can also reduce the role of humans in the decision-making process, which may lead to violations of the right to a fair trial.

The digital transformation of justice is a complex process that requires a careful balance between technological progress and ethical principles. The research findings confirm that algorithmic bias, personal data protection, and the impact on traditional justice principles are key challenges that require close attention from lawmakers and practitioners.

Conclusions. The study found that the use of artificial intelligence (AI) and algorithmic systems in justice significantly threatens the principles of objectivity and equality. The historical data on which the algorithms are based reproduce structural social inequalities, which leads to discrimination against certain groups (for example, the COMPAS system in the United States). To minimise these risks, independent audits of algorithms, the use of diverse data sets, and the integration of regulatory mechanisms at the state level are required.

The growth of electronic information in litigation poses threats to confidentiality and privacy. The experience of EU countries [12] and Estonia (distributed ledger technology) proves the effectiveness of strict data protection standards. It is critical for Ukraine to adapt international practices, develop mechanisms for

technological security and prevent unauthorised access.

Automation of court processes reduces the role of immediacy, competition and the human factor in decision-making. This can lead to the devaluation of the right to a fair trial, especially in the context of insufficient transparency of algorithms. In order to maintain a balance between technological progress and ethical standards, it is necessary to ensure the participation of judges, lawyers and the public in the evaluation of digital solutions.

International experience as a basis for reforms. An analysis of the practices of Estonia, the Netherlands, Canada and other countries has shown that successful digitalisation requires a comprehensive approach: from developing codes of ethics to creating mechanisms for public control. For Ukraine, the key is to implement a national strategy that combines technological innovation with respect for human rights, taking into account the recommendations of the CEPEJ [9] and UN [10].

At the initial stage of digital transformation, Ukraine should focus on developing legislation to regulate algorithmic justice, introducing independent audits of algorithmic systems, increasing digital literacy among litigants, and integrating international data protection standards.

The digital transformation of justice is an inevitable process that opens up new opportunities for efficiency and accessibility of justice. However, its success depends on overcoming ethical challenges related to algorithmic bias, data protection, and preserving traditional principles of justice. The scientific recommendations proposed in this study can form the basis for the development of an ethical digitalisation strategy aimed at ensuring fairness, transparency and trust in the judiciary in the context of global technological change.

References:

1. Engvin D., Larson D., Mattu S., Kirchner L. Mashynna uperezhnenist. *ProPublica*. 2016. URL: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (accessed: 06.07.2025).
2. Shtuchnyy intelekt v ES i Velykiy Brytaniyi: porivnyannya rehulyatornykh pidhodiv. *Dnistrianskyi tsentr*. 2023. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-v-es-i-brytaniyi-porivnyannya-regulyatornykh-pidhodiv> (accessed: 06.07.2025).
3. Basiuk O. P. Rekomendatsiyi shchodo vprovadzhennya tekhnolohiy rozpodilenoho reyestru (blokcheyn) u derzhavnomu sektori Ukrayiny na osnovi svitovoho dosvidu. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya*. 2023. № 1. P. 131–154. DOI: 10.26565/1684-8489-2023-1-08.
4. Bielov D. M., Bielova M. V. Shtuchnyy intelekt u sudovomu protsesi ta sudovykh rishennyakh: potentsial i ryzyky. *Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/373627051_Artificial_intelligence_in_judicial_proceedings_and_court_decisions_potential_and_risks/fulltext/64f34ba3827074313ff23093/

Artificial-intelligence-in-judicial-proceedings-and-court-decisions-potential-and-risks.pdf (accessed: 06.07.2025).

5. Buolamwini J., Gebru T. Gendered bias in facial analysis: mizhsektoralni vidminnosti v tochnosti komertsiyinykh system klasyfikatsiyi za statyu. *Pratsi konferentsiyi z mashynnoho navchannya*. 2018. Vol. 81. P. 1–15. URL: <http://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a.html> (accessed: 06.07.2025).

6. Artificial intelligence for higher education: benefits and challenges. *Frontiers in Education*. 2024. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/educ.2024.1501819/full> (accessed: 06.07.2025).

7. Tsyfrova derzhava: alhorytm uspiyku vid Singapuru. *UASpectr*. 2020. URL: <https://uaspectr.com/2020/12/21/alhorytm-uspihu-vid-singapuru/> (accessed: 06.07.2025).

8. Yevropeyska komisya z efektyvnosti pravosuddya (CEPEJ). Etychna khartiya shchodo vykorystannya shchynnoho intelektu v sudovykh systemakh. 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/ethical-charter> (accessed: 06.07.2025).

9. Bil'she 12 000 osib buly profil'ovani defektnym instrumentom prohnozuvannya polityky Darema. *Fair Trials*. 2022. URL: <https://www.fairtrials.org/articles/news/foi-reveals-over-12000-people-profiled-by-flawed-durham-police-predictive-ai-tool/> (accessed: 06.07.2025).

10. Zahal'nyy rehulyament zakhystu danykh (GDPR). *Yevropeys'kyy parlament i Rada*. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016R0679> (accessed: 06.07.2025).

11. Holovats'kyy N. T. Pravove rehulyuvannya zakhystu personal'nykh danykh: GDPR ta ukrayins'ke zakonodavstvo. *Visnyk yurydychnoho fakultetu Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. 2024. № 44. P. 1–10. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/44-1.pdf> (accessed: 06.07.2025).

12. Mizhnarodnyy dosvid vykorystannya tsyfrovoyi informatsiyi v kryminal'nomu protsesi. *Journal of Legal Studies*. 2019. № 4. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/61.pdf (accessed: 06.07.2025).

13. Koval'chuk O. Ya. Pravovi ramky zastosuvannya shchynnoho intelektu v sudoviy systemi. *Internauka*. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17179636116454.pdf> (accessed: 06.07.2025).

14. Larson D., Engvin D., Mattu S., Kirchner L. Alhorytmichni otsinky ryzyku u kryminal'niy yustyttsiyi: uroky z debaty navkolo COMPAS. *Harvard Data Science Review*. 2022. Vol. 4. № 3. P. 1–25. DOI: 10.1162/99608f92.1e2b3a1a.

15. Obermeyer Z., Powers B., Fogeli K., Mullainathan S. Analiz rasovoyi uperezhzhenosti v alhorytmu, shcho vykorystovuyetsya dlya upravlinnya zdorov'iam naselennya. *Science*. 2019. Vol. 366. № 6464. P. 447–453. URL: <https://science.sciencemag.org/content/366/6464/447> (accessed: 06.07.2025).

16. Ocheretyanyy V. V., Osisky Y. O. Tsyfrova transformatsiya sudovykh posluh v Ukrayini: dosyahnennya ta perspektyvy. *Vinnyts'kyy navchal'no-naukovyy institut ekonomiky Zakhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu*. 2024. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/162.pdf (accessed: 06.07.2025).

17. Paskar A. Etychni aspekty vykorystannya shchynnoho intelektu v pravosuddi: shlyakh do zabezpechennya prav lyudyny. *Naukovyy zhurnal Chernivets'koho natsional'noho universytetu imeni Yuriya Fed'kovycha*. 2023. URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/download/70/52/103> (accessed: 06.07.2025).

18. Petryshyn O. V., Hilyaka O. S. Prava lyudyny u tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. 2021. Vol. 28. № 1. P. 7–35.

19. Bernazyuk Ya. Tsyfrova era pravosuddya: rol' shchynnoho intelektu u zabezpechenni yednosti sudovoyi praktyky v Ukrayini. *Protocol*. 2023. URL: https://protocol.ua/ru/tsifrova_era_praosuddya_rol_shi_u_zabezpechenni_ednosti_sudovoi_praktiki_v_ukraini/ (accessed: 06.07.2025).

20. Bilyy dim vyrobiv rekomendatsiyi shchodo zakhystu hromadyan vid shchynnoho intelektu. *MediaSapiens*. 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/30381/2022-10-04-bilyy-dim-vyrobyv-rekomendatsii-shchodo-zakhystu-gromadyan-vid-shchynnoho-intelektu/> (accessed: 06.07.2025).

21. Tlyopova-Demura M. Vykorystannya alhorytmiv shchynnoho intelektu u kryminal'niy yustyttsiyi: mizhnarodnyy dosvid ta vitchyznani perspektyvy. 2021. URL: <https://www.academia.edu/80992767/> (accessed: 06.07.2025).

22. Zgama A. O. Tsyfrova transformatsiya pravosuddya ta perspektyvy dlya biznesu. *Analychna ta porivnyal'na yurysprudentsiya*. 2024. № 320. P. 320–325.

23. Zyuderven Borgezius F. Y. Dyskryminatsiya, shchynnyy intelekt i alhorytmichne pryattya rishen'. Rada Yevropy. 2018. URL: <https://rm.coe.int/discrimination-artificial-intelligence-and-algorithmic-decision-making/1680925d73> (accessed: 06.07.2025).

Стаття надійшла до друку 15 липня 2025 року

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 342.9:355.45:(477)

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C18

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Мунька О.М.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>

**CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF REHABILITATION IN LEGAL
DOCTRINE**

Munka O.M.,

Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>

Анотація. У статті здійснено всебічне дослідження поняття та ознак реабілітації у правовій доктрині України та зарубіжних країн. Реабілітація розглядається як важливий інститут правосуддя, що спрямований на відновлення справедливості, захист прав і свобод особи, а також на підтримку довіри суспільства до системи правосуддя. У науковій роботі висвітлено еволюцію підходів до тлумачення сутності реабілітації, її основних функцій та ознак як у юридичному, так і соціальному аспектах. Наголошується, що реабілітація не обмежується формальним виправданням особи, незаконно притягнутої до кримінальної відповідальності, а охоплює також публічне спростування безпідставних обвинувачень, відшкодування матеріальних і моральних збитків, відновлення честі, гідності та репутації.

Особливу увагу приділено аналізу чинного законодавства України, яке хоча й містить основні правові гарантії реабілітації, проте має суттєві недоліки. Зокрема, процедура реабілітації характеризується складністю та формалізмом, відсутністю ефективних механізмів компенсації, а також недостатньою підтримкою реабілітованих осіб. Це ускладнює практичне відновлення порушених прав і негативно впливає на рівень довіри до судової системи. Вивчено проблеми, що залишаються недостатньо розкритими в науковій літературі, зокрема питання суспільної довіри, механізми публічного вибачення з боку держави, а також потреба у створенні комплексної системи соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від неправомірних переслідувань.

У статті обґрунтована необхідність реформування законодавства з метою забезпечення реального, а не декларативного відновлення прав. Запропоновано практичні шляхи удосконалення інституту реабілітації, серед яких розширення підстав для її застосування, запровадження інституту суспільного вибачення, а також створення систем психологічної та соціальної підтримки.

Ефективна реабілітація є однією з ключових умов функціонування правової держави і критично важливою для відновлення суспільної довіри до органів правосуддя, що робить її актуальною темою для подальших досліджень і законодавчих змін.

Ключові слова: реабілітація, права людини, невинуватість, компенсація, правова держава, соціальний статус.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. The article provides a comprehensive study of the concept and features of rehabilitation in the legal doctrine of Ukraine and foreign countries. Rehabilitation is seen as an important institution of justice aimed at restoring justice, protecting human rights and freedoms, and maintaining public confidence in the justice system. The article highlights the evolution of approaches to the interpretation of the essence of rehabilitation, its main functions and features in both legal and social aspects. The author emphasizes that rehabilitation is not limited to formal acquittal of a person

illegally prosecuted, but also includes public refutation of unfounded accusations, compensation for material and moral damages, and restoration of honor, dignity and reputation.

Particular attention is paid to the analysis of the current legislation of Ukraine, which, although containing basic legal guarantees of rehabilitation, has significant shortcomings. In particular, the rehabilitation procedure is characterized by complexity and formalism, lack of effective compensation mechanisms, and insufficient support for rehabilitated persons. This complicates the practical restoration of violated rights and negatively affects the level of trust in the judicial system. The article examines issues that remain insufficiently covered in scientific literature, in particular the question of public trust, mechanisms for public apologies by the state, and the need to create a comprehensive system of social and psychological assistance for victims of unlawful persecution.

The article substantiates the need to reform legislation in order to ensure real, rather than declarative, restoration of rights. Practical ways to improve the institution of rehabilitation are proposed, including expanding the grounds for its application, introducing the institution of public apology, and creating systems of psychological and social support.

Effective rehabilitation is one of the key conditions for the functioning of a state governed by the rule of law and is critical for restoring public trust in the justice system, making it a relevant topic for further research and legislative changes.

Keywords: rehabilitation, human rights, innocence, compensation, rule of law, social status.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. Питання реабілітації як правового інституту набуває особливої актуальності в сучасних умовах демократичної трансформації української держави. Помилкове кримінальне переслідування, неправомірні вироки та незаконне позбавлення волі не лише порушують фундаментальні права людини, але й підривають довіру суспільства до правосуддя. Сучасна правова система має гарантувати не лише відновлення прав постраждалих осіб, а й створення умов для повноцінної компенсації та повернення в соціум із відновленою репутацією. При цьому важливо забезпечити належне правове регулювання, яке дозволить уникати формалізму та забезпечить реальний захист гідності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реабілітації широко висвітлюються у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження інституту реабілітації зробили такі вчені: О.В. Батрин, В.І. Теремецький, О.А. Івахненко, В.М. Тертишник, А.Р. Козоліс, В.П. Наг-ребельний, Б.І. Сташків, М.Є. Шумило, О. М. Соколова, Н.О. Васюк, Я.Ф. Радиш, які розглядали проблеми відновлення прав осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності, а також питання моральної сатисфакції. Окрему увагу приділено питанням відшкодування шкоди, як матеріальної, так і моральної. У працях дослідників підкреслюється важливість юридичних гарантій під час реалізації права на реабілітацію, а також необхідність розробки механізмів, які забезпечують фактичне, а не лише декларативне відновлення прав.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність теоретичних напрацювань, окремі аспекти реабілітації залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, мало уваги приділено аналізу взаємозв'язку між реабілітацією та суспільною довірою до судової влади, питанням публічного вибачення з боку держави, а також розробці дієвих механізмів соціально-психологічної підтримки осіб, які піддалися незаконним переслідуванням. Недостатньо розроблені також питання удосконалення процедурного аспекту реабілітації та комплексного підходу до компенсації шкоди.

Метою статті є комплексне дослідження поняття та ознак реабілітації у правовій доктрині, визначення її юридичної та соціальної природи, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері для забезпечення більш ефективного захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. У процесі поглиблення євроінтеграційних змін та становлення України як демократичної і правової держави особливого значення для національної правової системи набуває реальний та дієвий захист прав і свобод людини. Важливим інструментом відновлення справедливості та підтвердження відповідальності держави перед своїми громадянами виступає інститут реабілітації. Його значення виходить далеко за межі суто процесуальних аспектів, адже він є індикатором гуманізму правосуддя, його здатності визнавати та виправляти власні помилки,

що є невід'ємною складовою принципу верховенства права. Актуальність глибокого доктринального та нормативного аналізу цього інституту зумовлена як необхідністю подолання спадщини тоталітаризму, так і потребою вдосконалення механізмів захисту особи від ризиків безпідставного кримінального переслідування в сучасних умовах. Конституція України закладає фундаментальні засади для функціонування інституту реабілітації. Зокрема, норми статті 56 гарантують кожному право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, а положення статті 62, що закріплюють презумпцію невинуватості, прямо вказують на обов'язок держави скасувати всі наслідки обвинувачення у разі його спростування [1].

У своїй основі, в сучасній українській правовій доктрині, реабілітація розглядається як комплексний, багатоаспектний правовий інститут, що не обмежується лише скасуванням неправосудного рішення. Його сутність полягає у повному відновленні честі, гідності, ділової репутації та всіх прав особи, яка була необґрунтовано піддана юридичному переслідуванню. На відміну від прощення, що є актом милосердя щодо винної особи, реабілітація є актом справедливості щодо невинної. Це офіційне визнання державою власної помилки та вжиття всіх можливих заходів для нівелювання її негативних наслідків.

У науковій літературі зазначається, що термін «реабілітація» має латинське походження: префікс *re* означає «знову» або «відновлення», а прикметник *habilitas* – «здатність», «придатність», «корисність». Таким чином, дослівне значення цього терміна – «відновлення здатності бути корисним» або «повернення до стану повноцінності» [1, с. 149].

У Юридичній енциклопедії реабілітація (*rehabilitatio*) визначається як відновлення правового статусу особи, поновлення її прав і репутації після незаконного або необґрунтованого переслідування. Зміст цього поняття включає кілька аспектів: реабілітація як юридичний інструмент поновлення у правах осіб, які безпідставно зазнали репресій або були неправомірно притягнуті до кримінальної

чи адміністративної відповідальності, із забезпеченням компенсації завданої їм матеріальної та моральної шкоди; діяльність уповноважених державних органів – досудового розслідування, прокуратури, суду – щодо визнання незаконності кримінального переслідування, відшкодування заподіяної шкоди та поновлення порушених прав; у сфері соціального забезпечення – система заходів, спрямованих на відновлення функціональних можливостей особи, зокрема її здатності до повноцінної життєдіяльності [6, с. 245].

Відомий правник В.М. Тertiшник визначає реабілітацію як «встановлений законом порядок відновлення честі, репутації і прав особи, незаконно або необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності» [8, с. 257]. Водночас М.Є. Шумило наголошує на тому, що це не лише відновлення прав, а й обов'язкове відшкодування шкоди [9, с. 52].

Усе вищезазначене свідчить про багатоаспектний, міждисциплінарний характер реабілітації як правового феномена, що перебуває на перетині кримінального процесу, адміністративного, соціального та конституційного права.

Погоджуємося з твердженням дослідника А.Р. Козолиса, який акцентує на ціннісному, або аксіологічному, вимірі інституту, зазначаючи, що його головна соціальна функція полягає у відновленні суспільної довіри до системи правосуддя через демонстрацію її здатності до самоочищення та корекції [5, с. 112].

Таким чином, можна виділити вузьке (процесуальне) та широке (соціально-правове) розуміння реабілітації, де перше охоплює процедуру скасування незаконного рішення, а друге – всю систему гарантій, спрямованих на повне повернення особи у попереднє становище.

Сучасне розуміння цього інституту неможливе без осмислення його історичної еволюції на українських землях. У радянський період поняття реабілітації асоціювалося переважно з жертвами політичних репресій, проте цей процес мав вибіркового і часто формального характеру. Кардинальні зміни відбулися з відновленням незалежності України, коли у 1991 році було ухвалено

Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Новітній етап розвитку пов'язаний з ухваленням у 2018 році Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [4], який значно розширив коло осіб, що підлягають реабілітації, та уточнив відповідні процедури. Цей історичний аспект демонструє важливу функцію реабілітації – відновлення історичної справедливості. Водночас розвивався і загальний інститут реабілітації у кримінальному процесі, який стосується будь-яких випадків незаконного переслідування.

Цей історичний досвід заклав підвалини для сучасного нормативного регулювання, яке починається на найвищому рівні – в Конституції України. Стаття 3 проголошує людину та її гідність найвищою соціальною цінністю, що є ідеологічною основою для відновлення цих цінностей. Деталізація цих фундаментальних конституційних норм відбувається на рівні галузевого законодавства, де центральне місце посідає Кримінальний процесуальний кодекс України [2]. Право на реабілітацію виникає у особи у випадку закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав, закріплених у статті 284 КПК України (відсутність події чи складу правопорушення, недоведеність винуватості), або у разі ухвалення судом виправдувального вироку. Процедура відшкодування шкоди деталізована у спеціальному Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [3]. Цей Закон визначає, що відшкодуванню підлягає як втрачений заробіток, конфісковане майно та сплачені штрафи, так і витрати на правову допомогу та моральна шкода.

На основі цього доктринального аналізу та чинних нормативних актів викристалізуються системні ознаки реабілітації як цілісного правового феномену. Це, перш за все, її відновлювальний характер, що проявляється у прагненні законодавця максимально «стерти» всі негативні наслідки для особи. Другою ознакою є специфічна підстава виникнення – неправомірні дії державних

органів, доведені в рамках процесуальної форми, тобто після ухвалення відповідного процесуального документа. Третьою рисою є комплексність наслідків, що охоплює майновий, особистий немайновий та соціальний аспекти. Нарешті, четвертою ознакою є ретроактивність: особа вважається такою, що ніколи не притягалася до відповідальності, а всі юридичні факти, пов'язані з переслідуванням, анулюються.

Для глибшого розуміння унікальної природи реабілітації, що впливає з її ознак, необхідно чітко відмежовувати її від суміжних, хоча й зовні подібних, правових інститутів. Амністія та помилювання є актами гуманізму щодо винних осіб і не заперечують правомірності вироку. Декриміналізація ж означає зміну закону, внаслідок якої діяння перестає бути злочином, і її підставою є не помилка правосуддя у конкретній справі, а зміна суспільної оцінки діяння. Натомість реабілітація стосується саме індивідуальної помилки у застосуванні норми права до конкретної особи. Проте, незважаючи на чіткість доктринальних розмежувань та законодавче регулювання, на практиці реабілітовані особи стикаються зі значними перешкодами. Однією з найскладніших є доведення розміру моральної шкоди, оскільки судова практика з цього питання є неоднорідною, а суми, що присуджуються, часто не відповідають глибині страждань, яких зазнала особа [7, с. 98]. Іншою проблемою є бюрократизованість та тривалість процедур фактичного поновлення в правах та отримання компенсацій.

Таким чином, інститут реабілітації постає як багатогранне правове явище, що має глибокі історичні корені, міцне конституційне підґрунтя та детальне галузеве регулювання. Він виступає найважливішим інструментом відновлення справедливості та захисту прав особи, яка стала жертвою судової чи слідчої помилки. Його сутність полягає в офіційному визнанні державою своєї неправоти та повному відновленні всіх прав реабілітованого. Ефективне функціонування цього інституту є невід'ємною складовою утвердження України як правової держави, де права та свободи людини є найвищою цінністю, а вдосконалення механізмів практичної реалізації права на реабілітацію

залишається актуальним завданням для законодавця та судової практики.

Висновки. Отже, інститут реабілітації є одним із ключових механізмів захисту прав і свобод людини в демократичній та правовій державі, якою прагне стати Україна у процесі євроінтеграції. Проведений аналіз свідчить, що реабілітація має подвійний характер: з одного боку, це процесуальна процедура, спрямована на скасування незаконних та необґрунтованих рішень, а з іншого – комплексний соціально-правовий інститут, покликаний забезпечити відновлення честі, гідності, репутації та матеріального стану особи, яка стала жертвою помилки правосуддя.

Основними ознаками реабілітації є її відновлювальний характер, специфічна підстава виникнення у вигляді доведених незаконних дій органів влади, комплексність правових наслідків та ретроактивність, яка передбачає повне анулювання всіх юридичних наслідків незаконного переслідування.

Аналіз історичного розвитку інституту реабілітації в Україні, починаючи з радянського періоду та до сучасності, демонструє значну еволюцію: від обмеженого та вибіркового застосування щодо жертв

політичних репресій до більш комплексного механізму, закріпленого у Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі та спеціальних законах. Незважаючи на прогрес, практична реалізація права на реабілітацію залишається проблемною, що обумовлено тривалими процедурами, бюрократизованістю та складністю доведення моральної шкоди.

Водночас, реабілітація є не лише юридичним інститутом, але й важливим соціальним сигналом, який демонструє готовність держави визнавати власні помилки та виправляти їх. Її ефективне функціонування сприяє зміцненню довіри громадян до правосуддя, підвищенню рівня правової культури та утвердженню принципу верховенства права.

Таким чином, подальше вдосконалення механізмів реалізації права на реабілітацію, розвиток нормативної бази та формування єдиної судової практики є необхідними умовами для забезпечення реальної, а не декларативної компенсації порушених прав особи. Лише за таких умов інститут реабілітації зможе повною мірою виконувати свою відновлювальну та профілактичну функцію в українському суспільстві.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
4. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII (в редакції Закону № 2325-VIII від 13.03.2018). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 17. Ст. 146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
5. Козолис А.Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 171-174. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.
6. Нагребельний В. П., Сташків Б. І., Шумило М. Є. Реабілітація / *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. С. 244-246.
7. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 148-155.
8. Тертишник В.М. Кримінальний процес України: Підручник. Київ: Алерта, 2020. 720 с.
9. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків : Арсіс, 2001. 320 с.

References:

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. 141 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

(accessed: 10.06.2025).

2.Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. № 9-13. 88 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 10.06.2025).

3.On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Unlawful Actions of Agencies Conducting Operational-Investigative Activities, Pre-Trial Investigation Agencies, Prosecutor's Office and Court: Law of Ukraine dated 01.12.1994 № 266/94-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1995. № 1. 1 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 10.06.2025).

4.On the Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime of 1917-1991: Law of Ukraine dated 17.04.1991 № 962-XII (as amended by Law № 2325-VIII dated 13.03.2018). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. № 17. 146 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (accessed: 10.06.2025).

5.Kozolis A.R. Concept and Legal Nature of Rehabilitation Services: Civil-Law Aspect. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2023. № 3. P. 171-174. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.

6.Nahrebelnyi V.P., Stashkiv B.I., Shumylo M.Ye. Rehabilitation. In: Legal Encyclopedia, Vol. 5. Editorial board: Yu.S. Shemshuchenko (ed. in chief) et al. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 2003. P. 244-246.

7.Sokolova O.M., Vasyuk N.O., Radish Ya.F. Rehabilitation of Servicemen: Terminology, Classification, Principles and Features (on the Problem of State Regulation of Rehabilitation of the Armed Forces Personnel). *Investments: Practice and Experience*. 2015. № 23. P. 148-155.

8.Tertyshnyk V.M. Criminal Procedure of Ukraine: Textbook. Kyiv: Alerta, 2020. 720 p.

9.Shumylo M.Ye. Rehabilitation in the Criminal Procedure of Ukraine: Monograph. Kharkiv: Arsis, 2001. 320 p.

Стаття надійшла до друку 20 червня 2025 року

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ

Іщенко Ю.І.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: ishchenkoyi@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1418-0775>

ECOLOGICAL TERRORISM IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE: LEGAL AND SECURITY DIMENSIONS

Ishchenko Y.I.,

Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: ishchenkoyi@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1418-0775>

Анотація. Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабних масштабів із лютого 2022 року, продемонструвала багатовимірність сучасної війни. На відміну від класичних воєн XX століття, сьогоденні збройні конфлікти виходять далеко за межі традиційних воєнних дій. Вони охоплюють інформаційний простір, економічну сферу, гуманітарний вимір і, що особливо важливо, безпосередньо впливають на довкілля та кліматичну безпеку.

Війна в Україні стала яскравим прикладом того, що термін «екологічний тероризм» перестає бути абстрактним поняттям. Цілеспрямоване руйнування російськими окупантами інфраструктури, промислових підприємств, енергетичних об'єктів, сільськогосподарських угідь, лісових масивів та водних ресурсів завдає колосальної шкоди природному середовищу. Наслідки такої політики мають довгостроковий характер і виходять далеко за межі території України, впливаючи на європейський континент у цілому.

Актуальність дослідження зумовлена кількома факторами. По-перше, українська держава наразі постала перед необхідністю одночасно протистояти агресії та документувати злочини проти довкілля, щоб у майбутньому вимагати компенсацій від країни-агресора. По-друге, міжнародне право поки що не має усталеної категорії «екологічного тероризму» чи дієвого механізму відшкодування за масові екологічні злочини під час війни, що створює серйозні правові прогалини. По-третє, екологічна безпека дедалі більше інтегрується у сферу національної та міжнародної безпеки, зокрема у діяльність Європейського Союзу та НАТО, що відкриває нові перспективи для України.

Проблема екологічного тероризму в умовах збройної агресії росії проти України має не лише теоретичне, але й практичне значення. Її вивчення дозволяє зрозуміти масштаби завданої шкоди, визначити правові механізми притягнення агресора до відповідальності та напрацювати стратегії «зеленого відновлення», що стануть фундаментом майбутньої екологічно збалансованої економіки України.

Ключові слова: екологічний тероризм, збройна агресія росії проти України, довкілля, екологічна безпека, кліматична безпека, міжнародне право, воєнні злочини проти довкілля.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 16.

Abstract. The Russian Federation's armed aggression against Ukraine, which began in 2014 and escalated to full-scale war in February 2022, has demonstrated the multidimensional nature of modern warfare. Unlike the classic wars of the 20th century, today's armed conflicts go far beyond traditional military operations. They encompass the information space, the economic sphere, the humanitarian dimension and, most importantly, directly affect the environment and climate security.

The war in Ukraine has become a striking example of how the term "ecological terrorism" is no longer an abstract concept. The deliberate destruction by Russian occupiers of infrastructure, industrial enterprises, energy facilities, agricultural land, forests, and water resources is causing enormous damage to the natural environment. The consequences of such policies are long-term and extend far beyond Ukraine's borders, affecting the European continent as a whole.

The relevance of this study is determined by several factors. First, the Ukrainian state is currently faced with the need to simultaneously resist aggression and document crimes against the environment in order to demand compensation from the aggressor country in the future. Secondly, international law does not yet have an established category of

«environmental terrorism» or an effective mechanism for compensation for mass environmental crimes during war, which creates serious legal loopholes. Thirdly, environmental security is increasingly being integrated into the sphere of national and international security, in particular into the activities of the European Union and NATO, which opens up new prospects for Ukraine.

The problem of environmental terrorism in the context of Russia's armed aggression against Ukraine is not only of theoretical but also of practical importance. Studying it allows us to understand the extent of the damage caused, identify legal mechanisms for bringing the aggressor to justice, and develop "green recovery" strategies that will form the foundation of Ukraine's future environmentally balanced economy.

Keywords: ecological terrorism, russia's armed aggression against Ukraine, environment, ecological security, climate security, international law, war crimes against the environment.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 16.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна російської федерації проти України висвітлила новий вимір воєнної агресії – екологічний. Масовані ракетні удари, підриви критичної інфраструктури, підпали лісів, забруднення річок, ґрунтів і повітря створюють передумови для формування явища, яке дедалі частіше визначається як екологічний тероризм. Проблема полягає в тому, що шкода довкіллю носить не лише локальний характер, а й має системні та глобальні наслідки, створюючи загрозу здоров'ю населення, продовольчій та енергетичній безпеці, а також підсилюючи кліматичні ризики на планетарному рівні. В умовах воєнних дій питання фіксації та оцінки шкоди природним ресурсам, притягнення винних до відповідальності та вироблення дієвих механізмів відновлення довкілля стає одним із ключових завдань держави й міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема екологічних наслідків війни поступово виходить на перший план у наукових і правових дискусіях. Зокрема, у працях українських дослідників – Р. Стрільця, Р. Вереші, О. Кучинської, О. Ковтуна розглядаються проблеми документування шкоди довкіллю, правові механізми захисту екологічних прав громадян і застосування кримінально-правових норм у сфері охорони природи. Значний внесок у розвиток тематики зробили також К. Белоусова та інші науковці, які аналізують міжнародний досвід розслідування екоциду в Іраку, Сирії, Індонезії. Водночас публікації Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України надають статистичні дані про масштаби руйнувань і фінансові оцінки збитків.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень і публікацій, питання

екологічного тероризму в умовах війни проти України залишаються недостатньо опрацьованими. По-перше, у міжнародному праві досі немає чіткого визначення поняття «екоцид» як окремого міжнародного злочину, що ускладнює його доведення та притягнення до відповідальності держави-агресора. По-друге, національне законодавство хоч і містить широкий спектр норм щодо охорони природи, проте їх практичне застосування в умовах воєнних дій стикається з низкою перешкод: браком фахівців для фіксації екологічних злочинів, обмеженим доступом до окупованих територій, складністю у проведенні експертиз. По-третє, проблемним залишається механізм міжнародної компенсації шкоди довкіллю: наразі не існує дієвого фонду чи трибуналу, що міг би швидко і ефективно відшкодовувати екологічні втрати.

Метою статті є всебічне дослідження явища екологічного тероризму в контексті збройної агресії російської федерації проти України та аналіз його правових і безпекових вимірів. Зокрема, робота спрямована на: Виявлення масштабів та характеру екологічної шкоди, завданої військовими діями, включно з підривами об'єктів інфраструктури, лісовими пожежами, забрудненням річок, ґрунтів і прибережних екосистем, а також підвищенням радіаційного фону у зонах відчуження. Оцінку правових механізмів притягнення держави-агресора до відповідальності, включно з національною та міжнародною судовою практикою, принципами державного імунітету, нормами міжнародного гуманітарного права та можливостями кваліфікації таких дій як воєнний злочин – екоцид. Дослідження соціально-економічних і безпекових наслідків екологічного тероризму, включно з впливом на здоров'я населення, життєво важливі екосистеми, продовольчу безпеку та сталий розвиток України. Визначення шляхів

правового захисту громадян і громадських організацій, які постраждали внаслідок дій агресора, через судові позови та механізми компенсації шкоди.

Виклад основного матеріалу. Війна, розв'язана російською федерацією проти України, стала комплексною катастрофою не лише з економічної та соціальної точки зору, а й із екологічної. Поняття екологічного тероризму нині є центральним у сучасному аналізі наслідків агресії, оскільки руйнування довкілля відбувається системно та навмисно, створюючи пряму загрозу для життя та здоров'я населення України та впливаючи на міжнародну екологічну безпеку. Як зазначає Стрілець Р., за перший рік війни обсяги викидів CO₂ збільшилися на 120 млн тонн, що еквівалентно річному рівню викидів такої країни, як Бельгія. Цей показник підкреслює глобальний екологічний вимір конфлікту, адже наслідки війни виходять далеко за межі локальних територій і впливають на зміни кліматичних процесів у світі. Зокрема, підвищені викиди парникових газів прискорюють глобальне потепління, сприяють збільшенню екстремальних погодних явищ, таких як посухи, повені та урагани, а також підвищують ризики деградації природних екосистем у віддалених регіонах. Війна в Україні не лише локально руйнує довкілля, а й має транснаціональні наслідки, що ставлять під загрозу екологічну стабільність на глобальному рівні [7].

Системний характер екологічного тероризму проявляється у багатьох формах і зачіпає всі сфери життя. Вибухові пристрої, мінні поля, безпілотники та артилерійські обстріли завдають шкоди не лише безпосередньо людям, а й природним екосистемам. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, понад 30% території країни зазнали різного ступеня руйнувань, від прямого пошкодження ґрунтів і рослинності до забруднення хімікатами та нафтопродуктами. Вогнем і боєприпасами знищено понад 100 тис. га сільськогосподарських угідь, а лісові пожежі, охопивши понад 60 тис. га, стали причиною масової загибелі флори та фауни [8].

Особливо небезпечними є наслідки для Чорнобильської зони відчуження.

Окупація цієї території призвела до того, що Рудий ліс, сосновий масив, який загинув після катастрофи 1986 року, став маршрутом руху російських колон, здіймаючи хмари радіоактивного пилу. Моніторингові станції зафіксували 20-кратне збільшення рівня радіації, що свідчить про явну загрозу для довкілля та життя людей у прилеглих регіонах. Крім того, внаслідок активних бойових дій відбулися забруднення ґрунтів плутонієм, цезієм та іншими радіонуклідами, що створює довготривалі загрози для здоров'я місцевого населення та тваринного світу.

Ключовим елементом екологічного тероризму стала знищена гідроінфраструктура. Підлив частини Каховської ГЕС у червні 2023 року призвів до підтоплення понад 600 кв. км території, загибелі людей і тварин та повного порушення водних екосистем. Руйнування річкових та прибережних екосистем знищило популяції понад 70 видів риб, 18 з яких перебувають під загрозою зникнення. Це також спричинило опріснення північно-західної частини Чорного моря та забруднення ґрунтів нафтопродуктами, хімікатами та стічними водами, що унеможливило ведення сільського господарства на значних площах [9].

Інший приклад – удар по нафтобазі в Харкові 9 лютого 2024 року, коли 3 тис. тонн дизельного палива та хімікатів потрапили у річку, а пожежа знищила житлові будинки й забрала життя семи осіб. Такі дії чітко демонструють навмисний характер шкоди для довкілля та життя людей, що відповідає ознакам екоциду та військового злочину.

Світова спільнота та Україна стоять перед загрозою екологічної катастрофи, і воєнні дії лише прискорюють її настання. Унаслідок збройної агресії проти України регулярні обстріли призводять до масштабних лісових пожеж, нищення заповідних територій, втрати біорізноманіття, а також до забруднення природних екосистем токсичними речовинами, що потрапляють у довкілля від боєприпасів і військової техніки, зазначає науковиця О.М. Ковтун. І наслідки екологічного тероризму для здоров'я людей є багатовимірними, забруднення водних ресурсів призводить до зростання захворюваності на шлунково-кишкові, дерматологічні

та онкологічні хвороби. Дим від масових лісових пожеж підвищує ризик респіраторних проблем, а радіоактивне забруднення підвищує ймовірність довгострокових генетичних мутацій [10, с. 104]. Аграрний сектор, який є основою продовольчої безпеки, зазнав серйозних руйнувань: родючі ґрунти забруднені, посіви знищені, а водні ресурси виснажені або забруднені. Масові пожежі та мінні поля у зонах природних ландшафтів не лише руйнують біорізноманіття, а й створюють довготривалі загрози для життя людей і тварин, особливо у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях.

З правового боку міжнародне право стикається з серйозними викликами у визнанні та розслідуванні екоциду. На сьогодні екоцид не закріплений як окремий міжнародний злочин, але тривають ініціативи щодо його включення до статуту Міжнародного кримінального суду. Україна вже розпочала прецедентну роботу у цьому напрямі, розслідуючи злочини проти довкілля як воєнні злочини. Національні суди активно використовують наявні інструменти для захисту прав громадян. Зокрема, Верховний Суд у справі № 308/9708/19 встановив, що судовий імунітет Росії не може перешкоджати українським громадянам у відшкодуванні шкоди, завданої військовою агресією, створюючи прецедент для подання позовів щодо компенсації як моральної шкоди, так і збитків довкіл्लю [11].

Національне законодавство України формує комплексну правову основу для охорони довкілля, відновлення порушених екосистем та притягнення винних до відповідальності, у тому числі держави-агресора. Конституція України (ст. 50, ст. 66) визначає право кожного громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а також покладає на державу обов'язок забезпечувати раціональне використання природних ресурсів і їх захист [1]. Це створює конституційну основу для правових дій у разі шкоди екології внаслідок воєнних дій, промислових аварій чи інших надзвичайних ситуацій.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає основні принципи державної екологічної

політики, порядок запобігання забрудненню та руйнуванню природних об'єктів, а також механізми оцінки та документування шкоди довкіл्लю. Він передбачає обов'язок суб'єктів господарювання дотримуватися екологічних стандартів та здійснювати заходи з мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище [2].

У своїй науковій роботі дослідники Р.В. Вереша, О.П. Кучинська, О.М. Ковтун акцентують увагу, що Кодекс цивільного захисту України та кримінальні закони передбачають відповідальність за забруднення та пошкодження земель, водних ресурсів і лісів, а також за порушення правил безпеки під час поводження з небезпечними речовинами. У воєнний час ці норми набувають особливої актуальності, оскільки шкода довкіл्लю часто має масовий та системний характер. Зокрема, кримінальний кодекс передбачає відповідальність за порушення правил охорони вод, незаконну рубку лісу, забруднення ґрунтів і повітря, а також за наслідки вибухів та техногенних аварій [12, с. 154].

Галузеві закони, такі як «Про оцінку впливу на довкілля», «Про управління відходами» та «Про правовий режим воєнного стану», створюють інструменти для оцінки та контролю екологічної шкоди. Державна екологічна експертиза дозволяє оцінювати вплив проектів і діяльності на навколишнє середовище, включно з потенційними воєнними ризиками. Закон «Про управління відходами» регламентує збір, облік, утилізацію та переробку відходів, що особливо важливо після руйнування промислових та житлових об'єктів [5]. Закон «Про правовий режим воєнного стану» встановлює особливі умови охорони критично важливої інфраструктури та природних ресурсів і дозволяє оперативно реагувати на загрози екологічної безпеки в умовах військового конфлікту [6].

Державні органи, включно з екологічною інспекцією, спеціалізованими комісіями та уповноваженими органами місцевого самоврядування, здійснюють моніторинг стану довкілля, документують шкоду та готують експертні висновки для судових і міжнародних процедур. Це дозволяє залучати державу-агресора до відповідальності у міжнародних судах та

подавати позови про компенсацію збитків, як матеріальних, так і моральних.

Компенсаційні механізми набувають особливої значущості: за оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, загальні збитки довкіл्लю вже перевищують 71 млрд євро, а майнова шкода для населення та бізнесу близько 800 млрд євро. Частина збитків є непоправною, що підкреслює необхідність комплексного та системного підходу до відшкодування. Поєднання національних механізмів із міжнародними нормами, зокрема принципом «деліктного винятку» у міжнародному приватному праві, дозволяє притягнути державу-агресора до відповідальності навіть за відсутності формального міжнародного визнання екоциду [13].

К. Белоусова звертає свою увагу на тому, що міжнародний контекст демонструє, що випадки екоциду розслідуються і в інших зонах конфлікту, наприклад, у Сирії, Іраку та Індонезії, що створює правові прецеденти та механізми, які можна адаптувати до українського контексту. Порівняльний аналіз показує, що ефективне документування шкоди, залучення міжнародних експертів та використання національних судових систем дозволяє добиватися компенсацій навіть у складних геополітичних умовах [14].

Перспективи «зеленого відновлення» України у післявоєнний період потребують комплексного підходу, який поєднує сучасні технології, наукові методи та європейський досвід. Одним із ключових напрямів є очищення ґрунтів та водних ресурсів, забруднених хімікатами, нафтопродуктами, важкими металами та радіоактивними елементами. Для цього можуть застосовуватися як традиційні методи, такі як механічна та хімічна рекультивация, так і інноваційні технології біоремедіації, які передбачають використання мікроорганізмів або рослин для розкладання токсичних сполук.

Відновлення лісових і прибережних екосистем є наступним важливим напрямом. Втрата лісів та заболочених територій через пожежі, обстріли або затоплення порушила екологічний баланс і призвела до скорочення біорізноманіття. Для відновлення екосистем необхідно застосовувати підходи екологічного проектування, які

враховують природні особливості територій та сприяють відновленню корінних видів рослин і тварин. Зокрема, для прибережних зон важливим є відновлення водно-болотних угідь, які виконують функцію фільтрації води та служать середовищем проживання багатьох видів птахів і риб.

Сучасні системи моніторингу стану довкілля є невід'ємною складовою «зеленого відновлення». Вони включають супутниковий моніторинг, використання дронів для виявлення забруднень, автоматизовані сенсори для контролю рівня забруднення повітря, води та ґрунтів. Такі системи дозволяють не лише оперативно виявляти загрози, а й відстежувати ефективність відновлювальних заходів [15].

Одним із ключових напрямів є впровадження відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. Сонячні, вітрові та гідроенергетичні проєкти дозволяють зменшити залежність від викопного палива, скоротити викиди парникових газів і одночасно створюють робочі місця. Особливо важливим є інтегрування енергетичних мереж на засадах «розумних міст», що дозволяє оптимізувати споживання електроенергії, зменшити втрати та підвищити стійкість енергосистеми до воєнних загроз.

Не менш важливим є залучення громадянського суспільства та місцевих громад. Вони можуть брати участь у посадці лісів, очищенні водойм, контролі за діяльністю промислових підприємств та дотриманням екологічних стандартів. Формування екологічної культури на рівні громад підвищує обізнаність населення щодо довкілля, стимулює соціальну відповідальність та створює умови для довгострокового сталого розвитку.

Особлива увага приділяється національним механізмам компенсації та правовому забезпеченню «зеленого відновлення». Законодавство має передбачати можливість залучення до відповідальності держави-агресора, промислових підприємств та винних осіб за шкоду довкіл्लю. Це передбачає розробку методик оцінки шкоди, механізмів відшкодування та залучення міжнародних експертів. Міжнародний досвід свідчить, що ефективне відновлення після конфлікту можливе лише за умови тісної

координації державних органів, наукових установ та громадських організацій [16].

Екологічний тероризм у контексті агресії Росії проти України є комплексною проблемою, що поєднує руйнування природних екосистем, порушення міжнародного права, шкоду національній безпеці та глобальним кліматичним процесам. Його наслідки будуть відчутні для багатьох поколінь. Україна має поєднати правові механізми притягнення агресора до відповідальності та «зелене відновлення» доквілля на засадах європейських стандартів, що стане ключовим фактором забезпечення безпечного існування громадян та відновлення сталого розвитку держави.

Висновки. Екологічний тероризм, що супроводжує збройну агресію російської федерації проти України, постає одним із найнебезпечніших і водночас найменш усвідомлених суспільством вимірів війни. Його наслідки не обмежуються лише масштабними руйнуваннями доквілля, а пронизують усі сфери життєдіяльності держави від економіки та енергетики до продовольчої та національної безпеки. Системність і навмисність екологічних злочинів, що проявляються у знищенні гідротехнічних споруд, підпалах лісів, забрудненні водних ресурсів та сільськогосподарських угідь, дозволяють кваліфікувати їх не просто як побічний ефект бойових дій, а як елемент гібридної стратегії агресора. Війна вже призвела до катастрофічного зростання викидів парникових газів, забруднення ґрунтів та вод, втрати біорізноманіття і деградації екосистем, наслідки яких матимуть міжпоколінний характер і відчуватимуться далеко за межами України.

З правової точки зору проблема ускладнюється відсутністю усталеного міжнародного механізму кваліфікації та переслідування екоциду. Попри те, що національне законодавство України, а саме Конституція, Закони про охорону навколишнього природного середовища, спеціальні екологічні та кримінально-правові норми створюють основу для захисту доквілля, у міжнародному праві досі не існує чіткого визначення та закріплення екоциду як окремого злочину. Це гальмує процес притягнення росії до відповідальності в

рамках Міжнародного кримінального суду. Водночас Україна вже формує правові прецеденти, які мають вагоме значення для розвитку міжнародної практики: зокрема, рішення Верховного Суду, що заперечує судовий імунітет росії у справах про відшкодування шкоди, відкриває шлях до подання позовів, пов'язаних із компенсацією екологічних збитків. У цьому контексті надзвичайно важливою є синергія національних та міжнародних механізмів, від екологічних експертиз і фіксації шкоди до участі у глобальних ініціативах із визнання екоциду.

Безпековий вимір екологічного тероризму не менш загрозливий. Зруйнована енергетична інфраструктура, підрив Каховської ГЕС, удари по нафтобазах і хімічних підприємствах поставили під загрозу стабільність енергопостачання та створили ризики екологічних катастроф техногенного характеру. Аграрний сектор, який є одним із ключових для економіки України, зазнав масштабних втрат через мінування територій, забруднення ґрунтів і брак водних ресурсів. Водночас масові лісові пожежі, вирубки та вибухи на природоохоронних територіях призвели до нищівних втрат біорізноманіття, руйнуючи природний баланс і створюючи загрози для життя як людей, так і тварин. Усе це свідчить, що екологічний тероризм не лише ускладнює ведення війни та відновлення економіки, а й формує довготривалі загрози для стійкого розвитку держави.

У цьому контексті особливого значення набувають перспективи «зеленого відновлення» України. Вони не повинні обмежуватися лише ліквідацією наслідків агресії, а мають стати фундаментом нового екологічно орієнтованого курсу держави. Йдеться про впровадження сучасних європейських стандартів у сфері енергетики, сільського господарства, управління відходами, очищення водних ресурсів і рекультивації земель. Використання досвіду країн Європейського Союзу у сфері моніторингу стану доквілля, відновлення деградованих територій та розвитку відновлюваних джерел енергії дозволить Україні не лише подолати наслідки війни, а й зробити екологічну трансформацію частиною європейської інтеграції.

Екологічний тероризм у війні проти України є комплексним явищем, що поєднує воєнні злочини, руйнування природного середовища та створення загроз для міжнародної безпеки. Він вимагає багатовимірної відповіді, яка має включати посилення правової відповідальності держави-агресора, ефективне документування та оцінку збитків, мобілізацію міжнародних

компенсаційних механізмів і реалізацію стратегії «зеленого відновлення». Саме поєднання юридичної відповідальності та екологічної реконструкції стане запорукою не лише відновлення довкілля, а й утвердження України як держави, що здатна трансформувати трагедію війни у підґрунтя для сталого розвитку, національної безпеки та міжнародного авторитету.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
3. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 № 5403-VI : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
4. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
5. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
7. Стрілець Р. 120 мільйонів тонн викидів на рік. Війна Росії проти України віддаляє світ від кліматичної нейтральності. *Interfax-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/937662.html>
8. Завдані збитки. Земельні ресурси. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/shove>
9. Подія 2023 року: підлив Каховської ГЕС та його наслідки для Херсонщини. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/kherson/647518-podia-2023-roku-pidriv-kahovskoi-ges-ta-jogo-naslidki-dla-hersonsini/>
10. Ковтун О.М. Еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. С. 103-109. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/309875/301258>
11. Рішення суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782ск21) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
12. Вереша Р.В., Кучинська О.П., Ковтун О.М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Випуск 78. Ч. 2. Ужгород. 2023. С. 152–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56244/1/286116-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-660016-1-10-20230820.pdf>
13. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 71 млрд доларів збитків та 180 млн тонн викидів: на COP29 Україна назвала масштаб шкоди природі за 1000 днів війни. *Урядовий квартал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-tonn-vykydiv-na-sor29-ukraina-nazvala-masshtab-shkody-pryrodi-za-1000-dniv-viiny>
14. Белоусова К. ПАРЕ визначила екоцид новим злочином в міжнародному праві. 26.01.2023. *Екополітика*. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochinom-v-mizhnarodnomu-pravi/>
15. Вікі, Зелене повоєнне відновлення [wiki]. ZWAU. URL: https://city.zerowaste.org.ua/wiki/zelene_povoienne_vidnovlennia
16. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України Екодія. *Екодія*. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelenavidbudova-ua.html>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 № 254k/96-VR : stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (accessed: 11.09.2025).
2. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshecha : Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII : stanom na 8 serp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (accessed: 11.09.2025).
3. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 02.10.2012 № 5403-VI : stanom na 1 sich. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (accessed: 11.09.2025).
4. Pro otsinku vplyvu na dovkillia : Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 № 2059-VIII : stanom na 15 lystop. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (accessed: 11.08.2025).
5. Pro upravlinnia vidkhodamy : Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 № 2320-IX : stanom na 8 serp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (accessed: 11.08.2025).

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII : stanom na 14 trav. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (accessed: 11.08.2025).
7. Strilets R. 120 milioniv tonn vykydiv na rik. Viina Rosii proty Ukrainy viddaliaie svit vid klimatychnoi neitralnosti. *Interfax-Ukraina*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/937662.html>
8. Zavdani zbytky. Zemelni resursy. *Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy*. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/shove>
9. Podiia 2023 roku: pidryv Kakhovskoi HES ta yoho naslidky dlia Khersonshchyny. *Suspilne. Novyny*. URL: <https://suspilne.media/kherson/647518-podia-2023-roku-pidriv-kahovskoi-ges-ta-jogo-naslidki-dla-hersonsini/>
10. Kovtun O.M. Ekoloho-pravovi aspekty zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2024. P. 103-109. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/309875/301258>
11. Rishennia sudu vid 14 kvitnia 2022 roku u spravi № 308/9708/19 (provadzhennia № 61-18782sk21) Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
12. Veresha R.V., Kuchynska O.P., Kovtun O.M. Ekotsyd u natsionalnomu ta mizhnarodnomu kryminalnomu pravi: suchasni vyklyky ta perspektyvy normatyvno-pravovoho rehuliuвання. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. Vypusk 78. Ch. 2. Uzhhorod. 2023. P. 152–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56244/1/286116-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-660016-1-10-20230820.pdf>
13. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. 71 mlrd dolariv zbytkiv ta 180 mln tonn vykydiv: na SOR29 Ukraina nazvala masshtab shkody pryrodi za 1000 dniv viiny. Uriadovyi kvartal. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-tonn-vykydiv-na-sor29-ukraina-nazvala-masshtab-shkody-pryrodi-za-1000-dniv-viiny>
14. Bielousova K. PARE vyznachyla ekotsyd novym zlochinom v mizhnarodnomu pravi. 26.01.2023. Ekopolityka. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochinom-v-mizhnarodnomu-pravi/>
15. Viki, Zelene povoiennie vidnovlennia [wiki]. ZWAU. URL: https://city.zerowaste.org.ua/wiki/zelene_povoiennie_vidnovlennia
16. Pryntsyropy zelenoi pisliavoiennoi vidbudovy Ukrainy Ekodii. Ekodiia. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelenavidbudova-ua.html>

Стаття надійшла до друку 14 серпня 2025 року

ЗАСТОСУВАННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМО- ВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ізоменко К. Т.,

аспірантка,

Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: catherinefm688@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7197-0061>

THE APPLICATION OF RESTORATIVE JUSTICE AS A MEANS OF PROTECTING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AND THEIR TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF MILITARY ACTION

Izotenko K. T.,

Postgraduate student,

KROK University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: catherinefm688@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7197-0061>

Анотація. У статті досліджено особливості впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на проблемах традиційної каральної моделі правосуддя, яка зосереджується переважно на покаранні правопорушника та не забезпечує повною мірою захист прав потерпілих і відновлення соціальної справедливості. Визначено ключові труднощі застосування відновних практик: відсутність належної нормативно-правової бази, обмеженість інституційних механізмів, суперечності між положеннями кримінально-процесуального законодавства та міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини. Проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо реалізації програм медіації та інших форм відновного правосуддя, а також окреслено перспективи їх адаптації в українському правовому полі. Розвиток інституту відновного правосуддя сприятиме підвищенню довіри громадян до правоохоронної системи, зменшенню рівня рецидивної злочинності та забезпеченню балансу між правами потерпілих і правопорушників. Запропоновано напрями вдосконалення національного законодавства та механізмів імплементації міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства.

Водночас станом на сьогодні актуальними залишаються проблеми застосування відновного правосуддя щодо дотримання прав людини у кримінальному провадженні, а також питання відшкодування шкоди та повноцінного захисту прав осіб у кримінальному провадженні. Фактично створений механізм відновного правосуддя, на думку багатьох авторів, не може повноцінно перекрити всі збитки потерпілого незважаючи на зміни у веденні Кримінального судочинства, в результаті якого повинні бути забезпечені не тільки права і свободи особи правопорушника, а й потерпілого.

Основна мета відновного правосуддя – створити відновлення соціальної гармонії, а не лише здійснити покарання особи. Це може включати компенсацію, громадські роботи або інші форми відшкодування. Відновне правосуддя містить у собі превентивний аспект, а також сприяє запобіганню повторним злочинам через реабілітацію правопорушників. В Україні концепція відновного правосуддя поступово впроваджується в різних сферах, зокрема в кримінальному судочинстві, що дозволяє створити більш гуманний і ефективний підхід до вирішення конфліктів у результаті вчиненого злочину.

Ключові слова: відновне правосуддя, права людини, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 26.

Abstract. The article examines the peculiarities of implementing restorative justice in the criminal proceedings of Ukraine under martial law. Emphasis is placed on the problems of the traditional punitive model of justice, which primarily focuses on punishing the offender and does not fully ensure the protection of victims' rights or the restoration of social justice. Key challenges in applying restorative practices are identified: the absence of an adequate legal framework, limited institutional mechanisms, and contradictions between the provisions of criminal procedure law and international human rights standards. The experience of foreign countries in implementing mediation programs and other forms of

restorative justice is analyzed, and the prospects for their adaptation to the Ukrainian legal system are outlined. The development of the restorative justice institute will contribute to strengthening citizens' trust in law enforcement, reducing the level of recidivism, and ensuring a balance between the rights of victims and offenders. Directions for improving national legislation and mechanisms for implementing international standards in criminal justice are proposed.

At the same time, the application of restorative justice remains problematic in terms of ensuring human rights in criminal proceedings, as well as addressing compensation for damages and providing comprehensive protection of individuals' rights in such proceedings. In fact, the mechanism of restorative justice, according to many scholars, cannot fully cover all the losses of victims, despite reforms in criminal justice aimed at safeguarding not only the rights and freedoms of offenders but also those of victims.

The main goal of restorative justice is to restore social harmony rather than merely impose punishment. This may include compensation, community service, or other forms of reparation. Restorative justice also carries a preventive dimension, helping to reduce reoffending through offender rehabilitation. In Ukraine, the concept of restorative justice is gradually being introduced in various spheres, particularly in criminal proceedings, which makes it possible to create a more humane and effective approach to resolving conflicts arising from the commission of crimes.

Keywords: restorative justice, human rights, pre-trial investigation, criminal proceedings.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 26.

Постановка проблеми. У контексті воєнного стану та інституційних зрушень українське кримінальне судочинство стикається з нагальною потребою інтеграції практик відновного правосуддя. Водночас процес інституалізації й практичного застосування відновних механізмів (зокрема медіації) у кримінальному провадженні супроводжується низкою труднощів, які мають прямі та опосередковані негативні наслідки для прав і свобод громадян. Основними проблемними векторами є: нормативна неврегульованість, адже відсутність цілісної законодавчої бази та чітких процедур застосування відновних практик створює правову невизначеність і підвищує ризик порушення процесуальних гарантій. Інституційні бар'єри, відсутня системна координація між судами, органами досудового розслідування та службами правової допомоги, що ускладнює передачу справ до відновних процедур. Процедурні ризики, тобто недостатнє регламентування стандартів ініціювання, проведення й контролю відновних процедур може призвести до порушення права на захист і права потерпілого на справедливий судовий розгляд. Кваліфікаційні прогалини, так як немає єдиних вимог до підготовки та етичних стандартів для медіаторів, що знижує довіру до відновних практик. Вплив воєнного стану, перевантаженість правоохоронної та судової системи, обмежені ресурси й підвищені безпекові ризики загострюють вразливості прав людини та ускладнюють застосування відновних підходів. Соціально-культурні стереотипи, саме збереження каральної парадигми правосуддя та недовіра населення до інноваційних механізмів стримують розвиток відновних

програм. Нерівний доступ, оскільки відновні практики залишаються доступними лише у окремих категоріях справ, що формує ризик дискримінації та сегрегації правосуддя.

Зазначені проблеми провокують конкретні негативні наслідки: звуження процесуальних гарантій потерпілих і підозрюваних; підвищення ризику незаконних або необґрунтованих рішень; делегітимізацію судової системи; зниження рівня довіри громадян до інституцій правосуддя та потенційне збільшення рівня рецидиву через неефективне відшкодування шкоди й соціальну реінтеграцію. У воєнних умовах ці наслідки посилюються через обмеженість ресурсів, ризики безпеки та потребу термінових адаптаційних процедур.

Відповідно до статті 2 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права», право людини на захист полягає у забезпеченні правового захисту кожній особі, яка його потребує. Такий захист має гарантуватися компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами, а також будь-яким іншим уповноваженим органом, передбаченим правовою системою держави, із розвитком належних механізмів судового захисту [12].

Програма відновного правосуддя передбачає у собі розробку підходів, що допомагають правопорушнику усвідомити наслідки своїх дій та знайти шляхи для виправлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичну основу складають дослідження таких вчених: О. М. Боброва, Г. П. Власової, І. А. Войтюка, І. В. Грицюка, А. О. Горової, Л. В. Головка, Е. В. Георгієвського,

Т. А. Денисової, І. І. Ємельянова, В. В. Землянської, О. А. Калганової, Д. В. Коваленко, Ю. І. Микитина, В. Т. Маляренка, Р. Ф. Аракелян та інших.

О. М. Боброва є автором монографії «Відновне правосуддя: особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід». У цій роботі досліджується досвід європейських країн щодо впровадження медіації в кримінальному процесі. Авторка аналізує нормативно-правові акти, що регулюють медіацію, та пропонує рекомендації щодо їх адаптації в Україні. Це дослідження є важливим кроком у розумінні механізмів відновного правосуддя та їх застосування в українському контексті [13]. Г. П. Власова в статті «Застосування медіації у кримінальному судочинстві України як вид спрощеного провадження» аналізує можливості впровадження медіації в кримінальний процес України. Вона розглядає медіацію як інструмент спрощення кримінального провадження та підвищення ефективності правосуддя. Авторка також обговорює переваги та недоліки медіації, а також можливі шляхи її впровадження в українському законодавстві [14]. І. А. Войтюк у співавторстві з Т. В. Маляренком опублікували статтю «Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні», в якій аналізується концепція відновного правосуддя та її застосування в Україні. Автори розглядають теоретичні аспекти відновного правосуддя, його принципи та форми, а також можливості адаптації цієї концепції до українських реалій [15]. І. В. Грицюк у статті «Причини та умови вчинення злочинів» досліджує соціальні та психологічні чинники, що сприяють вчиненню злочинів. Це дослідження є важливим для розуміння потреби в альтернативних формах правосуддя, таких як відновне правосуддя, яке орієнтується на відновлення справедливості та реабілітацію правопорушників [16]. А. О. Горова є співавтором монографії «Відновне правосуддя: особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід», де разом з О. М. Бобровою та іншими авторами аналізується досвід європейських країн щодо впровадження медіації в кримінальному процесі. Це дослідження сприяє розумінню можливостей адаптації європейського досвіду до українських умов [17]. Л. В. Головка в

статті «Альтернативи кримінальному переслідуванню в сучасному праві» аналізує альтернативні форми кримінального переслідування, зокрема медіацію, як інструмент відновного правосуддя. Авторка розглядає переваги та недоліки цих форм, а також їхнє застосування в різних правових системах [18]. Е. В. Георгієвський у статті «Сучасні міжнародно-правові моделі кримінальної юстиції» досліджує міжнародні моделі кримінальної юстиції, зокрема відновне правосуддя та їх застосування в різних країнах. Це дослідження допомагає зрозуміти міжнародний контекст відновного правосуддя та можливості його впровадження в Україні [19]. Т. А. Денисова в дослідженні «Загальні питання та деякі особливості термінологічних формулювань і спеціальних правил призначення покарання» розглядає питання призначення покарання в кримінальному праві. Хоча ця стаття не стосується безпосередньо відновного правосуддя, вона є важливою для розуміння традиційних підходів до покарання та необхідності їх перегляду в контексті відновного правосуддя [20]. Ємельянов І. І. зосередився на труднощах інтеграції відновного правосуддя у вітчизняну практику, проаналізував суперечності між національним кримінально-процесуальним законодавством і положеннями відновного підходу. Автор підкреслює потребу законодавчих змін, але майже не охоплює практичні механізми реалізації [21]. Авторка Землянська В. В. комплексно розглянула як теоретичні, так і практичні основи впровадження відновного правосуддя в Україні. У роботі значну увагу приділено аналізу зарубіжного досвіду, а також перспективам його імплементації в українське законодавство. [22]. Калганова О. А. дослідила роль медіації як одного з ключових інструментів у відновному правосудді. Авторка акцентує увагу на необхідності законодавчого врегулювання інституту медіації. Праця цінна тим, що пропонує конкретний механізм застосування відновних практик, проте аналіз обмежений лише аспектом медіації [23]. Монографія Коваленко Д. В. є комплексним дослідженням, де відновне правосуддя розглянуто крізь призму формування правової політики України. Автор приділив увагу історичним, правовим та практичним аспектам розвитку цього інституту. Сильна

сторона – масштабність та системність аналізу, проте робота потребує більш глибокої емпіричної бази. [24]. Микитин Ю. І. зробив акцент на тому, що інтеграція відновного правосуддя в український кримінальний процес потребує врахування національних особливостей. Однак через обмежений обсяг праця має загальний характер і не дає розгорнутих практичних рекомендацій [25]. Аракелян Р. Ф. систематизував підходи до розуміння сутності відновного правосуддя. Автор наводить теоретичні засади та практичні приклади його застосування. Цінність роботи полягає у спробі поєднати доктрину і практику, проте бракує критичного аналізу існуючого законодавства [26].

Більшість досліджень, проведених вищезгаданими авторами, зосереджена на теоретичних аспектах відновного правосуддя та його адаптації до українських реалій. Однак існує потреба в більш детальному аналізі практичного застосування відновного правосуддя в Україні, зокрема вивчення досвіду інших країн щодо впровадження відновного правосуддя та можливості його адаптації в Україні, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики застосування відновного правосуддя в Україні. Ці напрямки досліджень сприятимуть більш ефективному впровадженню відновного правосуддя в Україні та покращенню кримінальної юстиції в цілому.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Варто відмітити те, що процес реалізації програм відновного правосуддя потребує ґрунтовного доопрацювання у сфері імплементації норм міжнародного законодавства до кримінального провадження, що використовується у процесі здійснення досудового розслідування. На сьогодні у більшості країн світу триває активний процес інституалізації відновного правосуддя. Зокрема, Україна посідає не останнє місце у процесі правотворення та реалізації програм відновного правосуддя.

Водночас відновне правосуддя покликане вирішити найважливіші завдання кримінального судочинства:

- 1) удосконалити модель ведення досудового розслідування у кримінальному провадженні;

- 2) запровадити норми, які створюють

спрощену процедуру врегулювання конфлікту;

- 3) створити систему, яка запобігає розвитку злочинності;

- 4) підвищити довіру населення до правоохоронних органів;

- 5) забезпечити широкий доступ до правосуддя через відновлення порушених прав, що розвантажує систему правосуддя.

Таким чином, відновне правосуддя вимагає активної участі учасників для захисту прав людини, залучення до процедури відновного правосуддя потерпілих, правопорушників та інших суб'єктів правосуддя.

Метою дослідження є комплексна оцінка існуючих механізмів відновного правосуддя в Україні, аналіз упровадження нових програм у кримінальному провадженні, що відображають сформовану систему відносин та її специфіку в процесі інституціоналізації відновного правосуддя в Україні та світі, а також визначення викликів і перешкод застосування відновного правосуддя в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Відновне правосуддя є альтернативним підходом до традиційної системи кримінального правосуддя, який акцентує увагу на відновленні справедливості через діалог між усіма учасниками конфлікту: потерпілим правопорушником. У середовищі захисту прав і свобод людини і громадянина відновне правосуддя може відігравати важливу роль у кримінальному провадженні, особливо в умовах воєнного стану.

На сьогодні будь-які порушення прав людини під час правового режиму воєнного стану негативно впливають на хід досудового розслідування, наслідки таких порушень зумовлюють в подальшому порушення прав підозрюваного та потерпілого, що може стати причиною прийняття неправомірних рішень та суперечити загальним прийнятим конституційним нормам та гарантії справедливого судового розгляду. Варто відзначити, що формування інституту відновного правосуддя між правопорушником та потерпілим у кримінальному провадженні відіграє важливу роль відносно застосування доктринально-правових положень та основних засад відновного правосуддя.

Відновне правосуддя – це підхід до

кримінального правосуддя, який акцентує увагу на відновленні справедливості через взаємодію між потерпілим, правопорушником та спільнотою. У контексті захисту прав і свобод людини і громадянина відновне правосуддя може відігравати важливу роль у забезпеченні справедливості, відновленні порушеного права та попередженні повторних правопорушень.

Основні принципи відновного правосуддя:

- взаємодія, так як відновне правосуддя передбачає активну участь усіх сторін жертв, правопорушників та громадян.

- відповідальність, оскільки правопорушники беруть на себе відповідальність за свої дії та мають відшкодувати завдану шкоду.

- відшкодування, його основною метою є відшкодування збитків понесених жертвою, а також відновлення порушених стосунків.

В Україні відновне правосуддя визначається як альтернативний спосіб вирішення спору. За нормами міжнародного законодавства Європейського Союзу інститут відновного правосуддя розвивається поступово та впроваджується через адаптацію відповідних положень національного законодавства.

Основна мета впровадження відновного правосуддя полягає у інтеграції механізмів мирного вирішення спорів на будь-якому етапі кримінального провадження та зміцненні безпеки кримінального процесу через систему відновних заходів. Традиційна модель кримінального судочинства орієнтована на покарання винних осіб, водночас для забезпечення ефективного відновлення справедливості необхідно переглянути підходи до дотримання прав і свобод правопорушників, поєднуючи каральні та відновні механізми.

Проте, впровадження відновного правосуддя в нашому суспільстві пов'язане з певними організаційно-правовими проблемами. Варто зазначити, що положення відновного правосуддя у сфері досудового розслідування кримінального провадження, які застосовуються за кордоном можуть використовуватися в Україні.

Інституалізація програм відновного правосуддя у сферу кримінального провадження цілком реальна за досвідом міжнародних країн, у яких легалізоване вирішення

конфліктів у досудовому порядку.

Відповідно до статті 24 Конституції України, здійснення правосуддя належить виключно судам, що унеможливорює делегування їхніх повноважень іншим органам чи посадовим особам. Юрисдикція судів охоплює всі категорії юридичних спорів і кримінальних обвинувачень, а у випадках, визначених законом, – також інші справи. Водночас законодавством може бути передбачено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спорів.

Варто відмітити що існують інститути медіації між потерпілими та правопорушниками що є формою відновного правосуддя, спрямованою на реалізацію законних прав та інтересів, які застосовуються паралельно з традиційним кримінальним провадженням, передбачаючи пошук взаємоприйнятних рішень між потерпілими та правопорушниками за посередництва медіатора до або під час кримінального провадження [7, с. 5].

Ефективність та результативність відновного правосуддя отримала міжнародне визнання, адже є необхідність застосування медіації в кримінальному процесі на стадії досудового розслідування, що закріплена у міжнародно-правових актах, сприяє впровадженню цієї правової системи в національне законодавство.

Виокремлення «відновної парадигми» не є простим підтвердженням наявності відповідної філософсько-правової категорії чи спеціальних прийомів, методів врегулювання кримінальних конфліктів, а є відокремленою концепцією, яка має власну концептуально-методологічну основу, схематичну постановку, спрямовану на розв'язання наукової проблеми, що має кримінально-правовий характер [7].

Перспективи подальшої інституціоналізації відновного правосуддя в Україні зумовлені потребою подолання стереотипних уявлень щодо злочинності та здійснення правосуддя, які склалися в суспільстві. Це, зокрема, передбачає відхід від усталеного карального підходу у діяльності правоохоронних органів, а також формування їхньої зацікавленості у передачі кримінальних справ до програм відновного правосуддя.

У правоохоронних органах має бути розроблений і впроваджений дієвий

механізм застосування відновного правосуддя. Важливим позитивним чинником у цьому контексті виступає зацікавленість правоохоронців у передачі кримінальних справ до процедур відновлення прав шляхом використання відновних практик, що сприяє реалізації міжнародних програм на рівні місцевих громад. Водночас на цьому рівні зберігається низка невирішених проблем, зокрема недостатність належної нормативно-правової бази для впровадження відновлювальних програм, а також існування практики неформальних домовленостей між правопорушниками та потерпілими чи жертвами за посередництва представників поліції [8].

Інститут кримінального процесуального законодавства містить норми, які включають угоди про примирення.

Відповідно до глав 35–36 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), статтею 468 визначено види угод, що можуть укладатися у кримінальному провадженні [2], а саме:

- 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Відповідно до наведених вище положень КПК України, ці два види угод реалізуються виключно юрисдикційними засобами і не мають жодного стосунку до концепції відновного правосуддя, яка ґрунтується на міжнародних правових стандартах, практиках, що регламентують основні сутнісні параметри відновного правосуддя, і не можуть трактуватися чи розглядатися як форма відновного правосуддя.

Для порівняння процедура медіації в кримінальному провадженні розпочинається: 1) слідчим суддею, судом під час судового провадження за письмовою згодою потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного за умови наявності підстав вважати, що такий захід забезпечує відшкодування шкоди, яка завдана кримінальним правопорушенням; 2) прокурором до ухвалення судового рішення в кримінальному провадженні за письмовою згодою потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного за умови наявності підстав вважати, що який захід

забезпечує відшкодування шкоди, яка завдана кримінальним правопорушенням.

Порівнюючи дві подібні процедури у відновному правосудді, можна констатувати, що їхньою ключовою ідеєю є припинення конфлікту та досягнення примирення. Основні примирювальні механізми реалізуються у програмах за участю потерпілого та обвинуваченого й спрямовані на взаємне прощення, вираження щирого каяття, усвідомлення юридичної відповідальності за вчинений злочин, а також на виконання обов'язку щодо відшкодування потерпілому завданої фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

Медіаційна програма впливає на рівень задоволеності потерпілих і правопорушників, від їх участі в них зростає рівень досягнутих і виконаних угод у кримінальному провадженні. Варто зазначити, що якісна робота медіаторів, слідчих має регулюватися методичними рекомендаціями, що містить організаційно-правові аспекти застосування програм відновного правосуддя та впливає на рівень рецидивізму [4, 5, 6].

Щодо неповнолітніх, до яких може бути застосовано відновне правосуддя, то після розслідування прокурор передає обвинувальний акт до суду та може роз'яснити особливі наслідки, які настають для неповнолітнього стосовно застосування процесу відновного правосуддя [9, с. 111]. За міжнародним досвідом аналіз законодавства показує, що у Кримінальному процесуальному кодексі Франції передбачена саме медіація для неповнолітніх правопорушників [10, с. 48]. У Австрії, Німеччині, Фінляндії та Польщі медіація регулюється окремим законодавством про ювенальну юстицію.

Наразі в Україні встановлено мінімальні вимоги до медіаторів у кримінальних провадженнях, які передбачають поєднання когнітивних та аксіологічних елементів із урахуванням психологічного й емоційного стану учасників процесу [7]. У цих випадках медіація ініціюється суддею або прокурором і замінює собою судовий розгляд [11].

У зарубіжних країнах інститут відновного правосуддя на національному рівні діє у кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема такі механізми використовують у США, Франції, Австрії, Бельгії, Норвегії, Англії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії та

інших країнах [7]. Отже, відновне правосуддя в кримінальному процесі має значні економічні переваги, зокрема зменшення судового навантаження та зменшення витрат на утримання ув'язнених.

Насамперед слід зазначити, що в умовах воєнного стану відбувається трансформація відновного правосуддя. Війна зумовлює зростання кількості злочинів, що призводить до перевантаження традиційних систем правосуддя. У такій ситуації відновне правосуддя може виступати дієвим інструментом врегулювання конфліктних питань, пов'язаних із реалізацією прав і свобод людини та громадянина. З етичної та моральної точки зору застосування відновних практик здатне сприяти відновленню людяності у кримінальних процесах.

Висновки. На сучасному етапі традиційне кримінальне провадження не здатне повною мірою задовольнити законні інтереси його учасників, що зумовлено, зокрема, низьким рівнем довіри громадян до діяльності органів публічної влади. Водночас практика зарубіжних держав демонструє: ефективність упровадження відновного правосуддя у національне законодавство досягається переважно у країнах з низьким рівнем корупції. Інституціоналізація зарубіжного досвіду в українському суспільстві може розглядатися як необхідна умова демократизації системи кримінального правосуддя та гуманізації практики виконання покарань.

У ході дослідження досягнуто поставленої мети, з'ясовано потенціал відновного правосуддя у вдосконаленні кримінального провадження в Україні, виявлено проблеми його запровадження

та окреслено перспективні напрями розвитку. Встановлено, що відновне правосуддя виступає не лише альтернативою каральній моделі кримінального процесу, а й інструментом реалізації принципу справедливості, який поєднує інтереси потерпілого, правопорушника та суспільства. Хоча українське законодавство містить окремі елементи відновних практик (зокрема, угоди про примирення), відсутність цілісного механізму істотно обмежує можливості їх практичного застосування.

Практика засвідчує, що медіація та інші форми відновного правосуддя виявляються найбільш ефективними у справах про кримінальні проступки та злочини середньої тяжкості. Водночас у випадках тяжких злочинів виникає потреба у додаткових процесуальних гарантіях і посиленому контролі з боку держави.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду, зокрема країн Європейського Союзу, підтверджує можливість успішної інституціоналізації програм відновного правосуддя на базі ювенальної юстиції та за умови належної законодавчої підтримки. Для України актуальним завданням є адаптація цих практик до національних умов, зокрема з урахуванням викликів, спричинених воєнним станом.

Отже, відновне правосуддя має значний потенціал трансформації українського кримінального процесу. Водночас його ефективна імплементація потребує комплексного вдосконалення нормативної бази, належної підготовки фахівців, інституційної підтримки та формування відповідної правосвідомості в суспільстві.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. URL: № 11-12. № 13. ст.8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.
3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875- IX ВР. *Відомості Верховної Ради*. 2022, № 7, ст. 51 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
4. Посібник з програм відновного правосуддя. Управління ООН з наркотиків та злочинності / [пер. з англ. С. Філь]. К. : Вид. компанія «Verso-04», 2009. 96 с.
5. Реконструкція зв'язків у спільноті – медіація та відновне правосуддя в Європі / І. Ертсен, Р. Маккей, К. Пелікан, Д. Віллемсєнс, М. Райт ; [пер. з англ. Д. І. Нурумов]. К. Видавець Захаренко В. А. 2008. 184 с.
6. Miers D., Willemsens J. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice / D. Miers, J. Willemsens. Leuven, 2004. С. 105–113.
7. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис...канд.юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 24 с.
8. Семчишин О. Р. Відновне правосуддя: перспективи інституалізації в українському суспільстві. *Наукові*

записки НаУКМА. 2010. Т. 109 : Соціологічні науки. С. 37-40.

9. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium : Victim-Offender Mediation Organisation and Practice in the Juvenile Justice Systems: materials of the conference (Sept. 19-20, 2002). Bologna, Italy. 232 p.

10. Strang H. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. H. Strang. Oxford : Clarendon Press. 2002. P. 45-56.

11. Eyckmans D. New Belgian Law on Mediation. *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice*. 2005. Vol. 6, Issue 2-3. P. 43-49.

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.08.2025).

13. Бобров О. М. Відновне правосуддя: теоретико-правовий аналіз та перспективи впровадження в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 49. С. 73-75.

14. Власова Г. П. Нормативне визначення інституту медіації та відновного правосуддя в кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 73-75.

15. Войтюк І. А. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні. Видавництво «БОНА». 2021. 388 с.

16. Грицюк І. В., Глух Р. В. Актуальні тенденції запобігання рецидиву в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 3. С. 16-20.

17. Горова А. О. Правові аспекти відновного правосуддя в Україні: теоретичний та практичний аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3-4. С. 59-67.

18. Головка Л. В. Перспективи впровадження відновного правосуддя в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 1. С. 9-13.

19. Георгієвський Е. В. Відновне правосуддя: міжнародний досвід та українська практика. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2(60). С. 15-18.

20. Денисова Т. А. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. № 1(11). С. 23-27.

21. Ємельянов І. І. Проблеми застосування відновного правосуддя в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 45-49.

22. Землянська В. В. Відновне правосуддя в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 1. С. 31-35.

23. Калганова О. А. Роль медіації у відновному правосудді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2(2). С. 56-60.

24. Коваленко Д. В. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. *Донецький державний університет внутрішніх справ*. 2023. 200 с.

25. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2010. 19 с.

26. Аракелян Р. Ф. Відновне правосуддя: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 3. С. 45-49.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. p. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. p. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.

3. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2022. № 7. p. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

4. Posibnyk z program vidnovnoho pravosudiv. Upravlinnia OON z narkotykiv ta zlochynnosti / [per. z anhli. S. Fil]. Kyiv : Vyd. kompanii «Verso-04», 2009. 96 p.

5. Rekonstruktsiia zviazkiv u spilnoti – mediatsiia ta vidnovne pravosudiv v Yevropi / I. Ertsen, R. Makkei, K. Pelikan, D. Willemsens, M. Rait ; [per. z anhli. D. I. Nurumov]. Kyiv : Vydavets Zakharenko V. A., 2008. 184 p.

6. Miers D., Willemsens J. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice / D. Miers, J. Willemsens. Leuven, 2004. P. 105-113.

7. Arakelian R. F. Vprovadzhennia instytutu mediatsii v kryminalne protsesualne zakonodavstvo Ukrainy: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Irpin, 2019. 24 p.

8. Semchyshyn O. R. Vidnovne pravosudiv: perspektvyv instytualizatsii v ukrainskomu suspilstvi. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2010. Т. 109 : Sotsiolohichni nauky. P. 37-40.

9. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium: Victim-Offender Mediation Organisation and Practice in the Juvenile Justice Systems: materials of the conference (Sept. 19-20, 2002). Bologna, Italy. 232 p.

10. Strang H. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. Oxford : Clarendon Press, 2002. P. 45-56.

11. Eyckmans D. New Belgian Law on Mediation. *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice*. 2005. Vol. 6, Issue 2-3. P. 43-49.

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (accessed: 15.08.2025).

13. Bobrov O. M. Vidnovne pravosudiv: teoretyko-pravovi analiz ta perspektvyv vprovadzhennia v Ukraini.

Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Pravo. 2021. Vyp. 49. P. 73–75.

14. Vlasova H. P. Normatyvne vyznachennia instytutu mediatsii ta vidnovnoho pravosuddia v kryminalnomu protsesi. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys.* 2022. № 3. P. 73–75.

15. Voitiuk I. A. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoi yustyttsii v Ukraini. Vydavnytstvo «BONA». 2021. 388 p.

16. Hrytsiuk I. V., Hlukh R. V. Aktualni tendentsii zapobihannia retsydyvu v Ukraini. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys.* 2024. № 3. P. 16–20.

17. Horova A. O. Pravovi aspekty vidnovnoho pravosuddia v Ukraini: teoretychni ta praktychni analiz. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva.* 2021. № 3–4. P. 59–67.

18. Holovko L. V. Perspektyvy vprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia v Ukraini. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.* 2015. Vyp. 1. P. 9–13.

19. Heorhiievskyi E. V. Vidnovne pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainska praktyka. *Pravovyi chasopys Donbasu.* 2017. № 2(60). P. 15–18.

20. Denysova T. A. Vidnovne pravosuddia u kryminalnomu protsesi: mizhnarodnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Sotsialno-pravovi studii.* 2021. № 1(11). P. 23–27.

21. Yemelianov I. I. Problemy zastosuvannia vidnovnoho pravosuddia v Ukraini. *Pravo i suspilstvo.* 2016. № 3. P. 45–49.

22. Zemlianska V. V. Vidnovne pravosuddia v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* 2021. Vyp. 1. P. 31–35.

23. Kalhanova O. A. Rol mediatsii u vidnovnomu pravosuddi. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2020. № 2(2). P. 56–60.

24. Kovalenko D. V. Vidnovne pravosuddia v konteksti pravovoi polityky v Ukraini. *Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.* 2023. 200 p.

25. Mykityn Yu. I. Vidnovne pravosuddia u kryminalnomu protsesi: mizhnarodnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2010. 19 p.

26. Arakelian R. F. Vidnovne pravosuddia: teoretychni ta praktychni aspekty. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* 2021. Vyp. 3. P. 45–49.

Стаття надійшла до друку 02 серпня 2025 року

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2025-17

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Випуск 1 (17)/ Issue 1 (17)

Статті автора – матеріал, який відображає винятково точку зору автора. Редакція «Legal Bulletin» не відповідає за достовірність та тлумачення наведеної інформації. Точка зору редакції журналу може не збігатися з точкою зору авторів статей.

The author's articles solely reflect the author's point of view. The editorial board of «Legal Bulletin» is not responsible for the accuracy or interpretation of the provided information. The opinion of the journal's editors may not coincide with the authors' opinions.

Підписано до друку 30.08.2025р.
Формат 257 × 182 мм.
Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк.
арк. 8,2. Наклад 100 прим.
Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих медіа
(ідентифікатор - R30-02916)

Надруковано департаментом поліграфії ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32 тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: print@krok.edu.ua